

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗
โกศปราบไผ่ฝรั่งเศษ ภาค ๑

พิมพ์ขึ้นในการพระราชทานเพลิงศพ

นายพลตรี พระยาวิชีวิตณรงค์

(กีบ สุวรรณทัต)

และประชุมเพลิงศพ

คุณหญิงวิชีวิตณรงค์

(เหลียน สุวรรณทัต)

วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (คืบ สุวรรณทัต) และการปลงศพคุณหญิงวิชิตณรงค์ (เหลียน สุวรรณทัต) ซึ่งจะทำในเดือนธันวาคมปีนี้ บุตรีตาของผู้มรณะ คือนางบรรหารนรเหตุ (อุ สุวรรณทัต) นางถนอม นาวานุเคราะห์ และพระอุปนิภัยตสารบรรณ (ปรุง สุวรรณทัต) ใคร์พิมพ์หนังสือแจกในเวลาพระราชทานเพลิงและเวลาฌาปนกิจเรื่อง ๑ จึงมอบฉันทะให้ พระอุปนิภัยตสารบรรณมาแจ้งความที่ ราชบัณฑิตยสภา ขอให้กรรมการเลือกหนังสือให้ ราชบัณฑิตยสภาได้แนะนำให้พิมพ์เรื่องโกศापानเป็นราชทูตไป เมืองฝรั่งเศส ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระอุปนิภัยตสารบรรณเห็นชอบด้วยจึงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศापานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออร์ เดอ วีเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๕) มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดวชิรราช เจษฎาจารย์ ฟ. ฮีแล แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญแปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย เล่มนี้เป็นภาค ๑ จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๗ มีโอกาสจะได้จัดพิมพ์ต่อไป

อนึ่ง ในการ พิมพ์ หนังสือนี้ เจ้าภาพได้ จด ประวัตติย่อของผู้

๒

มรณะสงฆ์มาให้พิมพ์ไว้เป็นที่ระลึกด้วย จึงให้พิมพ์ไว้ต่อคำนำ
นี้ไป.

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

สำนักหอสมุด

นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์
(ก๊ีบ สุวรรณทัต)

พ. ศ. ๒๓๕๓-๒๔๗๔

ประวัติพระยาวิชิตณรงค์

นายพลตรี พระยาวิชิตณรงค์ (กีบ สุวรรณทัต) ทม. ตช.
ตจว. ร.จ.ม. เกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่อังคาร แรม ๗ ค่ำ
เดือนยี่ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๑๖ ตรงกับวันที่ ๕ มกราคม พ.ศ.
๒๓๕๗ เป็นบุตรพระยาราชนิกูล (ทองคำ) มารดาชื่อไทย แรก
เข้ารับราชการเป็นพลทหารมหาดเล็กเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ ถึง พ.ศ.
๒๔๑๕ ได้เป็นนายสิบโท พ.ศ. ๒๔๑๖ เลื่อนเป็นนายสิบเอก
พ.ศ. ๒๔๒๓ ไปรับราชการเป็นเสมียนในกระทรวงพระคลังมหา
สมบัติ ได้เลื่อนตำแหน่งโดยลำดับจนเป็นพนักงานรักษาเสตมบี
กระทรวงพระคลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ และได้รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็นหลวงอุปนิยิตสารบรรณในปีนั้น ถึง พ.ศ. ๒๔๓๔
ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นปลัดกรมเวรรับกรมสารบาญชีกระทรวงพระ
คลัง ฯ พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์
มงกุฎสยามชั้น ๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ย้ายไปเป็นข้าหลวงคลังมณ
ฑลอิสาน พ.ศ. ๒๔๔๒ กลับเข้ามาเป็นเจ้ากรมเจ้าจำนวนกระ
ทรวงพระคลัง พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทร
พิมล พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้าง
เผือกชั้น ๕ และในปีนี้ได้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้ช่วย
ยกกระบัตรทัพบก ได้พระราชทานยศเป็นนายพันตรี จนได้

เลื่อนตำแหน่งเป็นยกกระบัตรที่พบกมัยศเป็นนายพันโทเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้เลื่อนยศเป็นนายพันเอก พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิชิตณรงค์ ได้รับพระราชทานเงินเดือนในอัตรานายพลตรี พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นเจ้ากรมคลังเงินทหารบก และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ ในปีนี้ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้เป็นปลัดบาญชีกระทรวงกระลาโหม พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เลื่อนยศเป็นนายพลตรี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๒

นอกจากเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่กล่าวมา พระยาวิชิตณรงค์ยังได้รับพระราชทานเหรียญที่ระลึกในงานพระราชพิธีต่างๆ อีกหลายอย่าง

พระยาวิชิตณรงค์รับราชการตั้งแต่เป็นพลทหารมาจนเป็นนายพลตรีรวมเวลา ๔๘ ปีเศษ ได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่ ๑๒ บาท จนถึง ๕๐๐ บาทเป็นที่สุด ปลดเป็นนายทหารนอกราชการรับพระราชทานเบี้ยบำนาญฐานสูงอายุเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

พระยาวิชิตณรงค์ทำการสมรสกับคุณหญิงเหลี่ยน มีบุตรธิดาซึ่งยังมีตัวอยู่ในเวลานี้ ๓ คน คือ

- ๑ นางบรรหารนรเหตุ (อู๋ สุวรรณทัต)

๒ นางถนอม นาวานุเคราะห์

๓ พระอุปนิษิตสารบรรณ (ปรุง สุวรรณทัต)

พระยาวิชิตณรงค์ป่วยเป็นโรคชราถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๔

มกราคม พ. ศ. ๒๔๗๔ จำนวนอายุได้ ๗๘ ปี.

คุณหญิงวิชิตณรงค์เกิดปีชวด พ. ศ. ๒๓๕๗ เป็นสหชาติกับ

พระยาวิชิตณรงค์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ. ศ. ๒๔๗๒

จำนวนอายุได้ ๗๖ ปี

สำนักหอสมุด

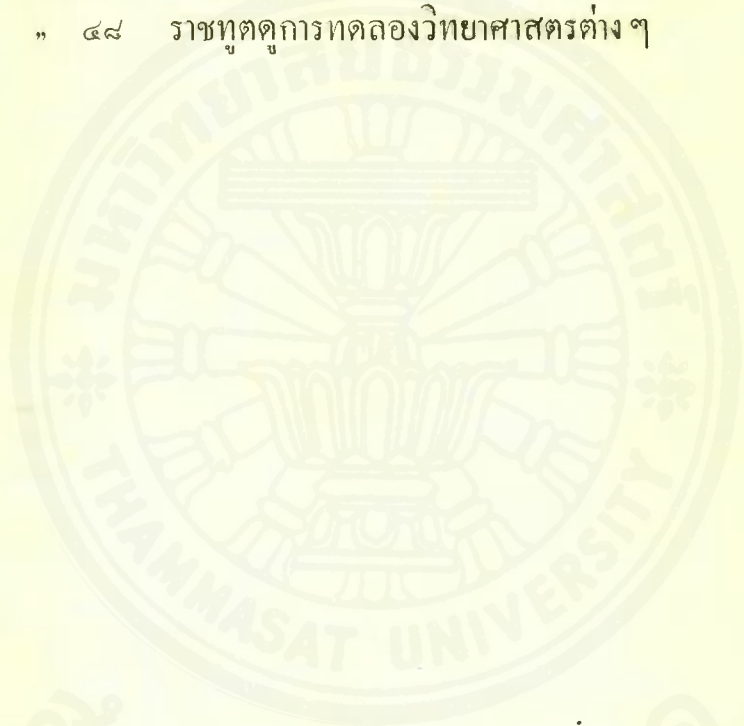
สารบัญ

	หน้า
โกศاپานไปฝรั่งเศส	๑
บทที่ ๑ ระยะเวลาของราชทูตสยาม- ในประเทศฝรั่งเศส	” ๘
” ๒ ทูตรอคำสั่งอยู่ที่เบอร์สต์	” ๑๕
” ๓ เจ้าพนักงานกรมวังถือรับสั่งมาเชิญ- ราชทูตไปกรุงปารีส	” ๒๑
” ๔ ราชทูตไทยออกจากเมืองเบอร์สต์	” ๒๔
” ๕ ราชทูตมาถึงเมืองตุรส์คือประมาณ- กลางทางจากทะเลไปเมืองหลวง	” ๒๘
” ๖ ราชทูตสยามทำความเคารพต่อพระราชสาสน์- อย่างไร	” ๓๒
” ๗ ราชทูตไปถึงเมืองแวงแซนใกล้เมืองหลวง	” ๓๖
” ๘ ราชทูตพักแรมอยู่ที่พระตำหนัก- เดอแบร์น	” ๓๘
” ๙ ข้าราชการและผู้ดีฝรั่งเศสออกมา- เยี่ยมเยียนราชทูต	” ๔๐
” ๑๐ ราชทูตไปเที่ยวดูบ้านเสนาบดีเดอเซญูเอเล	” ๔๕

บทที่ ๑๑	ราชทูตไปดูนักเรียนเล่นละครนอกพูด- ที่โรงเรียน “หลุยส์เลอครังด์”	หน้า ๔๗
” ๑๒	ราชทูตกระทำวิสาสะกับสตรีชาวฝรั่งเศส	” ๕๑
” ๑๓	ราชทูตแลเห็นผู้หญิงฝรั่งเศสขี้เมา	” ๕๔
” ๑๔	ราชทูตย้ายตำแหน่งไปพักอยู่ที่เมืองรังบูเย	” ๕๗
” ๑๕	ราชทูตสยามยังเข้าไปเฝ้าไม่ได้	” ๖๐
” ๑๖	ว่าด้วยพระราชศาสน์และศาสนา	” ๖๒
” ๑๗	ราชทูตเตรียมจะเข้าเฝ้า	” ๖๖
” ๑๘	ราชทูตเข้าเฝ้า	” ๖๘
” ๑๙	ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์	” ๗๒
” ๒๐	ราชทูตไปดูทหารชุดคลอง	” ๗๖
” ๒๑	ราชทูตไปดูบ่อม “เดอลาบัสตีเย” และวัง- “แองวาลิด”	” ๘๑
” ๒๒	ราชทูตไปดูละคอนอิตาเลียน	” ๘๔
” ๒๓	ราชทูตไปดูพระที่นั่ง “ลูฟร์”	” ๘๘
” ๒๔	ราชทูตไปดูราชสภา “อรรคเดมี”	” ๙๔
” ๒๕	ราชทูตไปดูช่างสดึงหลวงที่โรงค้อบแลง	” ๙๗
” ๒๖	ราชทูตไปดูโรงเจียรไนเพชรพลอย- ของหลวง	” ๙๙
” ๒๗	ราชทูตไปดูคู่อูว์เรอักัญญาและโรงงานพิเศษ	” ๑๐๑
” ๒๘	ว่าด้วยนิสสัยใจคอของราชทูต	” ๑๐๕

บทที่ ๒๕	ว่าด้วยโรงเรียนสตรีชื่อเซนต์ชาร์	หน้า ๑๑๐
” ๓๐	ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดีเดอครัวซี	” ๑๑๓
” ๓๑	ราชทูตไทยไปดูละคอนโอเปรา	” ๑๑๔
” ๓๒	ราชทูตไปชมหอดูดาว	” ๑๒๐
” ๓๓	ราชทูตไปดูพระอาราม	” ๑๓๘
” ๓๔	ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพชร	” ๑๔๓
” ๓๕	ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคลาญี่	” ๑๔๔
” ๓๖	ราชทูตไปดูลำคลองที่แวร์ซายส์	” ๑๕๓
” ๓๗	ราชทูตไปเที่ยวดูสวน	” ๑๕๖
” ๓๘	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๓	” ๑๕๕
” ๓๙	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๔	” ๑๖๒
” ๔๐	ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มารลี	” ๑๖๕
” ๔๑	ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย	” ๑๗๐
” ๔๒	ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้า	” ๑๗๖
” ๔๓	ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔	” ๑๗๘
” ๔๔	ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของพระเจ้าแผ่นดิน	” ๑๘๐

บทที่ ๔๕	ราชทูตไปรับประทานอาหารที่พระอาราม- มงหลุยส์	หน้า ๑๘๓
” ๔๖	ราชทูตไปดูวัดเซนต์แมเดอริก	” ๑๘๕
” ๔๗	ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ	” ๑๘๗
” ๔๘	ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตร์ต่างๆ	” ๑๙๐

สำนักหอสมุด

โกศปานไปฝรั่งเศส

คือจดหมายเหตุกล่าวถึงกิจจานุกิจของราชทูตแห่งพระบาทสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งมาเจริญทางพระราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศส มีเป็นต้น คือรายงานการเคียรทางจากเมืองแบร์สตินฝ่ายตะวันตกของประเทศฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ท่านราชทูตได้ขึ้นบกไปยังกรุงปารีสบ้าง การรับรองปฏิสันถารราชทูตที่กรุงปารีสบ้าง การที่ราชทูตเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยกลาตอร์ส (ที่ ๑๔) และเข้าเฝ้าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์บ้าง คำอวยชัยให้พรของชาวฝรั่งเศสในการรับรองต่างๆ ทั้งในกรุงและตามหัวเมืองบ้าง กับตัวอย่างคำโต้ตอบและทักทายปราศรัยของราชทูตสยามในงานนั้น ๆ ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น.

ทูลถวาย

แต่พระเจ้าบรมราชวงศ์

“ มงเซญอร์ เลอดีก ”

ธรรมเนียมกันพนธ์ทั้งหลาย เมื่อได้เรียบเรียงร้อยกรอง

๓ คำอุทิศถวายของท่านเคอวี่เซมูที่ไต่เรียบเรียงเรื่องรายงานนี้ คือเจ้าบรมวงศ์เธอฝรั่งเศสองค์หนึ่งซึ่งไม่ออกพระนาม แต่เข้าใจว่าเป็นพระบรมวงศ์เธอตระกูล “ กงเต ” ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงคุณวุฒิในทางยุทธวิธีอันชื่อก็ดอนามในสมัยนั้น.

(อุโฆษสมัย)

หนังสือฉบับเล่มแล้ว มักถือเป็นธรรมเนียมกันที่จะต้องถวาย
เล่มต้นแก่เจ้านายของตน ๆ เสียก่อนเพื่อเป็นมงคลฤกษ์ และ
มักถือเป็นธรรมเนียมอยู่ด้วยกันทั้งนั้นว่า คำถวายหนังสือเล่ม
นั้น ๆ ต้องเป็นคำขอพระเกียรติรำพันถึงเกียรติคุณของเจ้านายผู้
อุปถัมภ์ตนนั้นจนสิ้นเชิง แต่ถึงว่าชนบธรรมเนียมดังนี้ได้เป็น
ประเพณีสืบกันมานานแล้ว จนกระทั่งผู้ใดไม่ทำก็พากันเหมาเสีย
ว่าไม่รู้ ขนบธรรมเนียมอะไร ถึงกระนั้นก็ดี ในคำนำทูลถวาย
หนังสือรายงาน การเจริญทางของราชทูตสยามที่เข้ามาเจริญทางพระ
ราชไมตรีในเมืองฝรั่งเศสของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้ ข้าพระพุทธ-
เจ้าขอวิโรภาสฝ่าฝืนบัญญัติกติกากขนบธรรมเนียมนั้นเสีย:- ด้วย
เหตุใด? — ด้วยเหตุว่า ถ้าข้าพระพุทธเจ้าจะมาพังกถ่าวสรรเสริญ
สรรพคุณานุคุณและความสามารถของพระองค์จนสิ้นเชิงแล้ว คำ
ทูลถวายหนังสือเล่มนี้จักมีเนื้อความเท่ากับเนื้อเรื่อง หรือพิสดาร
กว่าท้องเรื่องราชทูตเสียอีก ด้วยว่าเกียรติยศเกียรติศักดิ์และ
สรรพคุณานุคุณของพระองค์มีมากเป็นอเนกประการ ยากนักยาก
หนาที่จะรำพันให้ครบถ้วนได้.

อาศัยเหตุดังบรรยายมานี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระวิโรภาส
กล่าวจำเพาะเพียงพระอากัปกิริยา ซึ่งพระองค์ได้แสดงให้ปรากฏ
ในช่วงเวลาที่พระองค์ได้ทรงสนทนากับราชทูตไทย เมื่อท่านได้มี
โอกาสเข้ามาเฝ้าพระองค์เท่านั้น.

อันว่าการสนทนาพาทีของพระองค์เวลานั้น ถ้าจะนับเวลา

แล้วก็เพียงชั่วนาฬิกาเดียวเท่านั้น นับว่าเป็นเวลาสั้นที่สุดที่จะ
 แสดงความสามารถให้ปรากฏชัดเจนได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้าจะ
 เก็บเอาเนื้อความทุกอย่าง กระทั่งพระองค์ได้ทรงดำรงสิริในชั่วเวลาอัน
 น้อยนั้นแล้วมาเรียงพิมพ์ ก็จะเป็นเล่มสมุดขอพระเกียรติ
 ขนตั้งเล่มที่เดียว เหตุใดข้าพระพุทธเจ้าจึงหาญกล้ามาอ้างว่าจะ
 เป็นเช่นนั้นเล่า ? ตอบว่า เป็นด้วยเหตุที่ว่าตัวของข้าพระพุทธ
 เจ้าเอง ได้เป็นผู้หนึ่ง ซึ่งได้มีโอกาสอันประเสริฐเข้าไปเฝ้าชม
 เชยพระบารมีของพระองค์ พร้อมหน้ากันกับ ท่านราชทูต สยาม อยู่
 ด้วย รวมทั้งบรรดาขุนนางผู้ใหญ่อื่นอีกนับตั้งร้อยผู้ร่อยคน และ
 ท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่อดไม่ได้ ต้องกล่าวสรรเสริญพระ
 ปรีชาเฉลียวฉลาด และพระบารมีของพระองค์ในทางอื่นอีก
 จำเพาะพระพักตร์ของพระองค์เมื่อกำลังเฝ้าชมพระบารมีอยู่นั้น ยัง
 มีผู้หนึ่งแต่ใน บรรดาเหล่านั้นได้กล่าวให้ข้าพระพุทธเจ้าได้ยินต่อ
 โสตของข้าพระพุทธเจ้าเองว่า— “ ก่อนเมื่อที่ราชทูตสยามจะเข้า
 เฝ้าพระองค์นั้น ท่านราชทูตเหล่านั้นยำเกรงนับถือพระองค์ ว่าเป็น
 บุรุษอันเยี่ยมยอดของหมู่มนุษย์ชั้นสูงๆ อยู่แล้ว เพราะท่านได้
 ยินใครๆ สรรเสริญพระองค์ แต่ต่อเมื่อต่างได้ชมพระบารมีและ
 ได้ฟังพระวาจาของพระองค์ด้วยตนเองแล้ว ท่านยังได้เพิ่มความ
 พิศวงชมเชยในพระองค์ว่าเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่ง ”

ในระหว่างชั่วนาฬิกาเดียวที่ราชทูตสยามได้มีโอกาสชมพระ
 บารมีของพระองค์ๆ ได้ทรงแสดงให้เห็นให้ท่านรู้สึกว่าคุณพระองค์เป็นนักรบ

ผู้ทรงทราบในตำราพิชัยสงครามลัทธิขงจื๊อที่ภาพแท้ สมเป็นเชอ
พระวงศ์ตระกูล “ กงเต ” อันเป็นเชอนักรบชาติฝรั่งเสสที่ชนชอ
ลือนามสู้กันด้วยกันทั้งนั้น พระองค์ได้ทรงอธิบายให้บรรดาผู้ฟัง
เข้าใจชัดทุก ๆ คนว่า แม้ที่พินายกองซึ่งหวังต่อชั้ควรจะนำจะ
ตั้งจะแปรกระบวนทัพอย่างไรจึงจะมีชัยชนะแก่ข้าศึก พระองค์
ได้ทรงชี้แจงให้เห็นชัดว่า วิธีกระบวนยุทธสงครามของคนไทย
ยังติดขัดและเสียเปรียบเสียเชิงกลศึกอย่างไร.

การอธิบายนี้ ใ้รู้ว่าเป็นการง่ายตายเมื่อไร เป็นการยากที่
สุด ด้วยว่าชาวสยามและชาวประเทศอื่น ๆ ซึ่งนับเข้าในชาวมพู
ทวีปด้วยกันนั้น ล้วนแต่ได้ยินได้ทราบในวิธีกระบวนยุทธของ
สมเด็จพระเจ้าอาเล็กซันดร์ ซึ่งเป็นจอมของบรรดาจักรวรรดิ
นักรบ เป็นผู้ชอลือพระนามไปทั้วมละประเทศเขตต์อินเดีย
เช่นในเมืองไทยเป็นตัวอย่าง.

ก็เมื่อพระองค์ได้ทรงสามารถอธิบายความอันลัทธิขงจื๊อ
ภาพนั้นให้กลับเป็นความแจ่มแจ้ง จนผู้ฟังทราบความได้ละเอียด
ละออเช่นนี้แล้ว ก็เป็นองค์พะยานให้เห็นว่า พระองค์มิใช่
จำเพาะแต่ทรงชำนาญในกลศึกและตำราพิชัยสงครามฝ่ายเดียวเท่า
นั้น พระองค์ยังทรงเชี่ยวชาญชำนาญในขนบธรรมเนียมและ
ประเพณีของบ้านเมืองไทยอีกด้วย.

เมื่อพระองค์ทรงสามารถช้ผลดีและผลร้ายแห่งขนบธรรมเนียม
นิยมของนานาชาติในสากลโลกได้ดังนี้แล้ว ก็เป็นองค์พะยาน

อยู่ในตัวให้รู้เห็นว่าผู้ที่สามารถสอดส่องไปในเหตุผลต่างๆ และใน
 สรรพกิจการอันอาจบังเกิดมีขึ้นในโลก ต้องกอบด้วยปรีชาญาณอัน
 สุขุมกว้างขวาง และท่านผู้นั้นก็ได้แก่พระองค์เอง ผู้ประกอบ
 ด้วยคุณวุฒิความสามารถหาอะไรนอกจากพระมหากษัตริย์คุณเมต-
 ตาศิคุณของพระองค์มาเปรียบเทียบกับไม่ได้ แต่ว่าพระมหากษัตริย์
 ธิคุณ พระเมตตาคุณของพระองค์นี้ ยังพิเศษพิสดารวิถดารกว้าง
 ขวางกว่าพระปรีชาญาณของพระองค์ก็ว่าได้

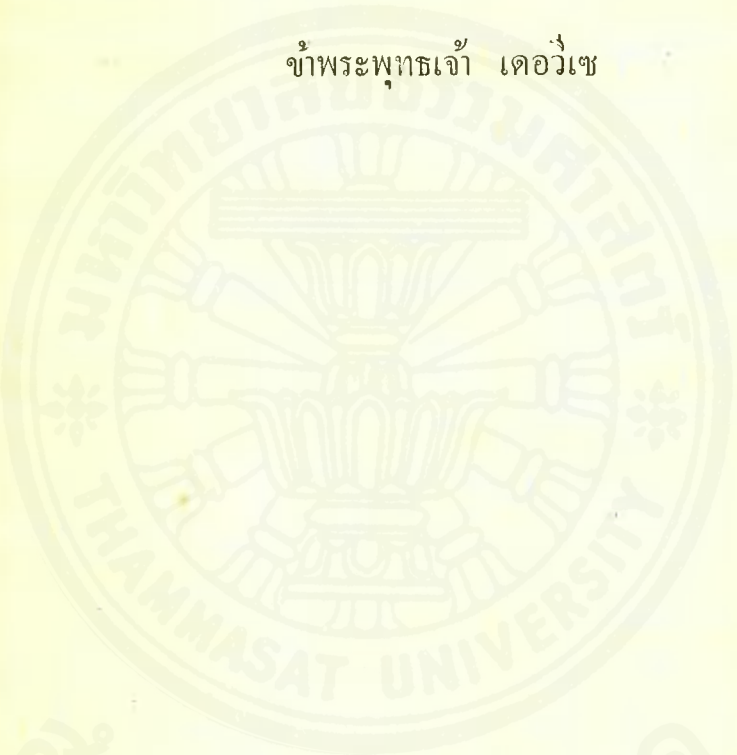
ในการสนทนาของพระองค์กับบรรดาราชทูตสยามเพียงชั่ว
 นาฬิกาเดี่ยวนั้น พระองค์ได้เพิ่มเกียรติยศเกียรติศักดิ์แก่ประเทศ
 ฝรั่งเศสยิ่งไปกว่าที่พลเมืองผู้รักชาติธรรมดาสามารถจะหามาเพิ่ม
 ในชั่วเวลาอันนานเสียอีก เพราะว่าเมื่อบรรดาท่านราชทูต
 สยามเหล่านั้นเสร็จกิจธุระของตนในเมืองฝรั่งเศสแล้วกลับไปยัง
 ประเทศสยาม ต่างท่านคงจะบ่าวประกาศพระเกียรติยศพระ
 เกียรติศักดิ์ของพระองค์ และของพระบรมวงศานุวงศ์ราชตระกูล
 “บุร์บง” ให้ชาวสยามทั่วไปมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 เป็นต้นซึ่มทราบทุกประการ . ต่อไปชาวสยามทั้งหลายต่างจะเชย
 ชมประเทศฝรั่งเศสว่าเป็นเมืองอันบริบูรณ์ไปด้วยผู้คนอันมีกิริยา
 มรรยาทและปรีชาสามารถอย่างสูง ฉะนั้นพระบารมีของพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและของพระองค์ก็จะเป็นที่เกรงขามและเคาร
 พนับถือของชาวชมพูทวีปทั่วไป เท่ากับที่เป็นอยู่แล้วในเหล่า
 ประเทศยุโรปในสมัยนี้.

เมื่อต่างคนทั่วทุกชาติทุกภาษา ต่างยังกำลังสรรเสริญพระ
องค์อยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ถือเป็นโอกาสอันเหมาะที่จะขอให้
หนังสือเรื่องราวทูตสยามของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้อยู่ในพระอุป-
ถัมภ์ เพื่อพระนามของพระองค์จะได้เป็นสิริมงคลอันประเสริฐ
ด้วยเหตุที่พระองค์ได้เป็นผู้ทรงสนทนากับราชทูตสยามเหล่านั้นตั้ง
ที่บรรยายมานี้

การทูลถวายหนังสือเล่มนี้ต่อพระองค์ ก็เป็นเหตุนำซึ่งความ
ปีติยินดีมาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าเป็นล้นพ้น ด้วยว่าการทูลถวาย
เพียงเล็กน้อยนี้ จะได้ปรากฏในหนังสือพระราชกิจจานุเบกษา
“แมร์กัวร์” และบรรดาหนังสือพิมพ์รายบักซ์รายเดือนฉบับ
อื่น ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรคงคัดกล่าวกันต่อ ๆ ไป เป็นลำดับตาม
ธรรมเนียม และอาศัยความไพศาล ความเคารพนับถือและ
การสนองพระเดชพระคุณโดยความสามัคคีต่อพระองค์ของข้า
พระพุทธเจ้านี้ก็จะแผ่ไพศาลไปตามกัน ตลอดทั่วไปในทิศานุทิศ
ทั้งหลายกระทั่งถึงชมพูทวีปในเมืองไทยเป็นต้นด้วย เพราะข้า
พระพุทธเจ้าทราบจากผู้ที่ควรเชื่อถือเป็นอันมากกว่าหนังสือพระราช
กิจจานุเบกษาฝรั่งเศสชื่อ “แมร์กัวร์” นี้ออกจำหน่ายกระทั่งถึง
ประเทศเขตต์อินเดียและสยามโน้นด้วย ดังนั้นจึงเป็นที่หวังใจ
ของข้าพระพุทธเจ้าว่าหนังสือเล่มเล็ก ๆ ของข้าพระพุทธเจ้าเล่มนี้
จะเป็นเหตุทำให้ชาวชมพูทวีป ได้มีโอกาสชมพระบุญญาธิการ
และบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสด้วยบ้าง ทั้งจะ

เป็นเหมือนใบประกาศให้ชาวชนเหล่านั้น ๆ ทราบทั่ว ๆ กันว่าข้า-
พระพุทธเจ้าเป็นชาวไทยซึ่งมีความเคารพนับถือในพระองค์อย่างสูง
และเป็นผู้นับถือปฏิบัติรับใช้ตามรับสั่งของพระองค์อยู่ทุกเมื่อ.

ข้าพระพุทธเจ้า เดอวีเซ

สำนักหอสมุด

ระยะทางของราชทูตสยาม
ในประเทศฝรั่งเศส

บทที่ ๑

คำชี้แจงเบื้องต้น:— ในหนังสือของข้าพเจ้า เล่มที่ว่าด้วย
ราชทูตฝรั่งเศสได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระเจ้า
กรุงสยามนั้น ข้าพเจ้าได้พรรณนากล่าวถึงชาวสยามทั้งหลาย มี
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและบรรดาขุนนางผู้ใหญ่เป็นอาทิว่า
ต่างได้ต้อนรับปฏิสันถารแก่ราชทูตฝรั่งเศสอย่างไร อนึ่ง ข้าพเจ้า
ยังได้กล่าวว่าตัวราชทูตเองได้พูดว่าอะไรบ้าง ได้เห็นอะไรบ้าง
ในระยะเวลา ๒ เดือนที่ท่านได้อยู่ในกรุงสยามนั้น บัดนี้ข้าพเจ้า
อยากจะใคร่สำแดงถึงกิจจานุกิจน้อยใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งตัวท่าน
ราชทูตสยามได้กระทำในประเทศฝรั่งเศสของเราคราวนี้ ว่าได้
เห็นอะไรบ้าง ได้แสดงความเห็นเป็นอย่างไรบ้างเหมือนกัน
และข้าพเจ้ามีความหวังใจอยู่ว่าผู้ที่อ่านเรื่องระยะทางของราชทูต
สยามได้มาเมืองฝรั่งเศสเล่มใหม่นี้ คงเพลินใจไม่น้อยกว่าบรรดา
ผู้ที่ได้อ่านเรื่องราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองไทยเล่มก่อนนั้นแล้วเป็น
แน่.

ธรรมดาของเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เมื่อได้อ่านเรื่องราชทูต
ของเราไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงสยาม อันเป็นเมืองไกล

แสนไกล คุณก็ออกจะนึกชมราชทูตฝรั่งเศสของเราด้วยกันทั้งนั้น
 ว่า:— “แหม ช่างกล้าจริงนะ ถึงเมืองไทยเป็นเมืองไกลอะไ
 เขายังสามารถไปได้ เก่งจริงแฮะ” เหล่านี้เป็นต้นมิใช่หรือ ?
 เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว คุณก็นำชมราชทูตสยามที่กล้าออกมาถึงเมือง
 ของเรากวานี้ ให้เท่า ๆ กัน เพราะระยะทางที่จะไปยังเมืองสยาม
 ไนน์ หรือขามาเมืองฝรั่งเศสก็ดี ไกลไกลเท่ากัน ไม่มีผิดกัน
 สักนิดเดียว หากจะมีใครในพวกเราจะนึกเหมาเอาในใจว่า:—
 “ชะ พวกไทยเหล่านี้จะเก่งกล้าสามารถอะไร เป็นชาวดวงชา
 บ้า อยู่เมืองไกล จนสุดโลกโน้น” ฉะนั้นแล้วไซ้ ไฉนชาว
 สยามเหล่านี้จะมิเหมาเอาเราบ้างเหมือนกันเล่า ว่าเราเป็น
 ชาวป่าชาวดงเหมือนกัน เพราะที่จริงเขาอยู่ห่างจากเราระยะทาง
 เท่าใด เราก็อยู่ห่างจากเขาระยะทางไกลเท่านั้น.

อีกประการหนึ่ง เราจะถือท่านเหล่านี้ว่าเป็นชาวป่าชาว
 ถิ่น โดยเหตุที่ท่านเป็นชาวบูรพทิศ ไม่มีความรู้ในทางอารย
 ธรรม ก็จะผิดถนัดเหมือนกัน ด้วยเหตุใด ? ด้วยเหตุว่า แต่
 ไหนแต่ไรมาแล้ว ชาวบูรพทิศก็เคยขึ้นชื่อลือนามว่าเป็นผู้ทรงไว้
 ชิงความเฉลียวฉลาด ล่วงรู้ในเหตุสำคัญสำคัญฝ่ายคดีโลกคดีธรรม
 ก่อนหน้าพวกเราชาวตะวันตกเสียอีก.

องค์พะยานแห่งความเฉลียวฉลาดอาจล่วงรู้ในเหตุต่างๆก่อน
 ใครๆ นั้น มีปรากฏอยู่ในตำนานพงสาวดารตั้งแต่ครั้งพระศรีศกาล
 เป็นปฐม คือเมื่อพระมหาเชษฐศรีโตเจ้าทรงสมภพอยู่ในเมือง

เบ็ดเลเฮมโน้น ขณะนั้นพระองค์ยังเป็นพระกุมารน้อยไม่มีใคร
 ในพวกเราชาวตะวันตก หรือในหมู่บ้านเมืองยูเดาด้วยกันนั่นเอง
 ที่จะล่วงรู้ว่าพระกุมารองค์น้อยนั้น เป็นพระศาสดาอันประเสริฐ
 ซึ่งจะทรงถ่ามมนุษย์โลกให้พ้นบาปอันตรัยต่าง ๆ ลุถึงสวรรค์ได้
 แต่ขณะนั้นเล่าปรากฏว่ายังมี พระราชาฝ่ายบูรพทิศตะวันออก ๓
 พระองค์ ซึ่งคริสตังไทยสมัยนี้เรียกว่า “พระยาสามองค์” ได้
 ทรงล่วงรู้ก่อนใคร ๆ หมดว่า พระกุมารนั้นนั่นเอง หาใช่กุมาร
 เด็กน้อยธรรมดาไม่ เป็นอัจฉริยมมนุษย์พระองค์หนึ่งต่างหาก
 พระราชาทั้ง ๓ พระองค์จึงได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนิน
 ออกจากบ้านเมืองของพระองค์ พวกนั้นมาถวายบังคมชมพระบารมี
 ของพระองค์ก่อนพระราชาใด ๆ ในสากลโลก และกิจอันนี้แหละ
 จะเป็นเกียรติศักดิ์อันประเสริฐของชาวบูรพทิศจนชั่วกาลปาวสาน.

อนึ่งนั้นชื่อว่า เป็นชาวบูรพทิศแล้วก็เท่ากับประกาศตนของ
 ตนเอง ว่าเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือตน และทุก
 วันนั้น ถ้าจะใคร่รวนเทียบเคียงดูบรรดาประเทศทั้งหลายในโลก
 ซึ่งมีพระราชาเป็นประมุขหัวหน้า ว่าชาติใดประเทศใดจะเป็นชาติ
 เป็นประเทศที่พลเมืองสวามิภักดิ์รักพระราชาของตน ยิ่งกว่าชาติ
 ประเทศอื่น ๆ แล้ว ประเทศสยามคงเป็นชาตินำหน้าชาติทั้งหลาย
 ทั้งปวง ในการถือความสุจริตธรรมต่อพระราชาซึ่งพระผู้เป็นเจ้าของ
 ทรงบันดาลให้ปกครองรักษาชาติของตน แท้จริงชาวสยามเป็น
 พลเมืองซึ่งเยี่ยมยอดกว่าพลเมืองใด ๆ ในเรื่องการสัมมาปฏิบัติต่อ

เจ้านายของตน มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น.

อีกโสดหนึ่งเล่า ถึงกล่าวชาวบูรพทิศด้วยกัน มีไทยเป็นต้น เป็นมนุษย์ซึ่งมีผิวเนื้อผิวดำไปกว่าผิวเนื้อของเราชาวฝรั่งเศสก็จริงอยู่ แต่จะถือข้อนี้เป็นเหตุอันน่าประมาทคาดหมายเสียก็ไม่ได้ ด้วยว่าสัตว์สรรพวิญญูผิวเนื้อภายนอกนั้นหาได้บังไปถึงจิตใจและสติปัญญาข้างในไม่ หาใช่เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่า ดี, เลว, ประการใดไม่ ถึงว่าผิวเนื้อจะ ดำ, แดง, เขียว, ขาว, อย่างไรก็ดี ก็ไม่อาจเปลี่ยนคุณความดีที่มีอยู่ในดวงใจแม้แต่สักอย่างใดอย่างหนึ่งเลย.

แท้จริง หากจะใคร่ถือสีหน้าเป็นเกณฑ์แห่งความวินิจฉัยให้รู้ว่าผู้ใดเป็นผู้วิเศษกว่าใครแล้วไซ้ ดูๆ เหมือนคนผิวดำๆ แดงๆ ยังควรจะต้องมีภาษาดีกว่าใครๆ เสียอีกซ้ำ ด้วยเหตุใด ? ด้วยเหตุว่า สีดำแดงนั้นเป็นพะยานให้เราชาวผิวขาวด้วยกันสังเกตว่า เขาเป็นผู้ที่สถิตย์ตั้งอยู่ในปริมณฑลอันใกล้เคียงกับดวงพระอาทิตย์กว่าเรา ซึ่งย่อมถือกันว่าเป็นการสิริมงคล หาใช่การอัปมงคลอย่างใดอย่างหนึ่งไม่.

ยิ่งกว่านั้น ถ้าจะอุปมาอีกชั้นหนึ่งก็จะกลับเห็นไปว่าผิวเนื้อดำมิใช่เป็นพะยานแห่งความเลวทรามมิได้ กลับจะเป็นพะยานแห่งความดีด้วยต่างหาก เช่นต่างว่าทุกวันนี้มีผู้อยากทราบว่าเป็นบรรดาท้าวทหารฝรั่งเศสของเรา มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน ซึ่งล้วนมีผิวเนื้อดำ กับบรรดาเราพลเรือนซึ่งล้วน

มีผิวเนื้อขาว ผ่ายไฉจะประเสริฐกว่ากัน ก็คงได้รับคำตอบเช่นนี้
ว่า บรรดาเราพลเรือนทั้งหลาย ซึ่งประกอบการเล่นชั้พอยู่ใน
บ้านเมือง ไม่ต้องลำบากเพราะกรำฝนทนแดด ไม่ต้องจับอาวุธ
เข้าประจัญบานต่อข้าศึก ไม่มีสิ่งที่น่าทำให้หวาดเสียวต่อภัย
อันตรายแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ถึงเวลากินก็ได้กิน ถึงเวลานอนก็
ได้นอนตามความประสงค์ ฉะนั้น ผิวพรรณก็ย่อมเป็นน้ำเป็นนวล
อยู่เอง ส่วนบรรดาท้าวเหล่าทหารทั้งหลายเมื่อดำเนินเข้าสู่ยุทธภูมิ
แล้วก็ต้องอดทนต่อความลำบากต่างๆ นอนกลางดิน กินกลาง
แดด รับประทานอาหารที่มีชั้ย กินนอนก็หาได้สบายเหมือนเราซึ่งอยู่
ในบ้านในเมืองไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผิวกายก็ย่อมเผือดผิวดุชดคลา
ดำไปเป็นธรรมดา.

การที่จะหยิบยกเอาผิวเนื้อขาวเป็นน้ำเป็นนวลของเราผู้เป็น
พลเรือนมาเป็นพะยานชี้ให้ผู้อื่นเห็นว่า เราพลเรือนดีกว่า ประ-
เสริฐกว่าท้าวเหล่าทหารเหล่านั้นได้แลหรือ ? ย่อมไม่ได้เป็นอัน
ขาด ผิวเนื้อดำของทหารเหล่านั้นเสียอีก กลับจะเป็นพะยานอัน
พิเศษให้เราทั้งหลายทั้งปวงทราบว่าการเหล่านั้นแต่ละคนล้วน
แก่กล้าสามารถอาจหาญ ไม่กลัวความลำบากอันตรายอันเกิด
แต่ฝนฟ้าอากาศหามีได้ ท่านย่อมตรากฝนทนแดดอยู่ในท่ามกลาง
ยุทธภูมิ เพื่อจะชิงชัยแก่ราชศัตรูหมู่ปัจจามิตรทั้งหลาย มิให้เข้า
มาเบียดเบียนพวกรเราผู้เป็นพลเรือนได้ ฉะนั้น ท่านจึงมีผิวเนื้อดำ
และผิวเนื้อดำนั้น หาใช่เป็นเหตุให้เราประมาทคาดหน้าท่านไม่

ตรงกันข้าม กลับเป็นสวามิภักดิ์อันประเสริฐเสียอีก นี่แหละฉัน
 ใด ชนชาวสยามก็อาจจะเป็นอย่างนั้น ถ้าผิวเนื้อดำในพวกเรามา
 ได้เป็นเหตุให้เราประมาทกันและกัน จะถือเป็นเหตุน่าประมาท
 ท่านผู้อ่านอย่างไรได้? ของเราเป็นฉันใด ของเขาก็ควรต้องเป็น
 ฉะนั้น

อนึ่งเล่า แม้จะไม่อ้างว่าชาวบูรพทิศเป็นผู้มีวิชาสามารถ
 ถ่วงรู้ในเหตุการณ์ใดๆ ก่อนชนชาติอื่น ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว
 เพียงแต่อ้างว่าท่านราชทูตสยามเป็นผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดิน
 สยามเท่านั้น ก็น่าที่จะเป็นเหตุอันเพียงพอสำหรับที่จะให้ราชว
 ฝรั่งเศสรับรองปฏิสันถารอยู่แล้ว ด้วยว่าเรา่วมทรบอยู่ด้วยกัน
 ทั้งนี้ว่า เมื่อราชทูตฝรั่งเศสข้างฝ่ายเราได้จำทูลพระราชสาส์น
 ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ ไปถวายต่อพระ
 องค์ในประเทศไทยโน้นนั้น พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงรับรองเชอ
 เชิญท่านด้วยเต็มกำลังความสามารถ ให้สมพระเกียรติศักดิ์ของ
 พระเจ้าราชาธิราชชั้นสูงสุด พระองค์ได้ทรงจัดการอย่างพิเศษ
 พิสดารยิ่งกว่าที่พระองค์ทรงเคยกระทำสำหรับบรรดาราชทูตของ
 เมืองอื่นทั้งปวง แต่ในบรรดาพระมหานคร ๓๒ พระนครซึ่งเป็น
 มิตรไมตรีกับกรุงสยาม เคยส่งราชทูตานุทูตจำทูลพระราชสาส์น
 และเครื่องพระราชบรรณาการไปถวายในกรุงสยามมาแต่ก่อน ไม่
 จำเพาะแต่เท่านั้น พระองค์ก็ยังทรงพระกรุณาเป็นพิเศษอีกส่วน
 หนึ่ง ก็พระองค์ทรงหมายประกาศว่าร้องให้ชาวชนพลเมือง

พร้อมกับไทยต่างตัวท้าวต่างแดน ซึ่งขึ้นอยู่กับพระราชอาณาจักร
 ของพระองค์ทรงทราบทั่ว ๆ กันว่า พระองค์ทรงพระดำริหมายพระ
 ท้ายอยากจะทรงยกย่องชาติฝรั่งเศสให้สูงกว่าชาติใดหมดในสากล
 โลก เมื่อพระองค์ทรงกระทำแก่เราถึงปานตั้งนี้แล้ว เรายังจะนั่ง
 ดูตายไม่เชื่อเชิญต้อนรับขับสู้ด้วยเต็มกำลังแห่งความสามารถที่จะ
 ยกย่องสรรเสริญราชทูตของพระองค์ ซึ่งออกมาเยี่ยมเยียนเรา
 แทนพระองค์ในคราวนี้ได้แลหรือ ?

อนึ่งแม้จะไม่ยกเอาบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง
 สยามขึ้นมาเป็นเหตุอ้างในการที่จะให้เรารับรองราชทูตของพระ-
 องค์ด้วยเกียรติยศอันสูง จะยกเอาความสามารถของตัวราชทูตเอง
 เท่านั้นมาเป็นเกณฑ์ ก็เพียงพออยู่แล้วที่จะทำให้เราบังเกิดความ
 ประสงค์อยากจะรับรองท่านอย่างชั้นสูงเหมือนกัน เพราะว่าข้าพ-
 เจ้าได้มีโอกาสสังเกตด้วยนัยน์ตาของข้าพเจ้าเองว่า กระบวนไหว
 พริบเฉลี่ยวดลาดสมกาลสมสมัย ท่านราชทูตไทยนี้ไม่แพ้เปรียบ
 ใครเลย จะทำกิจการอะไรท่านก็ทำโดยรอบคอบ นึกทางได้ทาง
 เสียๆ ก่อนเสมอทุกที กระบวนใจเย็น ใจซื่อตรงไม่เหลวไหล
 เอนเอียงท่านเป็นครูใครๆ ก็ได้ กระบวนเข้าไปหาไปสู่ ท่านก็
 คำนับรับตอบตามระเบียบเรียบร้อย กระบวนพูดจาปราศรัยท่านก็
 มีไหวมีว่อนดี และบรรดาท่านทั้งหลายผู้ที่ได้มีโอกาสรู้จักมัก
 คู้กับท่าน ไม่มีใครติเตียนท่านแม้แต่สักคนเดียว มีแต่ยกย่อง
 สรรเสริญว่าเป็นที่ขอบพอกันทั้งนั้น.

อาศัยเหตุดังกล่าวมานี้ ท่านราชทูตไทยนี้เป็นที่เคารพนับถือ
 ของชาวฝรั่งเศสอย่างยิ่งไปกว่าบรรดาราชทูตทั้งหลายอื่น ๆ ซึ่งมาแต่
 เมืองไกลๆ เป็นอันมาก.

แต่บัดนี้ไป ข้าพเจ้าจะขอจัดการเล่าบอกที่เป็นส่วนความ
 เห็นของข้าพเจ้าเอง มิฉะนั้นกลัวจะเป็นการเกินสมควร ที่จะกะ
 เกณฑ์ให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายลืบลตาเชื่อถ้อยแต่ตามความนิยมเห็นดี
 ของข้าพเจ้าทำเดี๋ยวนั้นต่อไปข้างหน้า แทนที่จะแสดงความเห็นของ
 ข้าพเจ้าๆ จะขอคัดตัวอย่างคำพูดของท่านราชทูตไทยเองมาให้ท่าน
 ผู้อ่านๆ แล้วใคร่ครวญดูด้วยตนเอง และข้าพเจ้ามีความหวังใจว่า
 อาศัยแต่เพียงคำพูดของท่านเท่านั้น เรื่องราชทูตสยามเล่มนี้ก็จะดี
 วิเศษพอใช้ได้ทีเดียว ไม่จำเป็นที่จะต้องคิดตัดเติมเพิ่มความสวย
 ความงาม เพียงเท่านั้นเรื่องถึงมากความก็เพราะพอดี ๆ อยู่แล้ว.

บทที่ ๒

ทูตรอคำสั่งอยู่ที่เมืองแบรสต์

ขอเริ่มต้นด้วยการรับรองราชทูตที่เมืองแบรสต์ก่อนว่า พอ
 เรือที่ท่านราชทูตโดยสารมาเทียบท่าเรียบร้อยแล้ว เลอเซอวะ-
 เดียร์ เดอ โชมงด์ ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งได้ออกไปจำเริญทางพระ
 ราชไมตรีกับกรุงสยาม แล้วกลับเข้ามาพร้อมด้วยราชทูตสยามนั้น
 ก็สั่งให้บรรดานายเรือฝรั่งเศสทั้งหลายที่โดยสารมาในขบวนเรือจาก
 เมืองไทยนั้น ให้ยิงปืนใหญ่ทำค่านับรับรองท่านราชทูตสยามเป็น

ปฐมฤกษ์ที่เข้ามาถึงประเทศฝรั่งเศสก่อนว่า:— “ปืนใหญ่ในลำเรือ
 มียูท่าอะไร ให้ยิงสลุตรับราชทูตหมดทุกกระบอก.” แล้วท่าน
 ได้มีคำสั่งไปยังผู้บังคับกองทหารในเมืองเบรสต์นั้น พร้อมทั้ง
 บรรดาเจ้าเมือง อำเภอกองทหารทั้งหลายว่า:— “ถ้าเราชาวฝรั่งเศส
 มีความปรารถนาอยาก จะรับรอง ราชทูต สยามให้ สมกับ ที่พระเจ้า
 กรุงสยามได้ทรงต้อนรับปฏิบัติสนธิสัญญาคุณะพวกทูตฝรั่งเศสเราไปแล้ว,
 ขอให้เข้าใจกันเสียแต่เบื้องต้นเถิดว่า เพียงยิงปืนสลุตและแบ่ง
 ปืนของกำนัล เครื่องบรรณาการของอุปโลกบริโภคอย่างละอัน
 พรรณละน้อยดังที่เป็นธรรมเนียมซึ่งย่อมต้องกระทำกันต่อทูตใด ๆ
 หมดทุกชาติทุกภาษาแล้วเป็นแล้วกันไป, เท่านั้นนั้นยังหาเพียง
 พอมิได้. ถ้าจะไปถือเสียว่า เรายังยิงสลุตเท่านั้น, เราให้
 ของกำนัลเท่านั้นสิ่งแล้วเป็นแล้วกัน. ไม่มีใครจะทวงคุณกันได้
 เป็นพินหันพินสันกัน ก็จะไม่ได้การทีเดียว. แท้จริง ถ้าเราอยาก
 จะรับรองท่านด้วยเกียรติยศอันสม่าเสมอกับที่องค์พระเจ้าแผ่นดิน
 สยามได้ทรงกระทำแก่เราในประเทศของพระองค์ มีที่เมืองหลวง
 เป็นต้นแล้ว เราจะเป็นแต่เพียงแลกเปลี่ยนความเคารพและให้
 เข้าของต่าง ๆ ตามธรรมเนียมบ้านประเทศที่เป็นมิตรไมตรีกันเช่น
 นั้นก็หาเพียงพอไม่, เรายังจำเป็นจะต้องแสดงน้ำใจรักเป็นพิเศษ
 อีกรึงได้ ให้ราชทูตสยามเหล่านั้นรู้สึกซัด ๆ ไม่ให้มีที่สงสัยว่า
 เรารับรองท่านด้วยปิตินดีอันแท้จริง. หาใช่เป็นพิธีเคารพอย่าง
 ธรรมดาสามัญไม่.

ท่านราชทูตนั้นก็จ้ะว่าตามจริงแล้ว ถึงแม้ท่านจะมีได้เข้ามา โดยเป็นทูตจำทูลพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงสยาม ท่านจะเข้ามาเพื่อกิจงานกิจของท่านเองก็ดี ก็เป็นการสมควรอยู่ที่จะต้องรับรองท่านด้วยความปีติยินดีอย่างสูง เพราะว่าแต่ละท่าน ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยคุณสมบัติอันสูง สมควรเป็นที่เคารพนับถือเป็นพิเศษกันทั้งนั้น. ท่านทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่ขุนนางตระกูลชั้นสูงของชาวไทย, มีคุณวุฒติความสามารถเคยรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ ของพระเจ้ากรุงสยามใน ตำแหน่งอันเป็นที่ไว้วางพระหฤทัยด้วยกันทั้งนั้น.

ท่านอัครราชทูต (คือคุณปาน ขณะนั้นเป็นที่ออกพระวิสุทติสุนทร ภายหลังได้เป็นพระยาโกษาธิบดี) ก็เป็นน้องของเสนาบดีกระทรวงว่าการต่างประเทศ (ขณะนั้นเรียกว่า “พระคลัง” Barcalon), อุปทูตเล่า (คือนายฉ่ำ ขณะนั้นเป็นที่ออกหลวงบวรกัถยาราชไมตรี) ได้เคยเป็นราชทูตสยามไปเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงจีนมาแต่ก่อน ได้ทำการในตำแหน่งนั้นเป็นที่พอพระทัย ของพระ เจ้ากรุงจีน และพระ เจ้ากรุงสยาม ด้วยกัน ทั้งสองฝ่าย, ส่วนตรีทูต (คือออกขุนศรีวิสารวาจา) ก็เป็นบุตรของราชทูตสยามซึ่งได้ออกไปเจริญทางพระราชไมตรีในกรุงลิสบอน ซึ่งเป็นเมืองหลวงของประเทศปอร์ตุกัถล.

ครั้นท่านเลอ เซอวะเลียร์ เดอ โชมงต์ ได้แถลงความเบื้องต้นให้ทราบฉะนี้แล้ว ท่านก็ได้กล่าวต่อไปว่า:— “ราชทูตสยาม

มาถึงเมืองนี้โดยไม่ทันทราบถึงพระเนตรพระกรรณ จึงยังไม่มีรับ
สั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าจะจัดการต้อนรับเป็นประ
การใด. ถึงกระนั้นก็ดี ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชกระแสดของ
พระองค์ไปยังเมืองไทยนั้น เข้าใจว่าอาจเดาพระราชประสงค์
ในพระหฤทัยของพระองค์ได้โดยไม่มีผิด จึงขอออกหน้ารับผิด
ชอบในเรื่องนี้แต่ผู้เดียวว่า ควรจัดการรับรองราชทูตสยามนี้ด้วย
เต็มกำลังความสามารถที่จะกระทำได้. ฉะนั้นขอท่านทั้งหลายช่วย
กันจัดการรับรองปฏิสันถารที่เนราชทูตสยามด้วยเต็มเกียรติยศเถิด
ส่วนข้าพเจ้าเล่า ก็จะขอลาท่านทั้งหลายณบัดนี้ รีบเข้าไปกราบ
ทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบล่วงหน้าไว้ก่อน,
ท่านอย่ามีความวิตกไปเลย.”

เมื่อเจ้าเมืองกรมการทราบความดังนั้นแล้ว ต่างก็ได้จัดการ
รับรองท่านราชทูตด้วยเต็มเกียรติยศ สมตามคำสั่งของราชทูตฝรั่ง
เสสนั้นทุกประการ จนท่านเองได้กล่าวเป็นที่เชชมชมข้าราชการ
เมืองเบรสตันเมื่อภายหลังว่า “สิ่งใดที่ข้าราชการชั้นสูงชั้นต่ำ
พร้อมทั้งราษฎรทั้งหลายในเมืองเบรสตันสามารถจะกระทำได้ เพื่อ
เป็นเกียรติยศและความสนุกสนานสบายของราชทูตสยาม ท่านก็
ได้อุตสาหะทำโดยความเต็มอกเต็มใจ. ถึงว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้น
ล้วนแต่ชาวชนบทอยู่หัวเมืองไกลไม่ค่อยได้มีโอกาส เฝ้าเห็นพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างข้าราชการในพระราชสำนัก ซึ่ง
เป็นการยากสำหรับท่านเหล่านั้น ที่จะทราบในพระราชประสงค์ของ

พระองค์ก็จริง ถึงกระนั้นอาศัยที่ท่านได้ตั้งใจกระทำการเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศของพระองค์มิให้เสียการพระราชไมตรีในระหว่างสองพระนครได้ การรับรองราชทูตสยามที่เมืองแบรสต์จึงได้ดำเนินอย่างเรียบร้อยน่าชม เป็นที่ถูกพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งเป็นที่ชอบพอของท่านราชทูตสยามเป็นอันมากด้วย, นี้ก็เป็นองค์พะยานให้เห็นว่าข้าราชการเมืองแบรสต์นั้น เป็นผู้ประเสริฐด้วยความจงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของตน เสมอเท่าข้าราชการในพระราชสำนัก หรือยิ่งไปกว่า นี้เสียอีก ก็ว่าได้”

ส่วนราชทูตสยามเล่า ขณะเมื่อโดยสารมาในเรื่องกับท่านราชทูตฝรั่งเศส ก็ได้รับแต่ความผาสุกตลอดทาง, คนทั้งหลายในเรื่อง มีเลอเซออะเลียร์ เดอ โชมงต์ ราชทูตเป็นต้น ก็ได้บำรุงเลี้ยงดูด้วยกิริยาสุภาพเรียบร้อยสมเกียรติยศของราชทูตแห่งประเทศใหญ่ทุกอย่างทุกประการ ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ท่านราชทูตสยามต่างพากันคิดเห็นล่วงหน้าเสียก่อนแล้วว่า “เมื่อตนถึงประเทศฝรั่งเศสแล้ว ไฉนจะไม่รับด้วยความไมตรีจิตต์และด้วยเกียรติยศอันสูงเล่า กิจปฏิบัติอันประณีตซึ่งเราได้รับในเรื่องนี้ก็เป็นเครื่องสื่อถึงกิจปฏิบัติของชนชาวฝรั่งเศสเมื่อเราจะถึงเมืองเป็นแน่” ท่านราชทูตคิดอย่างนี้ก็เป็นความถูกต้อง และตลอดเวลาซึ่งท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เราจะเห็นว่าท่านไม่ได้มีเหตุซึ่งจะต้องกลับความคิดเดิมนั้น เพราะไม่ว่าท่านไปที่แห่งใด

เมื่อไร พลเมืองฝรั่งเศสก็รับรองท่านด้วยอัธยาศัยใจคอสนิทสนมและรักใคร่นับถือเป็นอย่างยิ่ง.

แต่ก่อนที่จะดำเนินความเป็นไปของราชทูตสยามในเมืองฝรั่งเศสนั้น น่าจะกล่าวถึงความเป็นไปในเรือเมื่อคราวมานั้นอีกสักพักหนึ่ง เพราะถึงวันบัดนี้ต่อไปจะไม่มีโอกาสอันเหมาะที่จะกล่าว การมาในเรือ นั้น อย่าวว่าแต่ราชทูตไม่ได้มีความลำบากเท่านั้นเลย ซึ่งที่แท้หากจะมีบ้างก็ไม่น่าอัศจรรย์ใจอะไร เพราะพวกท่านมีอยู่น้อยคน ได้เข้ามารวมอยู่กับคนต่างชาติต่างภาษาเป็นอันมาก ความนิยมนับถือก็ผิดกัน, การสนทนาก็ไม่สะดวก, การบริโภคอาหารก็คงไม่ถูกปากนัก แต่กระนั้นท่านราชทูตยังมีแต่ออกปากชมเชยกิริยามรรยาทของบรรดาชาวฝรั่งเศสซึ่งโดยสารมาในเรือลำเดียวกันกับท่านว่า “กิจปฏิบัติต่างๆ ในเรือ นั้น เรียบร้อยน่าจับใจ ถ้าจะว่าเป็นเชิงเปรียบแล้ว ลำเรือที่เราโดยสารมานั้น เป็นดังพระอารามๆ หนึ่งก็ว่าได้, คนโดยสารทั้งหลายเป็นดังพระสงฆ์สามเณรเถรานุเถระทั้งหลาย, แบ่งเวลาวันหนึ่งๆ เป็นตอนๆ อย่างกับในพระอารามอันเจริญในพระวินัย, คือรับประทานอาหาร, เล่น, สนทนา, สวดมนตรภาวนาก็จัดเป็นพักๆ เรียบร้อยอย่างกับในสำนักอวาสอันเคร่งครัดในพระวินัย น่าชมแท้ๆ ถึงเป็นคนต่างเพศก็จริง อดเชยชมและสรรเสริญไม่ได้” เป็นด้วยเหตุฉะฉินนี้ ที่ทำให้ราชทูตไทยมีความหวังใจเป็นมั่นคงว่าถ้าถึงเมืองฝรั่งเศสเมื่อไร คงจะได้แลเห็นบ้านเมือง

อันเรียบร้อยเมื่อนั้นเป็นแน่ เพราะเมื่อการเดินทางกลางทะเล
 ยังเป็นที่ถูกใจถึงอย่างนี้ ตอนขึ้นบกเข้าไปในประเทศฝรั่งเศส
 เองคงดีกว่าอีก และเป็นความจริง การต่อๆ ไปนั้นก็ได้อำเนียร
 เป็นที่สมความมุ่งหมายเต็ม ดังที่เรื่องข้างหน้านั้นจะเป็นพะยาน
 ต่อไป.

บทที่ ๓

เจ้าพนักงานกรมวังถือรับสั่งมาเชิญราชทูตไปกรุงปารีส.

เมื่อท่านราชทูตได้ค้างแรมอยู่ที่เมืองแบรสต์นั้น ๑๓ วันมีข้าราชการในกระทรวงวังผู้หนึ่ง ชื่อสตอร์ฟได้ถือรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จากกรุงปารีสออกมาต้อนรับราชทูตไทยที่เมืองแบรสต์และขอเชิญให้เข้าไปในพระนครหลวง เพื่อจะได้นำเข้าเฝ้าจำเพาะพระพักตร์ เจ้าพนักงานกรมวังคนนั้นตลอดเวลาที่ราชทูตสยามได้อยู่ในประเทศฝรั่งเศสก็ได้ประจำอยู่กับท่านเสมอ เพื่อจะช่วยเหลืออธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตทราบ ท่านสตอร์ฟคนนี้เป็นคนเฉลียวฉลาดอารอบมากพูดจาก็คมสันน่าเป็นเจ้าหน้าทรับแขกบ้านแขกเมืองอย่างดีที่สุด อาศัยความเป็นไปดังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระราชประสงค์ที่จะรับรองราชทูตไทยให้มีความเพลิดเพลินสนุกสนานตลอดเวลาที่ท่านจะอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ทั้งทรงทราบในคุณวุฒิความสามารถพิเศษของท่านสตอร์ฟ พระองค์จึงได้ ทรงเลือกท่านผู้

นี้ให้เป็นภาระประจำอยู่กับราชทูตสยามด้วยพระองค์เอง คุณเป็น
การเหมาะสมเพราะท่านสามารถลองพระเดชพระคุณของพระองค์ให้
เต็มที่ได้อย่างหนึ่ง และสามารถให้ราชทูตบังเกิดความเพลิดเพลิน
เพลินเจริญใจอย่างยิ่งด้วย.

เมื่อท่านสตอร์ฟได้ รับพระบรมราชโองการ เป็นผู้ ประจำอยู่
กับราชทูตสยามตลอดทางจากเมืองแบรสต์ถึงกรุงปารีส และ
ตลอดเวลาที่ท่านราชทูตจะอยู่เมืองฝรั่งเศส เช่นนั้นแล้ว ท่าน
ก็รีบออกจากเมืองปารีสเพื่อมารับราชทูตที่เมืองแบรสต์ พอมา
ถึงก็ตั้งต้น เชื้อเชิญท่านราชทูตนำมายังกรุงปารีส แต่หาได้จัดเป็น
ขบวนใหญ่โตอะไรไม่ เพราะเป็นการยาก ถนนหนทางตาม
มณฑลเบรอตัญญี่จะต้องข้ามมานั้นเป็นทำรุกระไม่ เรียบร้อยสม่า
เสมอลุ่ม ๆ คอน ๆ แทบตลอดหนทาง ใครมีธุระร้อนอยากไป
เร็ว ๆ ก็ต้องไขเท้าอ้อม ๆ ไป ตามแบบหามแคร่และเสลี่ยงนั้นเอง
ราชทูตซึ่งเป็นผู้อยากไปกรุงปารีสได้เร็วก็ต้องใช้วิธีนั้นเอง แต่
ถึงกระนั้นถ้าตอนไหนหนทางดี รถม้าเดินไปมาได้ท่านสตอร์ฟก็
เกณฑ์เจ้าบ้านเจ้าเมืองให้นำรถมารับราชทูตพาไปให้ พันเขตต์แดน
บ้านเมืองของตน แล้วก็ทำอย่างนี้ต่อ ๆ กันไปทุกเมือง.

แท้จริงการโดยสารอย่างนี้คิดจะกันดารมิใช่น้อย ท่าน
สตอร์ฟจึงพูดเอาใจราชทูตบ้างว่า เดิมพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงพระราชประสงค์จะส่งม้าและรถหลวงจากกรุงปารีสมารับ
แล้วต่อมาทรงพระดำริเห็นว่า ถ้าทำเช่นนั้นการจะเหนื่อยช้านัก เพราะ

กว่ารถและม้ามันจะมาถึง และกว่าจะหยุดพักพอหายเหนื่อย
 เมื่อยล้าบ้างก็ต้องเป็นเวลาแรมเดือนแรมวันนาน เมื่อทรง
 พระดำริดังนี้จึงรับสั่งให้ใช้ม้าตามเมืองต่างๆ ที่ต้องผ่านไป ถึงจะ
 ไม่สง่าเท่ากับได้รถและม้าจากเมืองหลวงก็ดี แต่ว่าการคงสำเร็จ
 ไปโดยเร็ว จะได้เป็นโอกาสให้พระองค์ทรงเชยชมพระราชสาสน์
 และราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามได้โดยเร็ว สมตามพระราชประ-
 สงค์ ฉะนั้นถึงท่านจะไม่สู้ได้รับเกียรติยศตามวิธีนี้ เท่ากับที่
 พระองค์ทรงประสงค์จะพระราชทานให้ ของจรูญู้สึกว่าเป็นเพราะ
 ทรงพระกรุณาเป็นพิเศษ ไม่อยากให้แรมค้างตามหัวเมืองกันนาน
 นานนัก อยากทรงเชยชมท่านทั้งหลายเร็วๆ เท่านั้น.”

ออกพระวิสุทธิสุนทรราชทูตจึงตอบไปว่า “การที่พระเจ้า
 กรุงฝรั่งเศสทรงพระดำริจัดการดังนี้ ก็เป็นพระบรมราโชบายอันดี
 เลิศ หาเป็นที่รังเกียจแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายไม่, กลับเป็นที่ยินดี
 ปราโมทย์อย่างยิ่ง เพราะจะได้เฝ้าพระองค์ชมพระบารมีโดยเร็ว
 แท้จริงการที่พระองค์ทรงพระราชประสงค์ จะทรงพบกับข้าพเจ้าทั้ง
 หลายคราวนี้ คงเป็นเหตุได้บันดาลให้ลมคลื่นและฝนฟ้าอากาศ
 ตามทางที่เรามาสงบเรียบร้อย เราจึงสามารถมาได้ถึงถิ่นโดยปราศ
 จากภัยอันตรายทุกประการ ส่วนพวกข้าพเจ้าเล่า บัดนี้รู้สึก
 อยากชมพระบารมีเป็นกำลัง และอย่าว่าแต่พวกข้าพเจ้ารู้สึกเป็น
 ที่ไม่พอใจในการที่ต้องข่เกาหรือนั่งรถหัวเมืองไปเฝ้าพระองค์ฉะ
 เลย ถึงแม้จะต้องเดิรก็หาไม่มีความน้อยใจไม่ ถ้าเดิรด้วยเท้า

จะถึงกรุงปารีสเร็วกว่าซึ่งเก้าอี้หรือนั่งรถ ก็จะต้องเดินด้วยเท้าใน
 หนึ่งตนเอง ไม่ครั้นคร้ามต่อความเหน็ดเหนื่อยซึ่งอาจจะตามมาทุก
 ประการ ความอยากดูอยากชมพระองค์ก็จะเป็นกำลังวังชาอัน
 แรงกล้าอาจพาไปได้ให้ลู่ถึงกำแพงพระนครเป็นแน่ ฉะนั้นจึงขอ
 ทำนงอย่าวิตกในการอดีตซึ่งบังเกิดจากการโดยสารถาวนนี้เลย."

บทที่ ๔

ราชทูตไทยออกจากเมืองแบรสต์.

ครั้นถึงวันที่ ๕ เดือนกรกฎาคม พวกราชทูตก็ออกจากเมือง
 แบรสต์ แล้วไปรับประทาน อาหารกลางวัน ที่ ตำบลชอ ลังค์ร์โนต์,
 แล้วก็เลยไปค้างคืนอยู่ที่ฟูซ, วันที่ ๑๐ เลี้ยวกลางวันที่เมือง
 ซาโตแลงและไปค้างคืนที่เมืองแคงแบร์, วันที่ ๑๒ รับประทาน
 อาหารกลางวันที่เมืองเ็นบงต์ และมีรำทำเป็นที่ต้อนรับราชทูต
 ด้วย แล้วก็ยกไปค้างคืนที่เมืองโอแเร.

วันที่ ๑๓ ถึงเมืองวันน์ เจ้าเมืองจัดการต้อนรับอย่างแข็ง
 แรง จนราชทูตออกปากชมว่า "ต้อนรับอย่างนดีจริง" แล้ว
 ในวันเดียวกันนั้นกระบวนราชทูตก็ได้ยกไปค้างคืนที่ตำบลชอมี-
 ชลียัก วันที่ ๑๔ กระบวนก็มาถึงตำบลหนึ่งซอลารอชแบร์นาร์ด์
 ราชทูตและพวกก็ลงจากเก้าอี้หามเป็นไม้จันทน์อีกต่อไป เพราะหน
 ทางจากนั้นไปถึงกรุงปารีสก็เรียบร้อยไร้รถม้าไปได้แล้ว.

ที่ตำบล ลารอชแบร์นาร์ด์นี้ได้เกิดมีปัญหานั้นในระหว่างราช

ทูตสยามและเจ้าพนักงานกรมวัง เพื่อจะให้ทราบว่าจะอัญเชิญพระราชสาสน์โดยอาการอย่างไร. ตามธรรมเนียมฝรั่งนับถือราชทูตผู้มาแทนพระเจ้าแผ่นดินเป็นใหญ่ แต่ฝ่ายธรรมเนียมไทยพล็เป็นนับถือพระราชสาสน์เป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้ต้องแสดงความเคารพนับถือต่อพระราชสาสน์เป็นใหญ่ คือต้องอัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ใน ที่อัน สูงกว่า ราชทูต จึงจะไม่ เสียประเพณี บ้าน เมือง. อาศัยเหตุนี้ ราชทูตได้ขอให้เจ้าพนักงานกรมวังผู้กำกับมาด้วยนั้นสั่งให้ตบแต่งบัลลังก์ไว้ในประทุนรถของราชทูต จำเพาะตรงที่ท่านราชทูตจะนั่งลง แต่ให้ยู่เหนือศีรษะของราชทูตไว้สำหรับจะได้อัญเชิญพระราชสาสน์ขึ้นไปประดิษฐาน. ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานก็สั่งให้กระทำเช่นนั้น เมื่อเสร็จแล้วท่านราชทูตก็ได้ อัญเชิญพระราชสาสน์ตั้งไว้เหนือศีรษะแล้วกระบวนรถราชทูตก็ได้ เคลื่อนกระบวนไปตามระยะทาง. แต่นั้นมา ถัดถึงเมืองใดจะต้องเปลี่ยนรถ ก็ได้มีการตั้งบัลลังก์ในรถเพื่อเชิญพระราชสาสน์ขึ้นประดิษฐานเหมือนที่ตำบล ลา รอช แบร์นาร์ตันทุกตำบล.

ในวันเดียวกันที่ใดเริ่มขบวนรถและเริ่มตั้งบัลลังก์รับพระราชสาสน์นั้น กระบวนรถก็ได้มาถึงเมืองปงต์ชาโต. เลอ ดิก เดอกัวแลง เจ้าเมืองๆ นั้นก็ได้จัดการรับรองปฏิสันถารโดยเรียบร้อย. วันที่ ๑๕ ได้เลื่อนมาถึงตำบลหนึ่ง ชื่อตังปัล และได้รับประทานอาหารกลางวันอยู่ที่นั่นด้วย. ครั้นรับประทานอาหารเสร็จแล้วท่านราชทูตได้ไปคำนับท่านผู้หญิงชื่อ ลา มรัก็ส ดาฟัญ ซึ่งเป็นญาติ

กันกับท่านกงต์เดอมังสเฟลต์ ราชทูตของพระมหากษัตริย์ออสเตรียที่กรุงสเปญ ซึ่งเป็นผู้ซื้อเสียดังในสมัยนั้น ครั้นเสร็จการไปหาท่านผู้หญิงนั้น ตวนบ้ายก็ลาท่านไปที่เมืองนังต์และได้ค้างอยู่ที่นั่นสองคืนกับวันครึ่ง คือวันที่ ๑๖ และ ๑๗.

ตอนกลางวัน วันที่ ๑๖ นั้น เจ้าพนักงานได้พาราหตุตขึ้นไปบนยอดเนินแห่งหนึ่ง ชื่อเนิน แด่ กาบี่แซง เพื่อจะให้ท่านดูเมืองนังต์นั้นว่าใหญ่โตอย่างไร เพราะที่นั่นเป็นที่สูงเห็นเมืองได้สนิท. พอขึ้นไปบนยอดเนินนั้น ท่านราชทูตทั้งหลายเห็นหมู่บ้านรอบเมือง มีเป็นหลายหมู่บ้านใหญ่ๆ ก็ถามท่านสตอร์ฟว่า:— “หมู่บ้านที่เห็นเรียงรายไปรอบเมืองนั้น เป็นเมืองอะไรบ้าง?” ท่านก็ตอบว่า:— “ที่ท่านเห็นเป็นเมืองเล็กเมืองใหญ่รอบเมืองนั้น หมายเป็นเมืองอันไม่ เป็นแต่แผนกหนึ่งๆ ของเมืองต่างหาก นับรวมเป็นเมืองเดียวกันคือเมืองนังต์ทั้งนั้น.”

ในวันที่ ๑๗ นั้นราชทูตได้ออกจากเมืองนังต์ไปเมืองอังสนีส อยู่ข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือของ เมืองนังต์ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ลัวร์ ซึ่งเป็นแม่น้ำใหญ่. ที่เมืองอังสนีสนั้น นอกจากความพลัดเปลี่ยนซึ่งเคยมีมาในเมืองอื่นๆ ยังได้รู้ถึงความพลัดเปลี่ยนเป็นพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองฝรั่งเศส คือท่านได้ลงอาบน้ำในแม่น้ำลัวร์. การอาบน้ำนี้ ชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ค่อยจะอาบน้ำกันนัก เพราะเป็นเมืองค่อนข้างจะหนาว ไม่เหมือนเมืองไทยซึ่งเป็นเมืองร้อนต้องลงน้ำลงทำอาบน้ำกันทั่วทุกคนทุกวัน เหตุฉะนั้นการอาบ

น่าซึ่งเป็นของธรรมดาในเมืองไทย กลายเป็นของแปลกสำหรับคน
ฝรั่งเศส คนจึงพากันมาดูราชทูตสยามอาบนำ้ออกมากมาย. สิ่ง
ที่ทำให้ชาวเมืองฝรั่งเศสพิศวงกันอีกอย่างหนึ่งนั้น คือตามธรรมเนียม
เมืองฝรั่งเศสล้างมือกันก่อนที่จะรับประทานอาหาร แต่เมื่อ
รับประทานแล้วไม่ค่อยล้าง เพราะถือช้อมถือช้อนกัน มือไม่
ค่อยเปื้อนไม่จำเป็นต้องล้าง, ส่วนธรรมเนียมเมืองไทยช้อนช้อม
ในขณะนั้นไม่มีเลย ใช้เปิบเข้าด้วยมือทั้งนั้น จึงเป็นธรรมดาจะ
ต้องล้างมือกันเมื่อรับประทานอาหารเสร็จ.

วันที่ ๑๘ นนราชทูตได้มาถึงเมืองแองครังค์ ซึ่งเป็นเมือง
อยู่ตามลำแม่น้ำลัวร์เหมือนกัน ราชทูตจึงลงอาบนำ้ที่แม่น้ำ
เหมือนแม่น้ำวันก่อน แต่ที่นั่นคนต้อนรับมาดูราชทูตอาบนำ้มากยิ่ง
กว่าที่เมืองอองสนีสี่ จนเป็นที่รำคาญ ต้องลงเรือข้ามแม่น้ำไปอาบ
ที่ปากข้างโน้น มิฉะนั้นคนแตกตื่นมากเป็นที่รำคาญเหลือเกิน.
เย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอองเจอร์. รุ่งขึ้นก็ได้ไปรับประทาน
อาหารและพักกลางวันที่ตำบลโรเซียร์ และตอนเย็นก็ได้ไปถึง
เมืองไซมร์ ซึ่งเป็นเมืองเก่าโบราณ มีข้อมปราการค่ายคูประตู
หอรบอย่างแน่นหนา ทั้งมีลำแม่น้ำลัวร์ผ่านไปนั้นด้วยจึงเป็นที่
ทำเลดีสำหรับเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง. ที่เมืองไซมร์นี้เจ้าเมือง
ได้จัดหาทหารกอง เกียรติยศ สำหรับดูแลรักษาราชทูต ตลอดเวลาที่
ท่านได้พักแรมอยู่ในเมืองนั้น. วันที่ ๒๐ ราชทูตได้มาถึงเมือง
เล็กเมืองหนึ่งชื่อ ลังเซย์. ที่เมืองนี้ ห้ามทหารประจำรักษาไม่ แต่

อาศัยที่ชาวบ้านอยากแสดงความนับถือในราชทูตสยาม ก็ได้ช่วยกันมาเฝ้ารักษาเป็นพวกๆ ผลัดเวรกัน ทำนองเดียวกันกับทหารเหมือนกัน.

บทที่ ๕

ราชทูตมาถึงเมืองตูลูส์ คือประมาณกลางทางจากทะเลไปเมืองหลวง.

วันที่ ๒๑ ราชทูตถึงเมืองตูลูส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ เป็นที่ว่าการมณฑลตุแรน มีพระสังฆราชใหญ่ตำแหน่งอัครสังฆราช แต่ถึงเป็นเมืองใหญ่สำคัญเช่นนี้ ก็หาได้มีกองทหารประจำไม่ เพราะเหตุฉะนั้นการที่รับรองราชทูตด้วยมีกองทหารเป็นเกียรติยศต้องอาศัยชาวเมืองเองสมัครเป็นประจุกองหนึ่งทหารมาเฝ้าแทนดุจเดียวกับที่ตำบลลงเขย่นเอง.

วันที่ ๒๒ ราชทูตถึงเมืองบลัวส์ ซึ่งมีสมญาว่า "ราชบุรี" เหตุที่เรียกราชบุรีมีชื่อเพราะเป็นเมืองหลวงหามิได้ เป็นเพราะที่นั้นอากาศดี บรรดาพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาสอยู่ที่เมืองบลัวส์นี้มาก กับอนึ่งแต่ไหนๆ มา เมืองบลัวส์นี้ เป็นเมืองศึกษาเล่าเรียนของบรรดาราชตระกูลทั้งหลายเมื่อยังทรงพระเยาว์ จึงเป็นเมืองหนึ่งเหมือนลูกหลวงก็ว่าได้.

วันที่ ๒๔ ราชทูตถึงพระตำหนักชอ ซังบอर्ट ซึ่งอยู่ในมณฑลบลัวส์ ห่างจากเมืองบลัวส์ ๓ หรือ ๔ ติฝรั่งเศสโบราณคิด

เป็นกิโลเมตรก็อยู่ในราว ๑๒ หรือ ๑๖ กิโลเมตร. ที่พระตำหนัก
 ช้างบorden ได้เกิดมีเรื่องน่าเล่าสู่กันฟังเรื่องหนึ่ง เพราะจะเป็น
 อุทาหรณ์ชี้ให้เห็นว่าท่านราชทูตสยามนั้น เป็นผู้ประกอบไปด้วย
 จิตต์เมตตากรุณาอย่างไร. เรื่องเป็นอย่างนี้ คือคนขับรถราชทูต
 นั้นขับรถผิดไป อย่างไรไม่ปรากฏ แต่เลย เกิดเหตุ ทำให้รถล้มลง,
 พวกราชทูตที่นั่งอยู่ในรถคันนั้น ก็ตื่นออกจากรถสิ้นทุกคน แต่
 เฉพาะบุญ หามิใครเป็นอันตรายไม่. แต่ถึงกระนั้นเจ้าพนักงาน
 กรมวังผู้กำกับราชทูตไปนั้น มีความโกรธคนขับรถเป็นกำลัง จะ
 เมียนตีสารถึนั้นเสียให้สมกับความเลินเล่อของมันให้ได้ แต่ท่าน
 ราชทูตไม่ยอม ออกห้ามปรามท่านเสียว่า:— “ทำโทษเขาไม่ได้ๆ.
 อย่าฟังทำโทษเขาเลย. ขอท่านจงนึกดูบ้างเถิดว่า การที่เขาขับรถ
 ผิดไปนั้นก็เป็นการอับอายขายหน้าและเสียอกเสียใจพออยู่แล้ว. แต่
 นี้ไปเขามีแต่จะเป็นทุกข้ออยู่เสมอว่า เราเป็นต้นเหตุให้เสียเกียรติ
 ยศของราชทูตสยาม และรัฐบาลฝรั่งเศส ก็จะไม่เจ็บใจแก่ตัวเอง
 ไม่หาย ก็เป็นโทษหนักอยู่ในตัวพอสมควรแล้ว. อนึ่งเมื่อเราทั้ง
 สิ้นผู้นั่งมาในรถนั้นเป็นแต่ตกจากรถ ไม่สู้จะเจ็บปวดอะไรนัก
 ควรและหรือที่จะลงโทษกับคนขับให้เขาเจ็บปวดอีกเล่า? ดูไม่
 ควรเลย. ขอยกเลิกเสียเถิด. อย่าทำโทษเขาเลย.”

วันที่ ๒๕ ราชทูตมาพักที่เมืองออร์เลออง ซึ่งเป็นที่ว่าการ
 มณฑลของจังหวัดที่เรียกว่าดีเซ ดอร์ เลออันนั่นเอง. วันที่ ๒๖
 ตอนกลางวันท่านราชทูตได้พักรับประทานอาหารที่ค้ำบสตาร์เตอเน

แล้วได้ยกไปพักแรมคืนที่ตำบลคูรี แล้วรุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ ได้ไปพัก
รับประทานอาหารกลางวันท่ามกลาง และไปค้างคืนที่เมืองมัทเธอรซ์.

วันที่ ๒๘ ราชทูตถึง พระตำหนัก หลวงที่ เมือง ฟงแตนโบล.
ขณะนั้นเจ้าพนักงานรักษาวังฟงแตนโบลไม่อยู่ จะไปตากอากาศ
ชายทะเล หรือจะไป ตาม บ่อน้ำร้อน ที่มีอยู่ในหัว เมือง ต่าง ๆ ก็ ไม่
ทราบ ๆ แต่ว่าไปเที่ยวอาบน้ำอาบท่าตามหัวเมือง แต่ว่าก่อนที่
ท่านจะออกไปนั้น ท่านได้ทราบแล้วว่าไม่สู้ช้านานนักราชทูต
สยามจะมาถึง ท่านจึงได้มอบหน้าที่รับรองราชทูตกับเจ้าพนักงาน
รองอีกที ท่านราชทูตจึงได้ไปดูพระราชวังฟงแตนโบลได้สบาย
สิ่งซึ่งราชทูตได้ ชมว่างามที่มีอยู่ใน พระราชวังก็มีอยู่ เป็น หลายสิ่ง
แต่จะขอหยิบยกมากล่าวแต่ที่สำคัญๆ เท่านั้นพอรู้เป็นเลาๆ สิ่ง
ที่ถูกตาราชทูต ก่อนอะไรหมดนั้น คือป่าไม้ ที่มีอยู่ รอบบริเวณพระ
ราชวัง ยิ่งดูยิ่งชอบ เพราะต้นไม้หรือต้นไม้ใหญ่โตแลสล้าง
ไม่รกเร็ว เป็นแถวถนนอยู่ในนั้นราวกับป่าต้นหมากป่ามะพร้าว
สิ่งที่ถูกตาราชทูตอีก สิ่งหนึ่ง นั้น คือ ท้องพระโรงภายในพระราชวัง
นั้น มีพระระเบียงคาเลอรีใหญ่อยู่ ๔ ระเบียงกินที่ทางมากมาย
อะโฮ แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิที่ทางเหลืออีกเป็นอันมาก ใช้เป็น
ห้องอะไรต่ออะไรอีกเป็นหลาย ๆ ห้อง พอเข้าไปข้างในพระ
ราชวังและมองไปทางหน้าต่างดูข้างนอกแล้วความพิสดารของราชทูต
ก็ยิ่งทวีมากขึ้น เพราะจะดูไปข้างไหนก็ยิ่งเห็นมีตำหนักมากขึ้น
และล้วนสร้างเป็นแบบผิด ๆ กันทั้งนั้น ที่สุดชั้นแต่บันไดเล่า

ก็ไม่มีสองอันที่จะเหมือนกัน, แล้วรอบคำหนักเหล่านั้นล้วนมี
 สนามหญ้า สวนดอกไม้และสระต่าง ๆ งามเหลือที่จะพรรณนา
 จนถึงกับได้ยินว่า ถ้าใครเข้าไปดูเป็นคราวแรก แทนที่จะเข้าใจ
 ใจว่าเป็นคำหนักในบริเวณพระราชวังนั้น ก็เลยหลงเข้าใจว่าเป็น
 เมือง ๆ หนึ่งต่างหาก เพราะยิ่งดูไกลยิ่งมีมาก ไม่แลเห็นว่า
 มีที่สิ้นสุดอยู่ที่ตรงไหน พระราชสำนัก เลอ ซาโต เดอ ฟังแตน-
 โบล นี ถึงตั้งอยู่ในมณฑลคาคันก็ไม่ได้ขึ้นกับมณฑลนั้น ขึ้น
 กับมณฑลอีล เดอ ฟรังส์ คือมณฑลที่กรุงปารีสอยู่นั่นเอง พระ
 ราชองค์แรกซึ่งได้สถาปนาวังนี้ คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟรัง-
 ซวส์ที่ ๑๑ ปรากฏว่าพระองค์ได้เริ่มตั้งห้องสมุดสำคัญไว้ที่พระตำหนัก
 นั้น แต่ทุกวันนี้สมุดเหล่านั้นตกไปอยู่ที่เมืองปารีสเกือบหมดแล้ว
 ส่วนบรรดาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสตั้งแต่พระองค์ลงมาถึงพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) ต่างก็
 ได้ทรงพระราชทานของเพิ่มเติมองค์ละ สิ่งองค์ละอย่างแก่พระราช
 สำนักนี้ เพราะเหตุนี้จึงมีของนำดูมาก.

เวลาท่านราชทูตสยามยังอยู่ที่พระราชวังฟังแตนโบลนีน ท่าน
 บาดหลวงบริชาเชียร์ ซึ่งเป็นพระประมุขหัวหน้าของคณะพระ
 สงฆ์บาดหลวงสำหรับสั่งสอนพระศาสนาคริสต์ในมิชซังต่างประ-
 เทศทั่วโลก เช่นที่เมืองไทยตั้งแต่เวลานั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้
 ก็ได้ออกจากกรุงปารีสมาเยี่ยมเยียนท่านราชทูตถึงที่พักเมืองฟง-
 แตนโบลนีนด้วย.

บทที่ ๒

ราชทูตสยามทำความเคารพต่อพระราชาธิบดีอย่างไร.

วันที่ ๒๕ ราชทูตได้มารับประทานอาหารกลางวันในเมืองเมอแลง ที่เมืองเมอแลงนี้เจ้าเมืองอำเภอกกรมการทั้งพระสงฆ์ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูต, จัดการรับรองอย่างใหญ่โต ถึงกับราชทูตกล่าวว่า “เราไม่ได้หนักได้ฝนเลยว่าจะได้รับเกียรติยศถึงเพียงนี้” ที่เมืองเมอแลงนี้พระเจ้ากำหนดให้ “ซาโต” ของหลวงเหมือนกัน, เดิมเจ้าเมืองนี้จะให้ราชทูตพักอยู่ที่นั่นแต่ก็ไม่อาจเป็นไปได้ เพราะขณะนั้นกำลังซ่อมแซมพระตำหนักนั้นอยู่ ไม่ว่าดูข้างไหนภายในบริเวณก็มีแต่กุหลาบไม้, อิฐ, ปูน, อยู่เกลื่อนกล่น ทั้งภายในตำหนักจะหาห้องว่างสะอาดสะอาดอันเรียบร้อยให้สมกับเกียรติยศของราชทูตก็ไม่มี ตกต้องเลิกไม่ให้ราชทูตพักอยู่ที่ตำหนักนั้น.

เมื่อเกิดขลุกขลักอยู่อย่างนี้ เจ้าเมืองจึงได้เลือกสรรที่บ้านเศรษฐีผู้หนึ่งซึ่งใหญ่โตระโหฐานและงามกว่าบรรดาดีกรมทั้งหลายในเมืองนั้น จัดให้เป็นที่พักแทน วิชาจัดห้องให้ราชทูตทั้งหลายอยู่นั้น เจ้าเมืองจัดตามแบบธรรมเนียมฝรั่ง คือให้อัครราชทูตอยู่ห้องใหญ่ชั้นล่าง, เพราะเป็นผู้ใหญ่จะได้ขึ้นลงโดยสะดวก, อุปทูตอยู่ถัดขึ้นไปข้างบนอีกชั้นหนึ่ง แล้วตรีทูตอยู่ต่อขึ้นไปเป็นลำดับ คือแปลว่าใครยังมียศสูงก็ยิ่งอยู่ต่ำ, และใครยังมียศต่ำก็ยิ่งอยู่สูง จำเพาะตรงกันข้ามกับธรรมเนียม

ไทยซึ่งนิยมให้ผู้อยู่ใหญ่อยู่ชั้นสูง ผู้อยู่ชั้นต่ำ.

ครั้นจัดห้องราชทูตเสร็จแล้ว ท่านสตอร์ฟได้เชิญท่านไป
 ดูห้องของตน ๆ แต่พาไปที่ละคน, อัครราชทูตกับอุปทูตก็ชอบ
 ใจ ส่วนตรีทูตนั้นครั้นเมื่อเห็นภาพต่าง ๆ ซึ่งปรากฏตามช่องหน้าต่าง
 ต่าง ก็อับรรดาวัดวาและตึกโรงร้านต่าง ๆ ในกรุงปารีสทั้งประตูละ
 ชัยชื่อ “อิร์ค เดอ ตรี ย็ฟ” เลยประตูเมืองที่ชื่อประตู แซงต์-
 อัง ตู อัน ไปหน่อยก็ยังชอบใจใหญ่ เพราะไม่ว่าทอดตาไปข้าง
 ไหนก็ล้วนแต่เป็นขวัญตามาที่แสนทางสิ้น เมื่อตรีทูตดูรอบห้อง
 เสร็จสรรพดีดีแล้ว ก็หันมาถามท่านสตอร์ฟผู้นำทางนั้นว่า
 “ขอรับประทานโทษ มีใครอยู่ในห้องข้างล่างที่ข้าพเจ้าอยู่หรือ
 ไม่? ข้าพเจ้าอยากทราบ” ท่านสตอร์ฟตอบว่า “ห้องชั้นล่างนี้ให้
 ท่านอัครราชทูตกับท่านอุปทูตอยู่” แหม เจ้าประคุณ พอพูด
 สองสามคำเท่านั้น ท่านตรีทูตซึ่งเมื่อก่อนหน้าเข้มข้อยและแสดงความ
 ความร่าเริงไปต่าง ๆ ก็กลับหน้าซ้ดวางหน้าไม่สนิทขันทันที, ดู
 อากัปกิริยาราวกับมีข่าวร้ายมาทิ่มแทงหัวใจในทันใดนั้น ท่าน
 สตอร์ฟเห็นดังนั้นก็ถามว่า “นี่ท่านเป็นอะไรขึ้นมาล่ะ? เจ็บปวด
 อะไรไปหรือ? ท่านตรีทูตตอบมาว่า “เปล่าจ๊ะ ข้าพเจ้ามิได้
 เจ็บป่วยอะไรดอก แต่ข้าพเจ้านึกขวยเงินกระดากแก้ไข ที่ให้
 ท่านอัครราชทูตซึ่งเป็นผู้จำทูลและประจำเฝ้าพิทักษ์รักษา พระราช-
 ศาสน์อยู่ในชั้นล่าง และกลับให้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นแต่ผู้อยู่มาอยู่
 เสียชั้นบนละนี้ ข้าพเจ้านึกว่ามันจะกระไร ๆ อยู่ เพราะว่า

ขึ้นชื่อว่าพระราชสาสน์แล้วก็เป็นของอันมีศักดิ์สูงใหญ่กว่าราชทูตเป็นไหน ๆ ไม่ควรจะเอามาประดิษฐานในที่ต่ำกว่าข้าพเจ้าเลยชอบแต่ว่า เจริญพระราชสาสน์ไว้ห้องชั้นสูง ตัวข้าพเจ้าจะอยู่ชั้นล่าง หรือที่ไหน ๆ ก็ไม่เป็นไร ขอแต่พระราชสาสน์นั้นได้ตั้งในที่อันสมควรเท่านั้นจึงจะเป็นการดี."

เมื่อเจ้าพนักงานฝรั่งเศสได้ยื่นท่านตรีทูตพูดดังนี้ ก็ได้นำความนั้นไปปรึกษาเจ้าเมือง ๆ จึงว่า "การที่จะจัดให้พระราชสาสน์อยู่ที่ไหน ๆ ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่มีความวิตกขัดในเรื่องนี้เลยแต่มาติดขัดตรงที่ว่า บ้านที่ท่านราชทูตอาศัยอยู่นั้นใหญ่โตก็จริง แต่ก็มีห้องใหญ่ที่สมควรให้ราชทูตอยู่ไม่พอ, ถ้าจะย้ายพระราชสาสน์ไปไว้ชั้นข้างบนแทนตรีทูต ตัวตรีทูตเองก็จำเป็นจะต้องอยู่ในห้องเล็กและค่อนข้างไม่สู้งามนักด้วย ท่านลองถามท่านคูที่หรือว่า ท่านจะเห็นเป็นประการใด."

พอได้ถามกันแล้วท่านตรีทูตตอบว่า "ข้าพเจ้าไม่จำเพาะแต่ไม่มีความรังเกียจที่จะอยู่ในห้องเล็กแทนที่จะอยู่ในห้องใหญ่, ข้าพเจ้ารู้สึกมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งเสียด้วยซ้ำ เพราะว่าจะมีโอกาสให้อันเจริญพระราชสาสน์ขึ้นไปประดิษฐานในห้องสูง ๆ สมกับเกียรติศักดิ์อันสูงของพระราชสาสน์นั้นด้วย."

ดูเอาเถิดท่าน ความเคารพนับถือของชาวไทยสุขุมสัปดาห์ใด ดูเหมือนว่าถ้าเจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสจะมีได้จัดการตามคำสั่งแข็งของท่านตรีทูตนั้นแล้ว ท่านคงไม่เป็นอันกินอันนอนโดย

ปกติเลย เพราะท่านถือเสียว่าตนเป็นแต่เพียงผู้น้อยไม่ควรจะตั้ง
 อยู่ในที่สูงกว่าพระราชสาสน์เป็นอันขาด ขันทำราวกับเกล้ง
 หมิ่นประมาทพระบรมเดชานุภาพพระเจ้าแผ่นดินสยามซึ่งเป็นผู้ทรง
 พระคุณต่อตนเป็นอันยิ่ง ความผิดชนิดนี้ตามที่ไต่ถามมาชาว
 สยามถือนัก ว่าเป็นโทษอย่างอุกฤษฏ์ ใครทำก็เป็นคนนระคุณ
 ต่อเจ้านาย น่าเกลียดที่สุด.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าพนักงานได้พาราษฎ์ไปเที่ยวชมพระ
 ราชสำนักเมืองเมอแลงกับสวน "ปาร์ก" สำหรับเลี้ยงสัตว์ที่อยู่ใน
 บริเวณพระราชสำนักนั้น ท่านราษฎ์ได้เห็นก็ชอบใจชมว่าเป็น
 ของงามมาก และออกปากชมห้องภายในพระราชสำนักนั้นว่า
 "เข้าออกสะดวกดี" เหตุที่ท่านชมห้องว่า "เข้าออกสะดวกดี"
 นั้น คือห้องข้างในไม่มีเป็นแถวเดียวตามธรรมดาตึกกรมต่าง ๆ
 โดยมากที่ท่านเคยเห็น มีห้องเป็นสองแถวและมีทางเดินไว้ตรง
 กลางเป็นประตูหนึ่งพระระเบียง จึงดูเข้าออกจากห้องนี้ไปห้อง
 นั้นสะดวกดี.

นอกจากสวนสัตว์และพระราชสำนักนี้ ท่านราษฎ์ยังได้
 ขันไปดูหอคอยที่สูง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ที่นั่นเป็นหลายหอ และไม่ว่า
 ท่านไปดูสิ่งใด ถ้าเป็นของแปลกที่ท่านยังไม่เคยเห็น ยังไม่เข้า
 ใจผลประโยชน์ของสิ่งนั้น ๆ ท่านก็ได้ถามจนรู้เข้าใจหมดทุกสิ่งจึง
 เป็นที่เข้าใจว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดหาความรู้ใส่ตนเสมอ.

บทที่ ๗

ราชทูตไปเมืองเวงแซนใกล้เมืองหลวง.

(จากเมืองเมอแลงนั้น ท่านราชทูตได้มาพักอยู่ที่เมืองเวงแซน ซึ่งเป็นเหมือนเมืองหนึ่งอยู่ในบริเวณของกรุงปารีสก็ว่าได้) และที่ตำบลนั้นพระมหาสมณะใหญ่ฝ่ายเขสวิตนิกายในกรุงปารีส ซึ่งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งพระราชครูของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เรียกว่า “เลอ แปร์ เดอ ลา แซส” ก็ได้ออกมาค้ำประกันท่านราชทูตสยามที่เมืองเวงแซนนั้น ท่านคุณพ่อ เดอ ลา แซส นี้ ได้กล่าวกับราชทูตไทยว่า “อาตมภาพมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่จะมาค้ำประกันท่านผู้เป็นราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม เพราะว่าสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยามนั้นเป็นผู้มีพระคุณต่ออาตมภาพอย่างยิ่ง พระมหากรุณาธิคุณของพระองค์นั้นมีอยู่หลายประการ แต่เป็นต้นเป็นประธานก็คือ พระองค์ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงพวกบาดหลวงเขสวิตซึ่งอาตมภาพได้ส่งไปเมืองไทย เพื่อจะตั้งการสั่งสอนพระศาสนาคริสต์ และคดีโลกคดีธรรมต่าง ๆ มีวิชาโหราศาสตร์เป็นต้น ซึ่งทราบว่าพระองค์ทรงพอพระทัยไต่ถึงมาก โดยความเมตตากรุณาอย่างยิ่งมิให้อุณาทรร้อนใจ ถึงกับทรงตรัสว่า ถ้าท่านบาดหลวงต้องการสิ่งใด พระองค์จะทรงประทานให้ ทั้งทราบว่าพระองค์ได้มีรับสั่งว่า จะทรงสร้างวัดวาอารามโบสถ์วิหารถวายพระศาสนาคริสต์โดยพระองค์เอง ก็เป็นพระเดชพระคุณพินิจที่จะกล่าวได้

อนึ่ง เหล่าบรรดาบาดหลวงทั้งหลายซึ่งอาตมภาพส่งไปเมืองจีน ก็ได้ไปพักรอคอยโอกาสที่เมืองไทยก่อนเป็นหลายองค์ พระองค์ทรงบำรุงรักษาและช่วยอุปถัมภ์ทุกอย่างทุกประการ ก็เป็นพระเดชพระคุณอันใหญ่หลวงเหมือนกัน ฉะนั้น อาตมภาพจึงมีความยินดีที่จะมาแสดงความกตัญญูต่อท่านผู้เป็นราชทูตของพระองค์เพื่อว่า เมื่อท่านกลับไปเมืองไทย จะได้ช่วยกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ จะเป็นที่ชอบใจท่านเป็นอันมาก."

เมื่อท่านราชทูตได้ยินดังนั้น ทั้งได้ทราบว่าคุณพ่อบาดหลวงองค์นั้น คนที่บ้านหัวเมืองเขานับถืออย่างไรแล้ว ก็รับปากว่าจะทำตามความประสงค์ของท่านทุกอย่าง แล้วต่างก็ลากันไป. ส่วนราชทูตรูสึกว่าการที่พระมหาสมณะผู้ใหญ่ถึงเพียงนี้ยังอุตสาห์ออกมาหาถึงที่อยู่นอกกรุงปารีสฉะนี้ ก็เป็นเกียรติยศอันสูงใหญ่.

เมื่อราชทูตได้มาถึงเมืองเวงแซนนี้ ก็เท่ากับว่าอยู่เมืองหลวงแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ยังหาได้เตรียมเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ เพราะว่าเครื่องราชบรรณาการต่างๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามทรงจัดถวายพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสนั้น ยังหาได้มาถึงพร้อมกันกับราชทูตไม่. ราชทูตมาทางบกดังที่ได้พรรณามาแล้วเป็นทางลัดถึงเร็ว, แต่หีบเข้าของต่างๆ นั้น เป็นของหนักจัดส่งไปทางน้ำ เป็นทางอ้อมจึงถึงช้า, คือชั้นแรกต้องเปลี่ยนเรือที่เมืองแบรสต์เสียที่หนึ่งก่อน แล้วไปทางทะเลถึงเมืองรวงซัง เป็นเมืองปากน้ำแซนที่ผ่านกรุงปารีส, ที่เมืองรวงซังต้องเปลี่ยน

เรือใหม่อีก แล้วจึงจะถึงเมืองปารีส เพราะเหตุนี้เจ้าพนักงานฝ่าย
ฝรั่งเศสพร้อมทั้งราชทูตสยามก็ได้ทำความตกลงกันว่า ราชทูตจะ
ยังไม่เข้าเฝ้าก่อน จะรอคอยจนกว่าเครื่องราชบรรณาการซึ่งจะเข้า
มาถึงจึงจะเข้าเฝ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ ในคราวเดียวกัน เพราะตาม
ธรรมเนียมเมืองไทยเมื่อทูลเฝ้า, เครื่องราชบรรณาการซึ่งจะทูล
เกล้าฯ ถวายต้องประดิษฐานอยู่ในห้องพระโรงที่เฝ้านี้ด้วย.

บทที่ ๘

ราชทูตพักแรมอยู่ที่พระตำหนักเดอแบร์นี

เมื่อเกิดมีเหตุติดขัดฉะฉานแล้วก็ได้เป็นอันตกลงว่า ในระหว่าง
ที่ราชทูตจะคอยวันเข้าเฝ้านี้ท่านจะอยู่พักแรมที่พระตำหนัก เดอ
แบร์นี ซึ่งแล้วด้วยฝีมืออันประณีตของนายช่างเอกชื่อ มังซาร์ต.
ขบวนนายช่างทั้งหลายในสมัยนั้น มังซาร์ตเป็นที่ ๑ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงทรงชุบเลี้ยงเอาไว้ใช้สอยในส่วน
พระองค์เสมอ ทั้งได้ทรงชุบเลี้ยงหลานของมังซาร์ตซึ่งเป็นนาย
ช่างเอกคู่ใจด้วยกัน ทรงตั้งให้เป็นเจ้ากรมก่อสร้างและเจ้ากรม
พิทักษ์รักษาพระราชนิเวศน์วังและตึกกรมของหลวงทั้งหลาย. นาย
มังซาร์ตคนนี้ได้เป็นผู้ที่คิดแบบก่อสร้างวังหลายแห่ง มีที่พระที่
นั่งแวร์ซายเป็นต้น เช่นสำนักของกรมพระอัสวีราชใหญ่, พระ
อัสวีราชน้อยและโบสถ์วิหารที่เมืองแวร์ซายนั่น ก็ล้วนเป็นฝีมือ
ของท่านทั้งนั้น.

พระดำหนัก “ชาโตเดอแบร์น” นี้ เดิมทีเป็นของตระกูล
 คฤหบดีวงศ์ปุยเซียซึ่งได้สร้างจนแล้ว ภายหลังได้ตกเป็นของ
 เสนาบดีชื่อเดอล็อน ทุกวันนี้เป็นของพระราชกณะผู้ปกครอง
 พระอารามเซนต์เยเนอ เวียฟ. เมื่อเป็นอันตกลงกันว่าราชทูตจะ
 กังอยู่ที่สถานทีนั้นก่อนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
 จึงทรงพระมหากรุณาโปรด พระราชทาน เครื่องใช้ สอย และเครื่อง
 ประดับดำหนักนั้น ทั้งทรงรับสั่งให้กองทหารสวิสอาสาสามาเฝ้าดูแล
 เป็นกองเกียรติยศ เหมือนกับที่พระราชวังหลวงซึ่งเป็นที่ทรงประ
 ทับเหมือนกัน.

สำนักเดอแบร์น นี้เป็นที่เหมาะแก่การพักอยู่สบายของราช
 ทูต ด้วยเหตุหลายประการ คือประการ ๑ จะเป็นทางสะดวก
 แก่การไปมาหาสู่ของท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่อยู่ในเมืองหลวง เพราะ
 จากกรุงปารีสไปเป็นหนทางเพียง ๒๐๐ เส้นเท่านั้น ไม่สู้ห่างไกล
 นักเพียงนั่งรถม้าชั่วพักหนึ่งก็ถึง ประการที่ ๒ จะได้เป็นทางไม่
 สะดวกแก่ราษฎรที่จะแตกตื่นเกรียวกราวกันมาดูท่านราชทูต เพราะ
 ตนจะต้องเดินออกจากเมืองหลวงมากกว่าจะถึงก็เป็นทางไกล เมื่อ
 ท่านราชทูตไม่ถูกราษฎรติดตามมาดู ก็จะได้อยู่โดยปราศจากความ
 รำคาญ, และประการที่ ๓ ดำหนักตั้งอยู่นอกเมือง อากาศก็
 บริสุทธิ์เป็นที่น่าอยู่กว่าในเมือง.

อนึ่งเมื่อราชทูตไม่มีอะไรจะทำ ทั้งไม่มีเหตุเป็นที่รำคาญ
 ฉะนั้นก็เป็นโอกาสอันดีที่ท่านจะได้ออกไปเที่ยวดูอะไรต่ออะไรทั่ว

บริเวณตำหนักนั้น, จะชมดูละเอียดละออถ้วนถี่สักเท่าไรก็ได้ตามใจ ฉะนั้นไม่สู้ช้ำท่านราชทูตรู้จักทำเลที่รอบตำหนักนั้น ดิบดีเท่ากับบ้านของท่านที่กรุงศรีอยุธยาดีกว่าได้ ตำหนักนั้นมีห้องหับ, ประตู, หน้าต่างอย่างไร, เท่าไรเป็นรุ่มหมด. ดอกไม้ในสวนเมื่ออยู่ที่พรรณกษัตริย์ท่านก็รู้, ต้นไม้ต้นหญ้าผักอะไร ๆ มีอยู่ก็อย่างตามไร่ริม ๆ นั้นท่านก็รู้หมด และใช้ว่าท่านดู ๆ แล้วก็แล้วกันไปอย่างธรรมดา คนเรามากดูกันนั้นก็ห้ามมิได้. ทุกวันเมื่อท่านกลับมาจากเที่ยวดูอะไรนั้น ท่านก็นั่งจดยางานไว้ในห้องก่อนที่จะไปนอนอยู่จนดึกทุกคืน เพื่อกันมิให้ลืมและเพื่อนำไปกราบบังคมทูลให้ทรงทราบในสมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินไทยนั้น. ยิ่งกว่านั้นยังได้ยินว่า ในสำรับราชทูตไทยนั้น มีนักปราชญ์กลอนคน ๑ มาด้วย และท่านผู้ซึ่งหน้าทำอย่างเดียวกัน คือเรียบเรียงรายงานของที่เห็นเป็นคำโคลงกลอนล้วน เพื่อจะให้ยิ่งไพเราะกว่าคำร้อยแก้วของราชทูตไปอีก (นำเสียดายนักสำหรับเราชั้นหลัง ๆ นี้ที่ไม่ได้คำประพันธ์ของท่าน จินตกระวีไทยโบราณนี้ มาอ่านเป็นขวัญตาบ้าง. บ. ก.)

บทที่ ๙

ข้าราชการและผู้คู่ฝรั่งเสศออกมาเยี่ยมเยียนราชทูต.

ที่สำนักเดอแบร์นี นี้ข้าราชการช่อเดอบอเนย์เป็นพนักงานเบิกราชทูตเมื่อจะเข้าเฝ้าก็ได้ออกมาคำนับราชทูตไทยแทนพระบาท

สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และขุนนางกระทรวงทหารเรือและว่า
การต่างประเทศก็ได้มาแทนเจ้าคุณเดอเซญูเอเลเสนาบดีกระทรวง
นั้น ขุนนางคนนี้ได้เรียนท่านอัครราชทูตสยามว่า “เจ้าคุณเสนาบดี
อยากจะใคร่มาหาท่านโดยตนเอง แต่เสียใจที่มาไม่ได้เพราะต้อง
ตามเสด็จตามหน้าที่ จึงใช้ให้ข้าพเจ้ามาคำนับท่านแทนก่อน”
แต่นั้นมา ขุนนางคนนั้นเวียนมาพียงข่าว ความสุขทุกข์ ท่านราชทูตอยู่
เนือง ๆ มิได้ขาด, ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ท่านราชทูตปลื้มใจมาก
แสดงความขบใจแล้วขบใจเล่าที่ท่านเสนาบดีมีความเอื้อเฟื้อต่อ
ตนฉะนี้.

ลำดับนั้นผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการ และนอกราชการ ก็ออกมา
เยี่ยมเยียนท่านราชทูตสยามบ่อย ๆ วันหนึ่งท่านคุณหญิงเดอ-
เซญูเอเลคือภรรยาของท่านเสนาบดีซึ่งกล่าวถึงเมื่อแต่ก่อนก็ออกมา
หาบ้างเหมือนกัน แต่ท่านประสงค์มิให้ราชทูตรู้ว่าท่านเป็นใคร
ก็แสวงเค็ดเข้ามาพบกับสตรีอื่น ๆ อีกหลายคน ส่วนออกพระวิสุทธี
สุนทรอัครราชทูตเล่า แต่พอเห็นลักษณะพรรณโฉมและสังเกต
กิริยามรรยาทอันสุขุมก็รู้ในที่ว่า นางคนนั้นคงหาใช่หญิงผู้ดีธรรมดา
ไม่, ท่านจึงเลือกเอาเอาด่าใส่ผลไม้สดบ้าง, ผลไม้กวนบ้างยกไปให้
นางนั้นรับประทาน โดยหมายจะเป็นยาเชื่อมความวิสาสะให้ติด
ต่อในระวางตนกับนางนั้น จะเป็นโอกาสให้ท่านล่วงรู้ว่าท่านเป็น
ใครแน่แต่ก็ไม่สำเร็จ นางไม่เปิดช่องให้ราชทูตไทยรู้เลย มิ
หน้าซ้ำเมื่อถูกซักถามหนักเข้าท่านกลับไปว่าท่านเป็นหญิงชาวบ้าน

นอกแขวงเมืองเบรอตัญญู หาใช่หญิงชาวกรุงไม่ ออกพระ
 วิสุทธีสุนทรไม่เชื่อ, ท่านจึงค้านว่า “ไม่ได้ ๆ เป็นไปไม่ได้
 ข้าพเจ้าจะเข้ามากรุงปารีสสักได้มาทางเมืองเบรอตัญญูก่อน ก็หา
 ได้ สังเกตเห็นสตรีใด จะมี สุกลักษณะ ดมุดลมัยภาคภูมิ เรียบร้อย
 งามสง่าอย่างกับท่านนี้ แม้แต่สักคนเดียวเลยไม่ ฉะนั้นจึงเข้าใจว่า
 ท่านหาใช่หญิงบ้านนอกดังว่าไม่, ต้องเป็นสตรีชาวกรุงปารีส
 เป็นแน่”

ขณะนั้นยังมีผู้หนึ่งในที่ประชุมเห็นท่านอัศรราชทุดเป็นคนดู
 หน้าคนออกแม่นยำและมีคำถามท่านอัศรราชทุดว่า ที่เจ้าคุณราช
 ทุดเข้าใจได้ว่านางคนนั้นไม่ใช่หญิงเมืองเบรอตัญญู จะเป็นเพราะวิธี
 แต่งตัวละครมะง? จะเป็นเพราะเสื้อของหญิงบ้านนอกกับหญิง
 ชาวเมืองไม่เหมือนกันนะซี จึงทำให้ท่านเข้าใจได้ฉะนี้ แต่
 ถึงจะเป็นແหม่มตามหัวเมืองหรือແหม่มในวังก็ช่างเถอะ เมื่อชน
 ซื่อว่าเสื้อແหม่มฝรั่งแล้ว ท่านเห็นเป็นอย่างไร? เราฝรั่ง ด้วย
 กันอยากจะใครรู้ว่าท่านที่เป็นคนไทยจะลงความเห็นอย่างไรในเรื่อง
 นี้ เหมาะดีหรือไม่เหมาะดีขอเชิญท่านอธิบายให้ฟังบ้าง” ออก
 พระวิสุทธีสุนทรตอบว่า “เครื่องแบบແหม่มนี้เหมาะดีมาก แต่
 ว่าถ้าແหม่มจะแต่งอย่างผู้หญิงไทยแล้วจะเพิ่มความสวยงามอีกเป็น
 กอง”

- “เออ อย่างนั้นเจ้าหรือ? ก็ผู้หญิงชาวสยามเขาแต่ง
 กันอย่างไร?”

- “หญิงเมืองไทยนั้นหรือท่าน” ท่านราชทูตว่า “เขาผิดกันกับแหม่มตรงที่ว่าแหม่มนั้นช่างปิดตัวมิดชิด แทบจะไม่ให้เห็นผิวเนื้อเลย นอกจากวงหน้านิดหน่อย แต่ผู้หญิงเมืองไทยนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่, แทนที่เขาจะนุ่งห่มปกปิดร่างกายให้มิดชิดตั้งแต่เข่าขึ้นไปถึงศีรษะนั้น, เขาห่มปิดแต่บางส่วนของร่างกายเท่านั้น, อีกบางส่วนเขาทิ้งให้ปรากฏเปิดเผย ฉะนั้นลักษณะงดงามของสตรีในเมืองไทยจึงมีภาษีกว่าในเมืองนี้ ถ้าแหม่มจะเอาอย่างนั้น บ้างแล้ว ก็เข้าใจว่า ผู้หญิงเมืองฝรั่ง จะงามจนอีก เป็นหลายเท่า” (ความเห็นของราชทูตไทยนี้ถ้าเป็นสมัยนี้เห็นจะพูดไม่ได้เสียแล้ว เพราะธรรมเนียมแต่งตัวครึ่งหนึ่ง, ทิ้งตัวเปลือยไว้ครึ่งหนึ่งอย่างโบราณใคร ๆ ถึงในเมืองไทย เองก็ออกรู้สึกว่าจะไม่เข้าแบบเสียแล้ว หรือพูดไปอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นที่บาดตาของผู้ดูเท่านั้น เหตุที่ท่านราชทูตและคนไทยในสมัยของท่านยังไม่รู้สึกความเป็นจริงของข้อนี้ ทำจะเป็นเพราะเคยมิใช่อันกระมัง ท่านจึงเห็นเป็นเขาที่ไปได้ บ. ก.)

ขอลดกลับกล่าวถึงบรรดาท่านผู้ที่ได้ออกมาเยี่ยมเยียนท่านราชทูตต่อไปว่า ถ้าแม้ใครมาหาไม่ว่าเวลาใด, ท่านราชทูตกระทำค่านับรับรองอย่างถูกแบบและ ถูกอัธยาศัย ของท่าน ผู้ที่มานั้นทุกอย่างทุกประการ ถ้าผู้ที่มา ๆ เวลาท่านราชทูตจะรับประทานอาหารไม่ว่าเวลาเที่ยงวันหรือเวลาเย็น เป็นต้องเชิญเชิญผู้ที่มาหาท่านให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน ถ้าผู้ที่มาเป็นผู้ใหญ่มาก, ท่าน

ราชทูตก็ยกเขี้ยวของให้รับประทาน, ยกเก้าอี้หนึ่งเองก็มี เชิญ
 ใหนึ่งเ็นที่เป็นประธานหัวหมักมี ครั้นรับประทานอาหารเสร็จ
 แล้วก็นั่งกินกล่าวคำอวยชัยให้พรตามภาษาสยามของท่าน และ
 บางทีถึงกับลองใช้คำฝรั่งเศสเจอบนกันบ้างก็มี. ช่างน่าเอ็นดูจริง
 ข้อที่ข้าพเจ้าเห็นแปลกอยู่หน่อยหนึ่งในเรื่องที่คนไทยพูดคำฝรั่ง
 เสสก็คือ ไม่ว่าชาวต่างประเทศใด ๆ เช่นพวกเยอรมัน, พวก
 อิตาลี เป็นต้น ถ้าหัดพูดภาษาฝรั่งเศสสักพูดเป็นเสียงแปร่ง
 อยู่เสมอ ไม่ต้นเสียงก็หางเสียงต้องยกเขี้ยวขึ้นหน้าไม่เหมือน
 เรา แต่ว่าราชทูตไทยนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ถึงว่าท่านยังพูดได้
 แด่น้อยคำก็จริงอยู่ แต่คำที่พูดออกมานั้นน้ำเสียงชัดแจ่มใสดี
 ไม่มีเสียงแปร่งเจอบนเลย จึงเป็นเหตุให้สันนิษฐานว่าภาษา
 สยามนั้นไม่ใช่ภาษาที่มีคำเสียงสูงและเสียงต่ำ ท่านจึงจับเสียง
 ของเราได้ถูกต้องฉะนี้ (ที่ตรงนี้ข้าพเจ้าผู้แปลหนังสือเล่มนี้ขอ
 ออกความเห็นคัดค้านผู้เรียบเรียงนั้น ว่าความสันนิษฐานของ
 ท่านผิดถนัดทีเดียว เพราะว่าแต่บรรดาภาษาต่าง ๆ ซึ่งมีใช้อยู่ใน
 โลกแล้ว ภาษาไทยเป็นภาษาหนึ่งซึ่งควรออกชื่อลือนามว่าช่าง
 ดัดสำเนียงให้สูงต่ำพิเศษ พิสดาร กว่าภาษาอื่น ๆ โดยมาก ต่างหาก
 และข้าพเจ้าเข้าใจว่าถ้าราชทูตคราวนั้น พูดฝรั่งเศสสำเนียง ถูกฉะ
 คงเป็นเพราะเหตุที่ เคยดัดสำเนียงในภาษาของตน มาหนักต่อหน้า
 เสียแล้ว ท่านจึงอาจดัดลิ้นไปจับเสียงฝรั่งให้เหมือนได้ง่ายหรือ
 อย่างไร? เชิญผู้อ่านพิเคราะห์ดูเอาเองเถิด)

บทที่ ๑๐

ราชทูตไปเที่ยวดูบ้านเสนาบดี

เดอ เซญอเล.

อันว่าสำนักเดอแบร์นที่ราชทูตพักแรมอยู่นี้ เป็นตำแหน่งที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองโซ และเมืองโซเล่ามีบ้านของเสนาบดีเดอเซญอเลเป็นตึกงามใหญ่โตระโหฐานคล้ายกับวังเจ้านาย เจ้าพนักงานผู้ประจำดูแลเอาใจใส่ราชทูตสยามจึงได้เชิญท่านไปดูบ้านเสนาบดีนั้น เพราะเป็นของนำดูอยู่ส่วนหนึ่ง คือมีน้ำพุพวยพุ่งออกมาเป็น สาย ๆ เมื่อถูกแสงตะวันแล้ว ออกเป็นประกายขาวแจ่มใสคล้ายสีรุ้ง ใครไปแลเห็นแล้วเป็นต้องชมกันทั้งนั้นว่าสวยงามอย่างยิ่ง, แต่ส่วนท่านราชทูตนั้นเล่าดูไปดูมาเฉย ๆ เป็นนาน ไม่เห็นพุดชมแม้แต่สักนิดจึงทำให้ท่านผู้ทำหน้าที่ประหลาดใจ คิดในใจว่า “เอ๊ะ นี่ไทยจะไม่เห็นเป็นงามได้เจียวหรือ?” ก็อมความคิดไว้ในใจไม่ได้นานก็ถามท่านราชทูตว่า “อย่างไรเจ้าคุณ บ้านเสนาบดีนี้เป็นที่พอใจของเจ้าคุณหรือ ๆ ว่าไม่เข้าท่าเข้าทางที่ตรงไหน? ไม่เห็นเจ้าคุณชม ดี ว่าอะไรบ้างเลย” ท่านราชทูตตอบคำถามอย่างใจเย็น ๆ ว่า “เปล่า ๆ ไม่แปลกใจมิได้” แหมท่าน พอคำว่า “เปล่าไม่แปลกใจมิได้” หลุดออกมาจากปากท่าน ราชทูตแล้ว ยิ่งเล่นเอาเจ้าพนักงานไม่สบายใจเลย เพราะยังไม่เคยได้ยินใครพูดดังนี้ เป็นแต่เคยได้ยินว่า “แหม งามจริง อัจฉริยะใจจริง งามราวกับพิฆานทิพย์” เหล่า

นเป็นต้น พอซักถามกันใหม่ ท่านอัครราชทูตอธิบายความเห็น
ของท่านอย่างนี้ว่า

“ที่ข้าพเจ้ายังไม่ประกาศชมสถานที่นี่ไว้ว่าจะไม่ชมเมื่อไร ชม
อยู่มากดอก ยิ่งกว่าท่านไปอีก เพราะของงามชนิดนี้พวก
ข้าพเจ้ายังไม่เคยเห็นและท่าน ก็เห็นอยู่ทุกเช้าค่ำจนชินตาเสียแล้ว
แต่ถึงว่าชมมากอยู่ดังนี้ก็ชมไว้แต่ในใจ ไม่กล้าออกปากว่าชม
เท่าไร เพราะถึงจะพูดอย่างไรก็กลัวจะผิดไปจากความเป็นจริงที่
มีอยู่ในใจ ก็ถ้าจะพูดว่า “งามที่สุด งามอย่างยิ่ง” แล้วต่อเมื่อ
จะไปแลเห็นวังพระเจ้าแผ่นดินจะเอาคำอะไรมาชมเชยเล่า แต่
บ้านเสนาบดีก็งามที่สุดอยู่แล้ว วังพระเจ้าแผ่นดินจะงดงามสัก
ปานใดเล่า เพราะว่าบ้านเสนาบดีถึงจะงามวิเศษอย่างไร วังแวร์
ชายคงงามไปกว่านี้อีกตั้งร้อยเท่าพันทวีมิใช่หรือ ?

อนึ่ง ถึงหากว่า บ้านของท่านเสนาบดีจะงามไปกว่านี้อีกสัก
เท่า ๆ ก็ได้ ข้าพเจ้าไม่เห็นเป็นที่อัศจรรย์อะไร เพราะท่านเป็น
เสนาบดีทหารเรือของพระมหากษัตริราชใหญ่ในสากลโลกพิภพ
ไม่ว่าอยากได้สิ่งของแปลกประหลาดอะไรซึ่งมีอยู่ในขอบจักรวาล
เป็นต้องหามาได้ทั้งนั้น อาศัยเหตุดังที่ได้พรรณานี้แหละท่าน
ข้าพเจ้าจึงยังมีได้ประกาศชมเชยเคหสถานของท่านเสนาบดี แต่
หาใจว่าไม่ชอบใจ ไม่รู้จักชมหรือแสรังทำเฉาเมยหาไม่ได้ ความ
จริงใจก็ชอบอย่างยิ่ง”

ก่อนที่ท่านราชทูตจะออกไปจากบ้านของท่านเสนาบดีนั้นเจ้า

พนักงานได้จัดการเลี้ยงอาหารบายตามแบบที่เขาเรียก “อังกี”
 คือว่าสลบอาหารคาวหวานรับประทานปนกัน ไม่แยกเป็นรับประทาน
 ของคาว ก่อนแล้ว รับประทาน ของหวานตาม ธรรมเนียมที่เขา
 เลี้ยงกันธรรมดา เมื่อราชทูตกลับดูเป็นที่พอใจกันเป็นอันมาก.

บทที่ ๑๑

ราชทูตไปดูนักเรียน

เล่นละคอนพูด

ที่โรงเรียน “หลุยส์เลอครังต์”

อีกคราวหนึ่งเมื่อราชทูตยังอยู่ที่สำนักเดอแบร์นนั้น ท่าน
 บาดหลวงเดอลาแซส ซึ่งเป็นพระสงฆ์ผู้ใหญ่ในพระราชสำนักใน
 สมัยนั้น ทั้งเป็นประมุขหัวหน้าของคณะนิกายบาดหลวง “เยสุอิต”
 ก็ได้มาเชื้อเชิญราชทูตทั้งหลายให้ไปดูละคอนพูดที่โรงเรียนหลุยส์
 มหาราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นโรงเรียนอยู่ในความปกครองของท่าน
 และซึ่งมีชื่อเสียงดังในกรุงปารีสในเวลานั้นยิ่งกว่าโรงเรียนอื่นหมด

เรื่องที่จะเล่นนั้น เป็นเรื่องของพระบาทสมเด็จพระเจ้า ครอ-
 วิส แก์สินบน (ท้องเรื่องเป็นดังนี้คือ สมเด็จพระเจ้าคลอวิส
 กำลังสู้รบกับ เยอรมัน ที่เมือง ตอล เบ็กใน ครังต์ก ดำบรรพ์ใน
 ฝ่ายพระเจ้าคลอวิสสู้รบไม่ไหวจะเสียทำอยู่แล้ว ไม่ทรงทราบว่า
 จะแก้ไขเอาชัยด้วยวิธีใด ก็ทรงระลึกถึงสมเด็จพระมเหสีนาง
 คลอติลด์ ซึ่งเป็นคริสตังและเคยทรงชักชวนพระราชสามีให้เป็น

ด้วยเนื้อ ๆ ก็ไม่ทรงเอาพระทัยใส่ ก็มากลับพระทัยทรงบนบานกับพระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ว่า:— “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าของนางคลอติลด์เจ้าข้า ถ้าพระองค์ทรงช่วยในเวลานี้ให้ข้าพระพุทธิเจ้ามีชัยชนะแก่อริราชศัตรู ข้าพระพุทธิเจ้าก็จะยินดีประกาศตนเป็นอันเตวาสิกของพระองค์ด้วยอีกคนหนึ่ง ขอทรงช่วยให้เห็นประจักษ์พระเจ้าข้า”

พอทรงสวดอธิษฐานดังนี้ไม่ช้า พวกเยอรมันซึ่งเป็นผู้มีชัยอยู่แล้ว ก็กลับพ่ายแพ้เปิดหน้ในทันใด พระองค์ทรงเห็นเป็นที่มหัศจรรย์ก็ทรงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริสต์ ตามนางคลอติลด์แต่บัดนั้นมา พอเลิกศึกพระองค์สมักระเสด็จมารับศีลล้างบาปเป็นคริสต์ที่วัดเมืองแรมส์แห่งเดียวกับที่เยอรมันยุคเรานี้อุตสาหกรรมทำลายให้วินาศไปอีกครั้งหนึ่ง แล้วแต่บัดนั้นมาพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสก็ได้เป็นคริสต์ตั้งสืบ ๆ กันมา.)

เมื่อกำนราชทูตได้ ถูกเชิญไปในที่ประชุมเช่นนั้นก่อนหน้าที่ท่านได้เข้าไปเฝ้าและทูลถวายพระราชสาส์น ท่านก็ไม่กล้ารับเชิญเพราะกลัวว่าจะเป็นที่ดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระนคร แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธเสียตรง ๆ ด้วย เพราะท่านผู้มาเชิญนี้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ ๑๔ ท่านราชทูต จึงกล่าวตอบว่า:— “แต่ถ้าพึงเราผู้น้อยก็จะไม่กล้ารับเชิญจากใครผู้ใดหมัดก่อนที่จะได้ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่เมื่อพระเดชพระ

คุณคุณพ่อมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นผู้มีอายุอาวุโสและคุณวุฒิปรีชา
สามารถเป็นที่เคารพนับถือของมหาชนทั่วไป นับแต่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินลงไปถึงราษฎรคนสามัญ มาขอเชิญเรา
โดยเห็นว่าเรามีโทษมีผิดมิได้ กลับจะเป็นคุณประโยชน์สำหรับ
จะได้ชิมทราบขนบธรรมเนียมการศึกษาในเมืองนี้ เราจึงมีความ
ยินดีรับเชื่อเชิญของคุณพ่อไปดู ละคอนพูดที่มหาวิทยาลัยใน พระ
บรมราชอุปถัมภ์ด้วย”

ถึงกำหนดวันที่จะเล่นละคอนนั้น เวลาเช้า ๖ นาฬิกา เจ้า
พนักงานกรมพระราชยานได้จัดกระบวนรถม้าคู่ของหลวงมารับท่าน
ราชทูตที่สำนักเดอแบร์นั้นแล้ว ได้ขับไปยังกรุงปารีส ที่วังแห่ง
หนึ่งซึ่งได้ตกแต่งประดับประดาไว้อย่างทำท่านราชทูตสยาม จึง
เรียกว่าวังราชทูต เวลากำลังนั่งรถมานั้นเจ้าพนักงานคลุ้มคลั่งลง
หมด ไม่ให้มหาชนแลเห็นว่าใครมาในรถคันนั้น เพราะเกรงว่า
ถ้ารู้ถึงหูชาวบ้านแล้วข่าวก็จะลือกระฉ่อนไปทั่วจะเกิดการเอิกเกริก
ครึกครื้นมากไป ไม่สมควรกับการที่จะรับรองราชทูตอย่างเงียบๆ
ไว้ก่อนกว่าที่จะได้เผ่าจึงจะเปิดเผย.

ราชทูตรอพักอยู่ที่วังนั้นจนกว่าถึงเวลาละคอนจะเล่น ครั้น
ถึงกำหนดแล้วท่านบาดหลวงเยสุวิตก็จัดรถพิเศษสำหรับใหม่ อีก ๔
คันมารับราชทูตจากวังที่พักพาไปยังโรงเรียน คนขับรถทั้ง ๔ คัน
นั้นล้วนแต่งเครื่องแบบหมายยี่ห้อเจ้าของรถทั้งนั้น เช่นคันหนึ่ง
เป็นของพระเจ้าลูกเธอ แผ่นดิน อังกฤษองค์ ๑ ซึ่งกำลัง ทรงศึกษา

เล่าเรียนในโรงเรียนนี้ ก็ตกแต่งตามแบบมหาดเล็กลูกหลวง
เมืองอังกฤษ อีกคันหนึ่งเป็นของนักเรียนชาวเมืองปอลอดู ท่าน
บิดาเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายทหารในเมืองนี้ ก็แต่งตามวงศ์ตระกูล
เจ้านายเมืองปอลอดู อีกคันหนึ่งเป็นของบุตรของท่านผู้สำเร็จ
ราชการอยู่ใน เมืองลิทัวเนีย ก็แต่งตาม แบบธรรมเนียม บ้าน เมือง
นั้น ๆ ละ

พอมาถึงโรงเรียนแล้ว ท่านบาดหลวงให้ท่านราชทูตนั้นดู
อยู่ในที่อันสมควรแห่งหนึ่งแล้วก็ได้ลงมือเล่น พอตัวละคอน
ออกจากโรงแล้วสังเกตได้ง่ายที่สุดว่า ราชทูตทั้งสามรูปพอใจใน
ทำนองที่นักเรียนเล่นมาก แต่ตอนซึ่งท่านสำแดงว่าพอใจยิ่งกว่า
ตอนอื่น ๆ หมดคือ ตอนเมื่อบุตรของท่านแม่ทัพใหญ่ชื่อเดอ-
วีเลอรัวกับบุตรของท่านมรัคส์เดอลามารเดียร์ และของท่านเลอ-
เชอวาเดียร์ดาโวออกมาเต้นรำทำเพลงด้วยกัน ทั้งสังเกตได้ง่าย
ว่าท่านชอบใจในวิธีจัดโรงละคอนด้วย อีกสิ่งหนึ่งซึ่งทำให้ท่าน
ราชทูตพิสวงคือที่ได้เห็นบรรดาบิดามารดาผู้ปกครองนักเรียนซึ่งได้
มาดูละคอนนั้น ล้วนแต่เจ้านายขุนนางและคฤหบดีชั้นสูง ๆ ฝ่าย
ฝรั่งเศสและต่างประเทศทั้งนั้น.

เมื่อเล่นละคอนแล้ว ท่านบาดหลวงได้นำท่านราชทูตให้
รู้จักกับบรรดาเจ้าขุนมูลนายและราชทูตประเทศอื่นซึ่งมาในงานนั้น
และท่านราชทูตสยามก็ได้ เจรจาปราศรัย กับท่านทั้งหลายเหล่านั้น
อย่างสนิทสนมทุกอย่าง ท่านรู้เพื่อนหนักชักเบาตามเกียรติยศ

ของผู้คนแม่นยำไม่มีผิด.

ภายหลังวันที่ท่านได้ไปดู ละคอนที่ โรงเรียนนั้น ยังมี สุภาพสตรีหลายคนงัดไม้ค้ำน้ำหนักที่ตำหนักเตอแบร์นี และไม่ว่านางคนไหนซึ่งได้ มีบุตร เล่นละคอนอยู่ใน วันนั้น ท่านราชทูต ยังจำได้หมด ถึงกับกล่าวชื่อของเด็กนั้นและว่าเล่นตอนนั้น ๆ ต่อหน้ามารดาให้ฟัง เลยทำให้บรรดาหญิงเหล่านั้นยิ่งพอใจในราชทูตสยามเป็นอันมาก สรรเสริญว่า ช่างจำแม่นยำนัก."

บทที่ ๑๒

ราชทูตกระทำวิสาสะกับสตรี

ชาวฝรั่งเศส.

เวลาบ่ายวันหนึ่งมีผู้ใหญ่หลายคนได้มาประชุมสโมสรที่ตำหนักราชทูต และในที่ประชุมนี้มีสตรีรูปงามอยู่หลายคนด้วยกัน และตามธรรมดาที่ประชุมซึ่งมีผู้หญิงมากก็ต้องพูดมากตกลงวันนั้นเลยได้เกิดได้ถามราชทูตกันยกใหญ่ ยังมีนางคน ๑ ถามราชทูตว่า "ท่านราชทูตคะ ทำไมเจ้าคุณไม่พาภรรยาของเจ้าคุณมาเมืองฝรั่งเศสบ้างเล่า? น่าจะใคร่เห็นหน้าสัก" ท่านราชทูตตอบเป็นเชิงย้อนถามว่า "หล่อนเป็นบุตรหรือภรรยาของข้าราชการมิใช่หรือ? นี่ต่างว่าบิดาหรือสามีของหล่อนจะต้องไปรับราชการเป็นราชทูตฝรั่งเศสไปเมืองสยามหล่อนจะยินดีทั้งบ้านทั้งเมืองไปด้วยหรือไม่?" ที่ตรงนี้สตรีคนนั้นไม่ทราบว่าจะตอบอย่างไร

เพราะความจริงหล่อนคงไม่กล้ามาหนทางไกลเช่นนั้น (ปัญหา
ข้อที่ห้าทุกวันนี้ราชทูตคงไม่ตั้งให้หญิงฝรั่งเสสแก่เสียแล้วเป็นแน่
เพราะ หญิงชายเมืองฝรั่งไปมาในระหว่าง เมืองฝรั่ง และ เมืองไทยได้
สะดวกแล้ว แต่ในขณะนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่ ขณะนั้นยังไม่
มีผู้หญิงเมืองนอกมาเมืองไทยเลย ท่านราชทูตจึงพูดได้ดังนี้

บ. ก.)

ขณะนั้นยังมีสตรีสาว ๆ อีกคนหนึ่ง ถามเป็นที่ สัพยอกเล่นกัน
ว่า “ท่านราชทูตเจ้าคะ ต่างว่าดิฉันยอมเป็นภรรยาของเจ้าคุณ ๆ
จะรับดิฉันเป็นภรรยาไหม? ที่จริงเจ้าคุณคงมีเมียอยู่แล้วมิใช่
หรือ แต่เข้าใจว่าไม่เป็นที่รังเกียจเพราะเคยได้ยินใครเขาว่า ที่
เมืองไทยโน้น ใครจะมีเมียสักกี่คน ๆ ก็ได้ ไม่ถือว่าเป็นผิดประ
เพณีสามีภริยากัน” ท่านราชทูตตอบว่า “เปล่าไม่เป็นที่รังเกียจ
มิได้ ถ้าหล่อนจะยินยอมตั้งนั้นแล้วเราคงบำรุงเลี้ยงมิให้อนาทร
ร้อนใจ ถึงอนุภรรยาเรามีสักกี่คน ๆ เราจะตั้งหล่อนให้เป็นใหญ่
ยิ่งกว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้น ห้องหอที่อยู่กินนอน เราจะจัด
ให้ดีที่สุดซึ่งเราสามารถจะจัดได้ให้สมยศสมตระกูลของหล่อนทุก
อย่าง”

หญิงคนนั้นจึงถามราชทูตต่อไปว่า “ก็เมียเล็กเมียน้อยนั้น
เจ้าคุณมีสักเท่าไร ดิฉันอยากรู้บ้าง เจ้าคุณช่วยบอกได้ไหมคะ?”

- “ได้ซิหล่อน ได้ ทำไมจะไม่ได้” เรามี ๒๒ คนเท่านั้น”

- “แหมเจ้าคุณ มีถึง ๒๒ คนเจียวหรือเจ้าคุณ แหมไม่

ใช้น้อยเลย ๒๒ คน แหมเหลือเกินจริง เหลือเกิน”

- “นี่แน่ะหล່อน อย่าฟังตกใจก่อน เราจะบอกให้ หล່อน เห็นแปลกในการที่เรามีเมียถึง ๒๒ คน เพราะยังไม่เคยได้ยินว่าใครในเมืองนี้มีมากถึงอย่างนี้ แต่ในเมืองไทยนั้นไม่มีใครเห็นแปลก ใครจะมีเท่าไรก็ได้ ยิ่งกว่านี้ใครยังมีมาก เขายังนับถือว่าเป็นคนมีบุญวาสนามากต่างหาก ก็เมื่อพบบ้านพนมเมืองเขานิยมอย่างนี้แล้ว ใครเล่าจะเอาชนะความนิยมของเขาได้ ใครทำก็ยากยิ่งกว่ากลิ้งครกขุ่นภูเขาเสียอีก อย่าว่าที่อื่นไกลเลย ดูเอาแต่ในเมืองฝรั่งเศสนี่เถอะ ทุกวันนี้มีธรรมเนียมผัวเดียวเมียเดียวมิใช่หรือ? นี่หากจะมีธรรมเนียมใหม่ให้หญิงคนเดียวมีสามีได้ถึง ๒๒ คน ถ้าเคยเสียแล้วคงไม่เห็นแปลกอะไร จะกลับเห็นแปลกที่จะมีคนเดียวเสียอีก” (ที่ตรงนี้ถึงวาระที่ผู้แปลอยากจะใคร่แซกความเห็นบ้างอีกหน่อยคือ อยากจะว่ากระชั้นไปอีกถึงอำนาจของความนิยมว่าเป็นของถอนยาก ดังทำนราชทูตว่า ดูเอาเถอะธรรมเนียมมีภรรยาหลายคน ยังมีชายไม่เห็นเป็นของแปลกอะไร เหมือนในครั้งพระนารายณ์โน้น แต่ถ้าจะถามชายผู้ทีนิยมเช่นนั้นว่า ถ้าภรรยาจะมีสามีหลายคนท่านจะเห็นแปลกไหม? คงตอบว่าไม่จำเพาะแปลกใช้ไม่ได้ทีเดียว ถ้าฉะนี้แล้ว ทำไมจะเกณฑ์ให้สตรีมิให้เห็นแปลกในความประพฤติของตนเล่า? บุรุษหรือสตรีย่อมมีความชอบธรรมดุจเดียวกัน ใครพินิจพิเคราะห์ในข้อนี้คงเห็นเป็นจริงเป็นแน่ และเหตุที่บาง

คนยังหลงไม่ถือตามที่ตนเชื่อว่าดี ก็เพราะไม่กล้าฝืนธรรมเนียม
และไม่กล้าฝืนใจของตน ขาบนิยมอย่างไรก็ทำตามใจของขาบนิยม
ชนิดนี้ยังไม่ใช่อารยบุคคลหรือคนศรีวิสัย คนศรีวิสัย
เขาเอาความนิยมของผู้อื่นเป็นใหญ่ นี่เมื่อใดชายชาวสยามจะ
นิยมตามใจหญิงซึ่งเป็นบุคคลสำคัญพวกหนึ่ง จึงจะเรียกว่าชาว
สยามถึงวาระแห่งอารยธรรมแล้ว. บ. ก.)

ขอกลับมาถึงสตรีชาวฝรั่งเศสซึ่งสนทนากับราชทูตไทยในวัน
นั้นว่า เดิมทีนางนี้กว่าจะไล่เลียงราชทูตให้หันแต่ในเรื่องผัว ๆ
เมีย ๆ นั้นก็เลยจนแต่ไปเอง นี่สื่อให้เห็นว่าราชทูตเป็นคน
ฉลาดพูดมาก หาไม่คงจืดเป็นแน่ เพราะข้อที่ถูกซักนั้นหาใช่
ข้อมงคลไม่ ท่านยังอุตสาหะแก้กลับเกลี้ยความชัดด้วยความดีได้

บทที่ ๑๓

ราชทูตแลเห็นผู้หญิงฝรั่งเศสขี้เมา.

เวลาบ่ายวันหนึ่ง ยังมีเจ้านายและข้าราชการชั้นสูง หลายองค์
หลายท่าน ทั้งหญิงและชายมีเป็นต้นคือท่านเจ้าดีเซงเคนกับท่าน
หญิงภรรยา ท่านเจ้าหญิงเดอเบอร์นังวิลและท่านหญิงมาคีส-
เดอลาวารแดง ๆ ล ๆ ต่างทรงม้าและขับม้ามาเยี่ยมเยียนราชทูตที่
สำนักท่าน ท่านเจ้าหญิงและภรรยาข้าราชการที่มานั้นล้วนทรง
เครื่องและแต่งตัวเหมือนผู้ชายหรือคล้าย ๆ กัน คือเสือกกสัน
รัดขารัดแขนแน่น อย่างธรรมเนียมนักกีฬาและพรานเนื้อเขาทุ่ง

ห่มใส่กัน ราชทูตไทยเห็นผู้หญิงฝรั่งไม่แต่งตัวเป็นหม่อมมกั
แปลกใจ เหตุฉะนี้ เมื่อท่านหญิงชายเหล่านั้นลงจากหลังม้าและ
คำนับราชทูตเสร็จแล้ว ราชทูตจึงถามท่านหญิงเหล่านั้นว่า “ทำ
ไมจึ่งแต่งเหมือนผู้ชาย หาได้แต่งเป็นหม่อมไม่?” ก็มีผู้ตอบ
แต่ในบรรดาผู้ที่ออกมาหาหน้าว่า “ท่านนุ่งห่มอย่างนี้เพราะเป็น
ที่สะดวกในการขี่ม้า และสำหรับไปในป่าในรก ถ้านุ่งห่มเสื้อ
หม่อมมกัจะติดน้ติดโน้นลำบากมาก” ท่านราชทูตทราบดังนั้นก็
เห็นด้วย แล้วท่านได้พูดชมบรรดาหญิงเหล่านั้นว่า “ขี่ม้าเก่ง
น่าชมเหลือเกิน จะขึ้นจะลงคว่องไวรากับผู้ชายไม่มีผิด.”

เมื่อสนทนากันเช่นนี้สักครู่หนึ่งแล้วบรรดาผู้ที่เข้ามามานั้นสัง-
เกตดูท่าทางราชทูตอยากจะใคร่ดูหม่อมร่ำม้าเหลือเกิน จึงได้พูด
กับท่านว่า “เจ้าคุณราชทูต อยากเห็นเราขี่ม้าตามทำนองต่าง ๆ
เมื่อเรากออกไปไล่เนื้อในป่าบ้างหรือไม่? ยินดีจะขี่ขับให้ดู” ท่าน
ราชทูตตอบว่า “ข้อที่อยากดูนั้นไม่เป็นปัญหาเลย อยากดูเหลือ
เกิน ท่านเดาใจของเราแม่นทีเดียว แต่ไม่ถึงกับบังอาจขอให้
ท่านออกแรงให้เราดูเล่นดอก เรานับถือท่านยิ่งกว่านั้น แต่ว่า
เมื่อท่านยินดีอยากจะสำแดงโดยความพอใจของตนเองแล้ว เรา
ไม่มีความรังเกียจ จะถือเป็นพระคุณพิเศษต่างหาก.”

พอตกลงกันว่าจะร่ำม้าให้ท่านดูแล้วฉะนี้ ท่านเจ้านายทั้ง
หญิงและชายก็ลงจากตำหนักไปยังลานหน้าตำหนักทันที และส่วน
ท่านราชทูตก็ออกมายืนดูที่ระเบียงข้างบน ส่วนท่านเจ้าดีเซงเคน

และคนอื่น ๆ ซึ่งตามเสด็จมาด้วยก็เสด็จและขันหมากแล้วก็ขับไป
มาเป็นขบวนและทำนองต่างๆ แต่ว่าลานหน้าตำหนักนั้นติดจะ
เล็กไปหน่อยแสดงไม่ได้เต็มฝีมือ ก็เลยเปลี่ยนให้ท่านราชทูตไป
ยืนดูบนระเบียงหลังตำหนัก จะขับม้าไปในสนามข้างหลังตำหนัก
เพราะสนามนั้นใหญ่ขับไปขับมาได้ส่นัด.

พอราชทูตมาอยู่นั้นแล้วพวกนักเลงม้าเหล่านั้น ก็ชัก
บังเหียนกระเทียมโกนแล้ววิ่งไปปรำมาเป็นหลายทำเป็นหลายทำนอง
ประมาณสัก ๑๕ นาทีแล้วต่างก็เสด็จ และลงจากหลังม้าขึ้นมานบน
ตำหนักจะลาท่านราชทูตกลับไป ขณะนั้นเกือบถึงเวลาที่ราชทูต
จะรับประทานอาหารเช้าแล้ว ท่านจึงได้เชิญบรรดาท่านที่มา
เยี่ยมนี้ให้อยู่รับประทานและเสวยอาหารเช้าด้วยกัน คำชักชวน
ให้อยู่ของท่านราชทูตเป็นคำน่าจับใจที่สุด เมื่อได้ยินต่างก็ต้อง
ยอมรับประทานอาหารอยู่กับท่าน เย็นวันนั้นท่านอัครราชทูต
ปฏิบัติผู้ที่มาเยี่ยมนี้อย่างพิถีพิถันเข้าทำเข้าทางทุกอย่าง บัด
เดี๋ยวท่านยกเก้าอี้ให้เจ้าหญิงทรงนั่งบ้าง บัดเดี๋ยวยกเอาจานกับ
เข้าให้ ทรงเสวยบ้างไม่หยุดหย่อนตลอด เวลาที่นั่งรับประทานนั้น
พอรับประทานเสร็จแล้ว ท่านก็ยกแก้วกล่าวคำอำนวยการให้ท่าน
ทรงเจริญเป็นสุขอายุยืน ๆ ล ๆ ส่วนผู้ที่เป็นแขกมานั้นก็ได้ยื่น
ขันกล่าวคำอำนวยการด้วยบ้าง และมีผู้หนึ่งในพวกนั้นยังแถม
อำนวยการไปถึงเมีย ๒๒ คนของท่านราชทูตด้วยว่า:- “ขอให้อยู่
เป็นสุขทุกๆ คน ถึงแม้มีก้อนข้างจะมากหน่อยเข้าใจว่าคำอวยพร

จะแผ่ไปถึงเขาทุกคนได้” ท่านราชทูตตอบว่า:- “จะมากมีมากก็ ตามที่เถิด เราก็ออยู่เป็นสุขเขาก็ออยู่เป็นสุข ข้อนนี้เป็นข้อสำคัญ กว่าอะไรๆ หมด ส่วนเราอวยพรให้ท่านก็แทบนึกจะอวยพร ให้มีภรรยาถึง ๒๒ คนเหมือนกับเราบ้างเหมือนกัน แต่เกรงใจ ว่าจะไม่เป็นที่พอใจของภรรยาที่ท่านมีไว้แล้ว หากไม่คงอวยพร และคงชีวิตให้สำเร็จไปตามนั้นเป็นแน่ แต่คราวนี้เราขอตัวไว้ก่อน เป็นแต่เพียงกล่าวว่าเจริญๆ เทอญ”

ในพวกสตรีที่อยู่ที่นี่ในเวลาอันยังมีคนหนึ่งมีกำไลมือประดับเพชรตรงกลางมีรูปคน ราชทูตเห็นก็ถามว่า:- “รูปที่กำไลมือ นี้เป็นคนที่รักของหล่อนกรรมัง?” นางนั้นตอบว่า:- “เจ้าคุณคิด ถูกแล้ว รูปนี้เป็นรูปของมารดา และมารดาเป็นคนที่ดิฉันรัก มาก” ราชทูตก็ไม่จนกลับตอบว่า:- “หล่อนทำดังนี้คิดแล้ว แปล ว่าหล่อนเป็นคนมีกตัญญูกตเวที แต่ถ้ายจะให้ดีที่สุดคือห่มอข้าง โนนซึ่งไม่มีกำไลใส่ ควรใส่บ้างเหมือนกัน และที่กำไลข้าง โนนนั้นแหละ หล่อนควรใส่รูปของสามีไว้อีกด้วยรูปหนึ่งจึงจะ เป็นคู่กันเหมาะ”

บทที่ ๑๔

ราชทูตย้ายตำแหน่งไปพักอยู่ที่เมืองรังบุเข.

ต่อมาพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ มีรับสั่งว่า จะรับ ราชทูตสยามให้พาท่านเข้ามากรุงปารีสในวันที่ ๑๒ สิงหาคม เจ้า

พนักงาน จึงได้จัดการเชิญ ราชทูตไป พักอยู่ที่พระตำหนัก หลวงที่เมืองรับบูเย ใกล้กรุงปารีสเข้าไปอีก เมื่อราชทูตไปนั้นพะเอิญท่านได้พบกันกับสตรีบางคนพวกที่เข้ามาให้ทูตตำหนักเดอแบร์นนั้น ก็จำกันได้ดี ๆ และต่างก็เป็นที่พอใจกันเป็นอันมากด้วย.

ในระวางเวลาที่ราชทูตยังไม่ได้เข้าเฝ้านั้น ท่านราชทูตสั่งผู้ดูแลกำกับฝ่ายฝรั่งเศสว่า:- “บัดนี้เกือบถึงกำหนดจะเข้าเฝ้าแล้ว ขอท่านได้โปรดห้ามมิให้ใครเข้ามาหาอีกเป็นอันขาด เพราะเราเห็นเป็นการไม่สมควรที่ใคร ๆ จะมีโอกาสมาหาเราก่อนที่จะได้เฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ต่อเมื่อเฝ้าแล้วใครจะมาหาอีกก็ไม่เป็นที่รังเกียจ เรายินดียอมรับรองกันทั้งนั้น แต่ในเวลาข้างหน้าของดไว้ก่อนไม่ว่าในเวลาปกติหรือในเวลารับประทานอาหารขออย่าได้เป็นเหมือนเมื่อเรายังอยู่ที่แบร์นนั้นเลย” เมื่อเจ้าพนักงานทราบความประสงค์ของท่านจะนั้นแล้วก็ห้ามมิให้ใครเข้ามา ส่วนราษฎรเมื่อต่างทราบเหตุที่ราชทูตไม่ยอมให้ใครไปมาหาสู่แล้วก็ไม่มีใครรังเกียจ กลับเห็นเป็นดีด้วยกันทั้งนั้นว่านับถือพระเจ้าแผ่นดินจริง.

ถึงตกลงกันอย่างนั้นแล้วก็ไม่สำเร็จ คืบวันที่ ๑๕ เดือนสิงหาคมนั้นเป็นวันฉลองแม่พระสันพระชนม์ พระองค์ทรงอัญเชิญเข้าไปสู่สวรรค์อย่างที่เราเรียกว่าแม่พระอัสสัมชัญ และตามธรรมเนียมทุกปีในวันนั้น ที่กรุงปารีสมีงานแห่ในบริเวณวัดนอตร์ดาม ซึ่งเป็นวัดใหญ่ในกรุงปารีส เพราะเหตุฉะนั้นก็ไม่ให้ราชทูตดูงานแห่ในวันนั้นแล้วแปลว่าจะไม่ได้เห็นเลยนั่นเอง เพราะ

ท่านจะคอยถึงปีหน้าฟ้าใหม่จึงจะมีอีก และปีหน้านั้นเข้าใจว่า
 ราชทูตจะออกจากเมืองฝรั่งเศสเสีย กลับไปเมืองไทยเสียแล้ว
 ตกลงต้องจัดให้ท่านมีโอกาสเห็นในคราวนี้จึงจะได้ ครั้นตกลง
 เห็นพร้อมดังนี้แล้วก็ไต่พาไปดูแลที่วัดนอตร์ดาม.

เมื่อกลับมาจากงานแห่แล้ว มีผู้ตามอุปทูตซึ่งเคยไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีในระวางกรุงสยาม กับกรุงปักกิ่ง ประเทศจีนว่า-
 “เมืองปักกิ่งกับเมืองปารีสนี้ ถ้าจะพุดกันทางเปรียบเทียบแล้ว
 ท่านเห็นข้างไหนจะมีพลเมืองมากกว่า?” ท่านอุปทูตนั้นเล่า นิส-
 สัยเป็นคนเฉลียวฉลาด สังเกตสังกามั่นยำนัก ทั้งเป็นคน ซื่อตรง
 ด้วย เห็นการเป็นอย่างไรก็บอกเป็นอย่างนั้นตรงๆ ไม่มีบิดๆ
 เบือนๆ เป็นเจ้าถ้อยหมอลความอะไรก็ตอบว่า- “ถ้าจะเทียบประ-
 เทศต่อประเทศแล้วเมืองจีนจะมีพลเมืองมากกว่า หรือเมืองฝรั่งเศส
 จะมีมากกว่าอย่างนี้ผมตอบไม่ถูก เพราะไม่ได้เห็นทั่วด้วยกัน
 ทั้งสองประเทศ แต่ถ้าจะให้ผมเปรียบเทียบที่ต่อพื้นที่ในสองเมือง
 นั้นพอตอบได้ เพราะได้เห็นมามากตำบลแล้วทั้งสองแห่ง ที่
 เมืองจีนนั้น ตามตำบลสูงๆ ตอนๆ พลเมืองเบาบางหน่อย แต่
 ตามลำแม่น้ำดีจะหนาแน่นมาก ถ้าจะเปรียบกับตำบลบ้านที่ผม
 ได้เห็นตามลำแม่น้ำลัวร์ในประเทศฝรั่งเศสนี้ ดูจำนวนพลเมือง
 ทั้งสองข้างไม่สู้จะมากไม่สู้น้อยกว่ากันเท่าไร เข้าใจว่าพอวัด
 เหวี่ยงกันได้ดีทีเดียว ส่วนที่ตอนๆ ในเมืองฝรั่งเศสผมไม่ค่อย
 ทราบดีว่ามีมากน้อยเท่าไร แต่ถ้าจะมีเท่ากับที่ตามลำแม่น้ำลัวร์

แล้ว พลเมืองฝรั่งเศสตามเนื้อที่คงมีไม่น้อยกว่าพลเมืองจีน แต่
 ขอนยังไม่สู้แน่ใจนัก ที่รู้แน่แท้ไม่มีที่สงสัยนั่นคือที่เมืองจีนพล
 เมืองมากจริง เพราะว่าธรรมเนียมจีนเขาก็กลัวผู้หญิงไม่ให้ออกไป
 ข้างนอก ออกได้แต่ผู้ชายฝ่ายเดียว แต่ถึงกระนั้นตามถนนหน
 ทางก็หนาแน่นไปด้วยคนไปมาขวักไขว่เสมอมิได้ขาดสาย ส่วน
 กรุงปารีสกับกรุงปักกิ่งนั้นถ้าจะเปรียบเทียบแล้ว เมืองปักกิ่งได้
 ภาษีเป็นแน่ เพราะถึงว่าพวกจีนเขาก็กลัวผู้หญิงไม่ให้ออกไปข้าง
 นอกบ้านได้ และที่กรุงปารีสเขามีได้ก็ดีกว่า ถึงกระนั้น แต่เพียง
 ชายที่ได้เห็นเดินไปมาใน กรุงปักกิ่งนั้น ก็มากกว่า พลเมือง ทั้งหญิง
 และชายในกรุงปารีส ฉะนั้นจึงเข้าใจว่า กรุงปักกิ่งมีพลเมืองมาก
 กว่ากรุงปารีสเป็นแน่."

บทที่ ๑๕

ราชทูตสยามยังเข้าไปเฝ้าไม่ได้

ถึงว่าท่านราชทูตได้ตกลงเป็นการ เต็ดขาดว่าใน ระยะเวลาที่ท่าน
 ยังไม่ได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะไม่ยอมให้ผู้ใด
 ไปหาหาผู้หมดทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้ว ก็ยังมีผู้
 หลักผู้ใหญ่ทั้งชาย และหญิง อีกหลายท่าน หลายนายได้วิงวอน ขอ
 โอกาส เพื่อมาเยี่ยมเยียนท่านได้อย่างเงียบๆ ท่านจะขึ้นจัด
 อธิยาศัยของคนเหล่านั้นก็ยาก เลยต้องยอมรับเยี่ยมบ้างบางราย
 พอให้สมควรแก่การ แต่ที่รับรองกันอย่างไม่เปิดเผยเลย เพื่อ

รักษาธรรมเนียม ในบรรดาผู้ที่ออกมาหาฉัน ถ้าคนไหนเป็นผู้ที่
 ท่านราชทูตเคยได้พบเห็นมาตามทางจากเมืองแบรสต์ ถึงกรุงปารีส
 บ้างแล้ว ท่านก็จำคนนั้นได้ทันที และหากว่าในบรรดาผู้ที่เข้ามา
 หาฉัน มีใครที่เคยได้แสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อท่านราชทูต
 มาบ้างสักนิดหน่อยก็ดี ท่านก็ยังระลึกได้ไม่ลืมเลย ท่านจำแม่น
 ราวกับท่านผู้นั้นฟังแรกเอื้อเฟื้อต่อท่านทีเดียว และท่านราชทูต
 ก็รับรองแข็งแรงยิ่งกว่าคนอื่น ๆ อีก เช่นภรรยาของท่านเจ้าเมือง
 แบรสต์คือเมืองที่ท่านได้ขบถกันนี้ ก็ได้มาเยี่ยมเยียนราชทูต
 เหมือนกัน แต่แรกมาถึงท่านราชทูตก็จำได้ ท่านรับผู้ฝูงชนที่
 ประชุมอยู่ที่นั่นตรงเข้าไปต้อนรับนางภรรยาเจ้าเมืองนั้นทันที แล้ว
 รับรองอย่างเออออกเอาใจจริง ๆ คำที่ท่านอยากจะแสดงกตัญญู
 ให้ ปรากฏว่าหาได้ล้มการรับรอง อันดี ของนาง เมื่อ ท่าน ผ่านเมือง
 แบรสต์มานั้นไม่.

ครั้นต่อมาถึงกำหนดที่ราชทูตไทยจะเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ต่างก็แสดงความพอใจไปต่าง ๆ แต่เป็นเคราะห์
 ร้ายจริง ๆ จำเพาะเวลานั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวร
 ไข้ ตกลงเป็นอันต้องงดการรับราชทูตเลื่อนไปรับวันหลัง ๆ เมื่อ
 ทรงหายประชวรแล้ว.

ตั้งแต่วันที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระประชวรมา ราชทูต
 ก็ยังถือธรรมเนียมไม่ อยากรับรองคนไปหามาสู่ เครื่องครัด หนักจน
 เพราะท่านว่า “เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงพระประชวรอยู่เป็นการ

มีบังคับยิ่งขึ้นที่เรามาพากันครั้งนี้จริง เราต้องร่วมทุกข์
กับพระองค์ด้วยจึงจะควร ฉะนั้นจึงขอคุณไม่รับรองใครเลยเป็น
อันขาด” หากจะมีผู้คัดค้านความเห็นของท่านในเรื่องนี้โดยอ้าง
ว่าการรับรองเยี่ยงเขื่อนเป็น ประเด็นกันที่จะต้องทำ สำหรับรักษา
ธรรมเนียม ไม่เห็นมีโทษผิดอะไร ท่านราชทูตก็ยังไม่ยอมอยู่นั้น
เอง เพราะท่านถือเสียว่า “การไปมาหาสู่ย่อมเป็นเหตุให้เกิด
ความรื่นเริงบรรเทิงใจ หาใช่เป็นการสำรวมอิริยาบถให้สมกับ
ข้าเมื่อนายเจ็บไม่ ตราบใดนายเป็นทุกข์ บ่าวที่ใกล้ชิดต้องเว้นจาก
การสนุกตราบนั้น.”

ดูเอาเถิดเรา ชาวฝรั่งเศสด้วยกัน การที่ไทยต่างด้าวทำต่าง
แดนมาแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ของเรา ซึ่งมี
ได้เป็นพระมหากษัตริย์ของเขาถึงเพียงนี้แล้ว เขาจะจงรักภักดี
ต่อพระเจ้าแผ่นดินของเขาแท้ ๆ สักเท่าใด นึก ๆ ก็น่าชมความ
ภักดีของชาวไทยซึ่งมีต่อเจ้านายเหนือตนยิ่งขึ้นนัก.

บทที่ ๑๖

ว่าด้วยพระราชสาสน์และศาสนา

ความเคารพของราชทูตต่อพระราชสาสน์นั้นเอง อาจเป็นตัว
อย่างอันดีที่จะให้เราชาวฝรั่งเศสด้วยกันเข้าใจแจ่มแจ้งว่า ความ
จงรักภักดีของพลเมืองไทยซึ่งมีต่อเจ้านายของตน เป็นสิ่งที่น่า
ชมถึงปานใด เพราะเหตุนี้ ข้าพเจ้าจะขอพรรณนาถึงประเพณีเหตุ

แห่งราชทูต ซึ่งกระทำความเคารพต่อพระราชสาสน์อีกสักหน่อย
หนึ่งก่อน.

ในคำหนักที่พักของราชทูตนั้น ท่านอัครราชทูตได้จัดแทน
ไว้อ่าง ๆ ที่นอนของท่านแห่งหนึ่ง แล้วได้ตั้งพระราชสาสน์ไว้
บนแท่นนั้น ไม่ยอมให้อยู่ห่างออกจากท่านแม้แต่เวลาเดียว
หีบสำหรับบรรจุพระราชสาสน์นั้นมีอยู่เป็น ๓ หีบ ๆ ข้างนอกแล้ว
ด้วยไม้แก่นชนิดหนึ่ง ซึ่งเราเรียกว่า "ไม้ญูปัน" หีบชั้นที่ ๒
แล้วด้วยเงิน และหีบชั้นที่ ๓ ซึ่งบรรจุพระราชสาสน์ที่เดี่ยวนั้น
เป็นหีบแล้วไปด้วยทองคำ.

องค์พระราชสาสน์เองนั้น เป็นสุพรรณบัฏคือแผ่นทองคำ
อย่าง ธรรมเนียม พระราชสาสน์ ของ พระเจ้า กรุงสยาม ทุกฉบับ
เพราะแผ่นอะไร ๆ อื่น ๆ แม้จะเป็นแผ่นกระดาษอย่างดีพระองค์
ไม่ทรงใช้เขียนเลย ต้องเป็นแผ่นทองจึงจะทรงเอง (ข้อนี้ทำ
จะผิดกรรมัง เพราะได้ยินผู้ใหญ่เล่าว่า พระราชสาสน์ซึ่ง
มีไปมาโดยทางราชการเป็นที่เปิดเผย ต้องเป็นเจ้าพนักงานกรมพระ
อาลักษณ์เขียนทั้งนั้น หรือว่าบางทีในสมัยนั้นพระมหากษัตริย์
จะทรงเขียนด้วยพระองค์เองก็ไม่ทราบ บ. ก.)

ภายนอกหีบทั้ง ๓ หีบซึ่งบรรจุพระราชสาสน์นั้น ยังหุ้มห่อ
ด้วยผ้าทองอีกชั้นหนึ่ง คือถ้าจะนับทั้งหีบทั้งผ้าก็นับเป็น ๔ ชั้น
แล้วภายนอกนั้นยังประดับราชผั่งขาวของท่านอัครราชทูตอีกด้วย
จัดอย่างประณีตบรรจงทีเดียว.

อนึ่งทุกเวลาเข้าบรรดาราชทูตไทย ก็ได้พร้อมกันนำเอาพวง
ดอกไม้สดมาตั้งไว้ที่หน้าแท่นพระราชสาสน์เสมอ ทุกวันมิได้ขาด
และกระทำความเคารพราวกับจะเป็นผู้คนจริง ๆ นอกนั้นก็เวลา
ใดท่านอัครราชทูต อุปทูตหรือตรีทูตมีกิจธุระจะต้องเดินผ่านไป
หน้าพระราชสาสน์นั้นท่านก็หมอบขอบอกายลงกระทำความเคารพเสียก่อน
โดยความยำเกรงตรงกับว่า พระเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงสถิตย์อยู่ที่นั่น
กว่าได้ แล้วท่านจึงค่อยไปทำกิจธุระของท่านต่อไปในภายหลัง.

กิจปฏิบัติเหล่านี้แหละ ได้เป็นสักขีพยานอันดีที่จะให้
เราหยั่งลงไปถึงคุณสมบัติของคนไทยว่าดีเลิศ สักเพียงใดได้ แล้ว
แต่บัดนี้จะขอชักอรรถาหารณ์อีกอันหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าจะเพิ่มความ
เข้าใจให้ชัดเจนอีกในเรื่องนี้ ก็อัครราชทูตไทยทั้งหลายเหล่านี้ล้วน
เป็นผู้ถือเครื่องในศาสนาของตน ไม่ล่วงละเมิดต่อข้อบัญญัติใน
ศาสนาของตนแม้แต่เพียงเล็กน้อย และข้าพเจ้าได้ยินว่าพวก
ราชทูตไทยนี้ทุกเวลาเข้าต่างคนต่างนั่งสำรวจใจมิได้ขาด คล้าย ๆ
นักบวชกระทำกันในวัดนั่นเอง.

ข้อรำพึงของเขาในเวลานั้น ได้ยินว่าเป็นการปลงอารมณ์
ลงสู่คลองสัมมาปฏิบัติตามลัทธิศาสนาของเขา เช่นรำพึงถึงกิจ
วัตรที่สามีกระทำต่อภรรยาบ้าง กิจวัตรที่ภรรยากระทำต่อสามีบ้าง
และกิจวัตรที่บิดามารดากระทำต่อบุตรบ้าง กิจวัตรที่บุตรกระทำ
ต่อบิดามารดาบ้าง และหน้าที่ของมิตรสหายกระทำต่อมิตรสหาย
บ้าง เหล่านี้เป็นต้น.

ข้อเหล่านี้แหละราชทูตอ้างว่าเป็นหลักสำคัญในศาสนาของเขา และเขาไม่ค่อยจะพอใจพวกเราบางคนซึ่งติเตียนศาสนาของเขาว่าไม่ใช่นี้นี้ ไม่ใช่นั้นนั่น ท่านราชทูตกล่าวว่า “ที่แท้การที่คนบางจำพวกดูหมิ่นและติเตียนศาสนาของเราว่าไม่คตินั้น ข้อนี้เป็นเพราะคนที่นั่นไม่รู้จักศาสนาของเรานั่นเอง” (เราซึ่งเป็นคนชั้นหลังนี้ ถ้าจะออกความเห็นบ้างในเรื่องศาสนานี้ก็จะขอว่าการติศาสนาผู้อื่นเป็นกิริยาอันเลว เพราะศาสนาเป็นสิ่งที่เขาเลื่อมใส ไม่ควรจะหมิ่น และโดยมากตัวผู้ตินั้นมีความรู้อย่างอ่อน ไม่เทียบเท่ากับผู้ที่ถืออยู่ ก็เลยเป็นติเขาผิด ๆ ไม่เข้าเรื่อง เหมือนกับประกาศตนว่าเป็นคนโง่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นเราเห็นว่าแทนที่จะเยาะเย้ยติเตียนเขาไม่เข้าเรื่อง ควรที่จะชมสิ่งที่ดีและน่าชมในศาสนาของเขาดีกว่า เช่นว่าการสอนให้บุตรรักบิดา ๆ รักบุตร สอนให้ภรรยาประพฤติให้ถูกใจของสามี ๆ ประพฤติให้ถูกใจภรรยา ๆ ฯลฯ ดังที่โตลกล่าวมาเมื่อก่อนนี้ ก็เป็นการดีมิใช่การชั่ว เป็นของควรชม มิควรติเลย ถึงผู้ที่ไม่มีความเล้า ถ้าเขาอยากได้ชื่อว่า เป็นผู้ติดตามภาษาโลกนิยม ก็ยังจำเป็นต้องถือข้อเหล่านี้เหมือนกัน เพราะเป็นวิสัยธรรมดาโลกที่จะกระทำดังนั้น ใครไม่ทำก็แปลกมนุษย์.

เมื่อได้ยกข้อความตามข้างนี้ให้เห็นดังนี้แล้ว แม้จะเปรียบเทียบกับคำสั่งสอนในศาสนาอื่น เพื่อเป็นทางเตือนสติผู้อยากรู้ต่อไป ก็ไม่เห็นเป็นข้อบาดหมางอันใด เช่นจะเปรียบเทียบคำสั่ง

สอนที่ว่าให้รักพ่อและรักบุตร ๆ ล ๆ นั้นว่าเป็นคำสั่งสอนที่มีมาในศาสนาคริสต์เหมือนกัน แต่พิสดารกว่านั้นหน่อยคือข้างนั้นสอนแต่ให้รักผู้อื่น และข้างนั้นซ้ำเพิ่มสอนให้รักพระด้วย ดังคำว่าดังนี้ “มนุษย์จงรักพระเป็นอย่างยิ่ง และต้องรักผู้อื่นเหมือนตน” ตกกลางข้างนี้ถอความดีไว้ครึ่งหนึ่ง และข้างนั้นยังเพิ่มถอไว้่อีกครึ่งหนึ่ง ว่าเท่านั้นแล้วทั้งให้ต่างตรงตามสติปัญญาของตนจะไปตีเตียนให้เสีย ๆ หาย ๆ อีกทำไม? ไม่มีผลดี บ. ก.)

บทที่ ๑๗

ราชทูตเตรียมจะเข้าเฝ้า

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงหายพระประชวรเป็นปกติดีแล้ว พระองค์จึงมีรับสั่งกับท่านมร์คีส์เดอลาเพอย์ต์ว่า “เพราะเราป่วยต้องทำให้ราชทูตไทยมากอดอยู่นาน บัดนี้เราก็นหายป่วยแล้ว เจ้าคุณจงออกไปบอกเขาเถิดว่า เราได้กำหนดวันเข้าเฝ้าเป็นวันที่ ๑ กันยายน ให้เขาเตรียมตัวมาหาเราในวันนั้น เราจะรับ.”

ท่านมร์คีส์เดอลาเพอย์ต์รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ๆ แล้วก็รีบมาหาราชทูตและกล่าวว่า “ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะเรียนเจ้าคุณราชทูตว่า บัดนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหายประชวรแล้ว และพระองค์ได้ทรงกำหนดให้เจ้าคุณและขุนนางไทยทั้งหลายเข้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันที่ ๑ เดือน

หน้า^๕ ขอเจ้าคุณได้เตรียมการให้พร้อมเสร็จที่จะเข้าเฝ้าในวันนั้น
ด้วย ถ้าถึงเวลากำหนดแล้วข้าพเจ้าเองจะเป็นผู้มารับเจ้าคุณไป
เจ้าคุณอย่ามีความวิตกในส่วนนี้เลย ตัดขาดอย่างใดโปรดบอก
ข้าพเจ้า ๆ ยินดีจะแก้ไขให้ได้การตามประสงค์ทุกอย่าง ถึงคราว
ต่อไปข้างหน้า^๕ที่เจ้าคุณจะมีโอกาสไปเฝ้าพระบารมีเมื่อใด ข้าพเจ้า
ยินดีจะนำเจ้าคุณไปเมื่อนั้น หากว่าเจ้าคุณไม่มีความรังเกียจ ข้า-
พเจ้าจะรู้สึกเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งด้วย”

เมื่อท่านอัครราชทูตทราบข่าวนำยินดีนั้น ท่านจึงตอบว่า
“พระบารมีเป็นล้นเกล้า ๆ วันสุกมงคลซึ่งเราทั้งหลายได้อยาก
พบเห็นมานานมานานได้มาถึงเราแล้ว สาธุมีเสวยแรงที่เราเพียรข้าม
ทะเลเพื่อจะได้มาชมพระบารมี บัดนี้ก็เป็นอย่างนั้นจะได้ชมพระบารมี
สมดังมโนเรขของเราแล้ว สาธุขอพระองค์ทรงพระเจริญยิ่ง ๆ
ขึ้นไปเทอญ” แล้วก็สนทนากันพอสมควรแก่เวลาแล้วท่าน
มีรีศรีเศวตลาเฟอียดก็ลาไป.

ครั้นถึงวันที่ ๑ กันยายนซึ่งเป็นวันที่กำหนดนัดจะนำราชทูต
เข้าเฝ้า พอได้เวลาแล้ว เจ้าพนักงานก็ได้ออกมาบรรดาท่าน
ราชทูตไทยทั้งหลายยังที่พักแล้วได้เชิญให้ชนรถหลวง นำไปยัง
พระที่นั่งวังเวร์ชายส์ ตามหนทางที่ไปนั้น เจ้าพนักงานได้ขอ
ให้ราชทูตชมวัง และบ้านขุนนางข้าราชการ เป็นลำดับมาจนตลอด
ทาง.

เช่นได้^๕ให้ชมพระตำหนักสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า

“ม่งเซียร์ (ซึ่งตรงกับคำไทยว่า “เจ้าฟองคั่น้อย”) และบ้านท่าน ลูว์เสนาบดีกระทรวงกลาโหม แล้วก็ถามท่านราชทูตว่า:- “สวຍ ໄໝเจ้าคุณ บ้านเรือนในเมืองฝรั่งเศส?” ท่านราชทูตตอบว่า:- “สวຍงามทั้งนั้น แต่ก็ไม่น่าอัศจรรย์อะไรนัก เพราะชนชอวໄໝเมืองของพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว เป็น ต้องสวຍ งามทั้งสน เพราะไม่ว่าตึกแก้ว วังแก้วหรือของประเสริฐอะไร ໄໝทรงนี้จะได้อย่างไรเป็นต้องได้อย่างนั้นทุกประการ.”

บทที่ ๑๘

ราชทูตเข้าเฝ้า

ราชทูตชมตึกพลาซง คุยพลาซงตั้งเป็นครุใหญ่ๆ ก็พอ दौर มาถึงพระที่นั่งเวรชัยสี่ ราชทูตลงจากรถหลวงแล้วเจ้าพนักงาน ก็พาให้ไปพักคอยอยู่ที่ห้องแห่งหนึ่ง ท่านราชทูตจึงได้จัดแจง แต่งตัวสำหรับราชทูตอย่างเต็มยศตามธรรมเนียมของบ้านเมืองไทย คือสวมเสื้อเยียรบับมีกลีบทองและดอกไม้ทองและสวมเสื้อครุย ซึ่งดูเป็นของแปลกสำหรับนัยน์ตาเราชาวฝรั่งเศส เพราะผิดแบบ ของราชทูตเมืองอื่นเป็นอันมาก.

สิ่งสำคัญซึ่งทำให้ดูราชทูตไทยผิดกว่าราชทูตเมืองอื่นมากนั้น ก็คือหมวก หมวกไทยนั้นเป็นหมวกมียอดแหลมซึ่งเขาเรียกว่า กะลอมพอก สูงกว่าหมวกเราเป็นไหน ๆ เรียวขึ้นไปเป็นชั้น ๆ สันฐานคล้ายกับมงกุฎ แต่ละชั้นล้วนประดับด้วยเครื่องเงินทอง

เพชรพลอยและนิลจินดาเป็นอย่างหนึ่ง ๆ และชั้นต่อ ๆ ไปก็ประดับด้วยวชิรอันอก คุณแปลกเข้าที่มาก.

พอราชทูตสวมกะลาพอกและเครื่องยศเต็มตามตำแหน่งแล้วก็พอคิดถึงเวลากำหนดที่จะเข้าเฝ้า มีเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีมาอัญเชิญราชทูตว่า:- “ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบไว้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกขุนนางในท้องพระโรงใหญ่เวลานี้ ถึงเวลาที่เจ้าคุณจะเข้าเฝ้าได้แล้ว ขอเชิญเจ้าคุณตามข้าพเจ้ามาเถิด ข้าพเจ้าจะพาไป.”

ทันใดนั้น ก็ได้ตั้งกระบวนแห่สำหรับจะนำพระราชสาสน์เข้าไปถวาย มีทหารสวิสาสากองรักษาพระองค์ ๑๒ คนเดินกำกับพระราชสาสน์อย่างกวาดขัน พระราชสาสน์นั้นมีพระกลด คือรั่มชาวซึ่งไทยเรียกเสวตฉัตรเป็นเครื่องกันอีก ๔ คัน สำหรับแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินสยาม นอกนั้นก็เชิงบันไดใหญ่ยังได้มีทหารกรมมหรสพอีกเป็นหลายกอง คือทหารตักลอง ๓๖ คน ทหารแตรเดี่ยว ๒๔ คน เมื่อรั้วกระบวนแห่เดินเข้ามาถึงต่างก็เป่าแตรและตักลองรับ พอขบวนเดินขึ้นสุดคันทันไดแล้ว ก็ถึงหน้าท้องพระโรงที่จะเข้าเฝ้าทีเดียว กระบวนแห่ก็หยุดท่านอัครราชทูตจึงเดินไปรับ เอาพระราชสาสน์จากแท่นที่แห่มานั้นแล้วท่านก็ให้ตรทูตอัญเชิญด้วยมือของตนเอง จนถึงหน้าพระที่นั่งต่อไป.

เมื่อกระบวนเดินเข้าไปถึงจำเภาพระพักตร์ พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวแล้ว บรรดาราชทูตานุทูตไทยทั้งหลายทั้งขุนนาง
ไทยที่ตามมาในกระบวน ก็พร้อมกันกราบถวายบังคมลงยังพื้นท้อง
พระโรงตามธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา แล้วก็หมอบเฝ้าอยู่
ตั้งนั้น หาได้มีใครผู้ใดในพวกราชทูตลุกขึ้นมาหรือเพียงเงย
หน้าดูแม่แต่สักคนเดียวไม่ ต่างก็นิ่งเฝ้าอยู่กับที่ไม่มีเขยอนเลย.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสังเกตุกิจวิกรมรยาท ท่าน
ราชทูตแน่นิ่งคุษณภาพอยู่ตั้งนี้ จึงมีรับสั่งว่า:- “เรายินดีอนุญาต
ให้ท่านคุษะไรคุษได้ทำตามชอบใจ จะไม่ถือว่าเป็นการบังอาจอะไร
มิได้” เมื่อท่านราชทูตได้ทราบในพระบรมราชาธิบายฉะนี้แล้ว
ต่างคนนั้นก็รู้สึกพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น แล้วค่อยๆ คลาน
ไปพลางมองคุษไปพลาง หาไม่ถ้าไม่ได้ยินรับสั่งอนุญาตเช่นนั้น
เห็นที่จะไม่ได้ชมพระบารมีเลยสักนิดเดียว.

เมื่อท่านราชทูตเงยหน้าขึ้นไปทางที่ทรงประทับอยู่นั้น พระ
องค์ได้ทรงกวักพระหัตถ์ให้ราชทูตเข้าไปให้ใกล้ชิดพระองค์เข้าไป
อีก ราชทูตจึงถวายบังคมอีกเป็นคำรบ ๒ แล้วก็คลานเข้าไปอีก
อีก ราชทูตคลานไปหน้า แล้วอุปทูตตรีทูตก็คลานตามลำดับยศ
กันต่อๆ ไป ไม่มีก้าวกายกันเลย.

พอคลานเข้าไปอีกหน่อย ก็ถึงเชิง พระราชบัลลังก์ที่ทรง ประ
ทับ ต่างจึงหมอบกราบลงถวายบังคมอีกครั้งหนึ่งเป็นคำรบ ๓ ครบ
ตามธรรมเนียมบ้านเมืองไทยของเขา ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวก็ทรงลุกขึ้นรับคำนับแล้วทรงถอดพระมาลาเป็นที่คำ

นับตอบ แล้วท่านอัครราชทูตก็คลานขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งจนใกล้
ชิดพระองค์แล้วก็ทูลถวายพระราชสาส์นต่อพระราชหัตถ์ ขณะ
เมื่อกำลังถวายอยู่นั้น ส่วนอุปทูต ตรัสทูตและขุนนางไทยทั้งปวง
ต่างก็หมอบเฝ้าเป็นลำดับกันไป ไม่ได้เขยอนเคลื่อนไหวไปสัก
กะเปียดเดียวเลย.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเออัมพระหัตถ์รับพระราช
สาส์นแล้วจึงทรงรับสั่งกับคุณพ่อ เดอลियอน ซึ่งเป็นล่ามให้ ตามถึง
พระองค์สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม ว่าทรงสำราญ
พระบรมราชหฤทัยอยู่หรือประการใด เมื่อได้ถามได้ความสมพระ
ราชประสงค์ของพระองค์แล้ว จึงมีรับสั่งให้ตามถึงเจ้าฟ้าราชชิดา
(กรมหลวงโยธาเทพ) อีกว่ายังทรงพระสำราญเบิกบานหฤทัย เช่น
อย่างสมเด็จพระราชบิดาละหรือ? เมื่อทรงทราบความในส่วนนี้
แล้ว พระองค์จึงทรงพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ท่าน
ราชทูตแถลงความปรารถนาของตนว่า:- “เจ้าคุณมีความประสงค์
ให้เราช่วยเหลืออย่างไรบ้างก็จงว่าไปเถิดอย่าเกรงใจเลย ไม่ว่าการ
สิ่งใด ถ้าเป็นสิ่งที่พอจะทำได้แล้วก็ยินดีจะกระทำเพื่ออุทิศถวาย
พระเจ้ากรุงสยาม พระบรมเชษฐาธิราชของเราทุกสิ่งทุกประการ.”

ราชทูตได้ฟังดังนั้นก็กราบถวายบังคมพนมมือขึ้นเหนือศีรษะ
โดยคฤษณีภาพหาได้แสดงความประสงค์แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่
เมื่อได้เวลาแล้วก็กราบถวายบังคมลา คลานออกไปจากห้องพระ
โรงเฝ้าเหมือนเมื่อเวลาเข้ามาฉะนั้น.

บทที่ ๑๙

ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์

เมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้วก็เข้าไปเปลื้องเครื่องยศในห้อง
ซึ่งเป็นที่พักเมื่อก่อนจะเข้าเฝ้านั้น แล้วได้นั่งพักผ่อนรับประทาน
ของหวานพร้อมด้วยเจ้าพนักงานผู้นำเข้าเฝ้านั้น การเลี้ยงคราว
นี้มีของหวานนานาวิถิ์ชัชโชชนี่ ล้วนมีรสอันหอมโอชเลิศ
ต่าง ๆ และมีเหล้าอุ่นเหล้าอ่อน เหล้าผสมน้ำตาลและน้ำลูกไม้ทุก
อย่างทุกชนิดพร้อมเสร็จ

ครั้นรับประทานอาหารและหายเหนื่อยแล้ว ราชทูตได้แต่ง
เครื่องยศอย่างเดิมอีก แล้วเจ้าพนักงานได้พาเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระ
พระยุพราช คือ เจ้าฟ้าโตแพง วิชิตวายุบังคมสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชองค์ใหญ่นี้ ก็ได้ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับที่ได้เล่า
มาแล้วในคราวเมื่อไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวนั้นเอง ก็กราบลงยังภาค
พนสนสามครั้งแล้วก็หมอบนั่งฟังกระแสรับสั่งต่อไป.

ใจความที่ท่านราชทูตได้ทูลแถลงในคราวนั้น ดำเนินเป็นทำ
นองนี้:- “ข้าพระพุทธเจ้า ราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุง
สยาม ขอกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทว่า พระเจ้ากรุงสยามเจ้านายของข้าพระพุทธเจ้า ขอแสดงความ
โสมนัสสปีติปราโมทย์อันยิ่งมายังใต้เรณูบังคมมาศ แต่
พระองค์ผู้เป็นพระบรมโอรสาธิราชของพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่
ในสากลพิภพ เป็นที่นอบน้อมเคารพแห่งขัตติยาธิบดินท์วิธานุทิศ

เป็นที่เกรงขามแห่งมูบัจจามิตร จะหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งได้มี
 ชัยชนะต่ออริราชศัตรูเป็นที่เด็ดขาดมหัศจรรย์เสมอเท่า- สมเด็จพระ
 พระบรมชนกาทิราชในสมัยปัจจุบันนี้เป็นไม่มี เหตุนี้ พระเจ้ากรุง
 สยาม เจ้านายของข้าพระพุทธเจ้าจึงทรงปริดาปราโมทย์อย่างยิ่งใน
 การที่พระองค์ ทรงรับทาง พระราชสัมพันธ์มิตรไมตรี กับกรุง สยาม
 ในคราวนี้.

อนึ่งมิจำเพาะแต่พระราชกฤษฎาภินิหารบรมเดชานุภาพและ
 พระเกียรติยศ พระเกียรติศักดิ์ของพระองค์เท่านั้นซึ่งได้แผ่ไพ-
 ศาลไปในนานาสีมารัฐมณฑล จนทราบถึงพระเนตรพระกรรณ
 ของพระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธเจ้า แม้ถึงพระ
 เมตตาคคุณ พระกรุณาคุณ พระขันต์คุณ ก็ได้แผ่ไพศาลไปทั่ว
 ทิศานุทิศ มีที่กรุงสยามด้วยเป็นต้น ก็เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้มา
 ประสพเห็นสมจริงโดยประจักษ์แก่ข้าพระพุทธเจ้าเอง ทุกอย่างทุก
 ประการในกาลบัดนี้ ก็เป็นอันไม่ต้องการอะยานอีกต่อไป เพราะ
 เหตุฉะนี้ ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้ทรง
 ทราบจากคำให้การของข้าพระพุทธเจ้า แล้วจะไม่ทรง บัณฑิตโสมนัสส์
 อันใหญ่หลวง พระองค์คงทรงปีติยินดีหาที่สุดมิได้.

บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดีเป็นล้นเกล้า ๆ ที่จะกราบทูล
 ให้ทรงทราบว่าเมื่อพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสแห่งพระ
 มหากษัตริราชราชผู้มีบุญญาภินิหารและเกียรติศักดิ์อันมหาประเสริฐ
 ถึงเพียงนี้แล้ว พระองค์ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุรุษอันประเสริฐมหัศ-

จรรย์ ประกอบไปด้วยพระกฤษณาภินิหารอันใหญ่ยิ่งดุจดั่งสมเด็จพระราชาบิดาด้วยละนั้น.

อันว่ามีตรไมตรีภาพ ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งสยามทรงบำรุงให้รุ่งเรืองกับสมเด็จพระบรมชนกาศิราชในครั้งนั้น สมเด็จพระบรมชนกาศิราชได้ทรงรับโดยเต็มพระหฤทัยยินดีฉันทิ ส่วนมิตรภาพในระหว่าง กษัตริย์สยาม กับองค์พระยุพราช ซึ่งจะสืบสันตติวงศ์สนององค์พระชนกนาถในอนาคตกาลภายหน้านั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็หวังเป็นหนึ่งแนวว่าพระองค์จะทรงยินดีบำรุงมิให้หย่อนกว่าคราวนี้ฉนั้น."

เมื่อทูลความฉนั้นแล้ว ท่านอัครราชทูตก็ได้นำเครื่องมงคลราชบรรณาการต่าง ๆ ขนทูลถวายแด่สมเด็จพระยุพราชพลางกราบทูลว่า:- "ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท พระอาชญาไม่พ้นเกล้า ๆ ด้วยข้าพระพุทธเจ้านำเครื่องบรรณาการแต่เพียงเล็กน้อยมาถวายพระองค์ในครั้งนี้ หากสมกับพระเกียรติยศของพระองค์ไม่ เพราะเป็นการรับตัวนหาทันได้เลือกเฟ้นแต่ของประณีตให้สมกับพระบารมีของพระองค์ไม่."

เมื่อเสร็จการเฝ้าสมเด็จพระยุพราชแล้วท่านราชทูตได้พากันไปเฝ้าพระองค์เจ้าเลอดีกเดอบูร์คอง ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระยุพราชนั้น และพระองค์เจ้าเลอดีกเดอบูร์คองก็ยังทรงพระเยาว์อยู่ ท่านราชทูตจึงถวายตุ๊กตาเครื่องเล่นต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยาม และสมเด็จพระราชาธิบดี กรมหลวงโยธาเทพได้ จัดส่งมา

ถวายพลางทูลว่า:- “ขอพระองค์ทรงเล่นให้เป็นที่สำราญพระหฤทัยเถิด ถ้าพระองค์ทรงชอบพระทัยแล้วขอให้รับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบด้วย ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดการส่งมาถวายอีกใหม่.”

วันนั้นควรถราชทูตจะไปเฝ้าพระชายาของพระยุพราชด้วยจึงจะถูกระบอบธรรมเนียมของราชทูตผู้เจริญทางพระราชไมตรี แต่หาได้ไปเฝ้าในวันนั้นไม่ เพราะเดิมท่านราชทูตไทยก็ตั้งใจจะไปเฝ้าด้วยเหมือนกัน แต่เพื่อญพระนางพึงประสูติพระโอรสยังไม่หายประชวรดี ไม่สามารถจะต้อนรับปราศรัยกับราชทูตโดยปกติได้ จึงต้องงดไม่ได้ไปเฝ้าพระนางในวันนั้น.

ในวันเดียวกันนั้นราชทูตยังได้เฝ้าพระราชโอรสและพระราชนัดดาอีกหลายพระองค์ เช่น มงเซญอร์ เลอดีก ดังชู และมงเซญอร์ เลอดีก เดอเบร์ เป็นต้น และในทุกแห่งที่ได้ไปเฝ้าท่านได้ทูลโดยถ้อยคำสมควรกับฐานะอันสูงศักดิ์ของราชตระกูลที่ท่านไปเฝ้านั้นทุก ๆ องค์.

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๔ เดือนกันยายน มงเซียร์โอแบร์ต เจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีได้นำรถหลวง มารับราชทูตไป เฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ มงเซญอร์ เลอดีก เดอชาร์ต ณ พระระเบียงโถงแห่งวังแซงคลูดี วันที่ ๕ มงเซียร์เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมพระราชพิธี ก็ได้มารับราชทูตไป เฝ้าหม่อมเจ้าหญิง มาเดอมัว แซ็คเตอร์เลอ็ง ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ มงเซญอร์ เลอดีก เดอชาร์ตที่วังลิกซังบูร์ก และนอกจากได้เฝ้าหม่อมเจ้าหญิงดังที่ได้

กล่าวมา ยังเข้าใจได้เสมอมาดำ ๓ ครั้งดี ดี แซส ซึ่ง เป็น พระมารดา
ของท่านด้วย.

บทที่ ๒๐

ราชทูตไปดูทหารขุดคลอง.

เมื่อเสร็จการเผ่าแค้นพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุ-
วงศ์แล้ว เจ้าพนักงานได้เชิญราชทูตไปดูวังเวร์ชายส์ก่อน เพราะ
วังนั้นเป็นศรีเมืองแท้ๆ ควรเป็นที่ทศนาซึ่งกว่าถิ่นเถานใด ๆ หมด
ในเมืองฝรั่งเศส ทั้งประจบเหมาะกับการที่เขากำลังขุดคลอง
ใหญ่ด้วย ก็ยังเห็นเป็นการควรที่จะพาราชทูตไปดูเพราะจะได้
แลเห็นวิชาช่างฝรั่งเศสว่าเป็นอย่างไร ด้วยว่าคลองนั้นมีจำเพาะ
แต่เพียงขุดดินให้เป็นลำคลองเท่านั้นเป็นการละเอียดยิ่งกว่านั้นเป็น
อันมาก ต้องสร้างสะพาน, ฝั่งท่อน้ำ, ทำเขื่อนและอะไรต่อ
อะไรพิสดาร สำหรับจะนำน้ำในแม่น้ำเออร์ ให้ไหลเข้าไปสู่บริเวณ
ของวังเวร์ชายส์อีกด้วย ใครไปแลเห็นการใหญ่โตดังนี้แล้วจะ
อดชมพระบารมีของพระเจ้าหลุยส์มหาราชาไม่ได้ ว่าพระองค์ทรง
พระกฤษฎาภินิหารอันล้นพ้น จึงทรงสามารถสละพระราชทรัพย์
เพื่อสถาปนาพระที่นั่งเวร์ชายส์ ให้เป็นที่มเหสารได้ถึงเพียงนี้
ธรรมดาพระราชาก็มีขีดชั้นในการใช้สอยพระราชทรัพย์เหมือน
มนุษย์บุคลธรรมดาเหมือนกัน ถ้าเกินกำลังก็ทำไม่สำเร็จจุด
เดียวกับคฤหบดีที่จะสร้างเคหสถานสำหรับตัวอยู่นั่นเอง ต้อง

คาดกำลังทรัพย์สมบัติของตนเสียก่อนจึงจะสำเร็จ.

อนึ่ง เหตุสำคัญอีกอันหนึ่งที่ได้เป็นเหตุให้นำราชทูตไปดูงาน
ชุดคลองในบริเวณวังเวร์ชายส์นั้น ก็เพราะว่า ผู้ที่ชุดคลองนั้น ล้วน
เป็นทหารทั้งสิ้น (เพราะเวลานั้นเป็นเวลาว่างราชการสงคราม แทน
ที่จะบำรุง ทหารให้ กินนอนและ หัดเคิรเล่น เมื่่อ่า ๆ ใน บริเวณโรง
ทหาร ก็ได้จัดให้ทำการที่มีผลประโยชน์และเพิ่มศรีแก่บ้านเมือง
เช่นการชุดคลองนี้ บ.ก.) ถึงโดยว่าทหารจะทำการชุดคลองอยู่
ก็ดี จะทำสัญญาให้ เขาระเบียบเข้าแถว ตามกระบวนยุทธวิธี ต่าง ๆ
ให้ดูก็ได้ง่าย ๆ และทั้งราชทูตไทยก็อยากจะดูทหารฝรั่งเศสเป็น
อันมาก จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดีสำหรับราชทูตชมทหารด้วย
จะได้เห็นคราวเดียวถึง ๒ อย่างก็เลยพาราจทูตไปดูการชุดคลอง.

(ความที่ตรงนี้ช่วงชนให้ข้าพเจ้าผู้แปลนวนนี้ก็ไปถึงพระราช
พงศาวดารกรุงเก่าตอนหนึ่ง คือตอนหัวถึงราชทูตไปดูทหารแม่น
ปืนนั่นเอง จำพิลึก จะขอคัดหน่อย ใจความในพระราชพงศา-
วดารตอนนั้นว่า “ขณะนั้นทหารฝรั่งเศสแม่นปืน ๕๐๐ คนแบ่ง
กันเป็นสองพวก ข้างละ ๒๕๐ แล้วต่างยกปืนเป็นสองแถวยิงปืน
ให้กระสุนข้างนี้กรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างโน้น และข้างโน้น
ก็ยิงตอบเข้ามาให้กระสุนกรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างนี้ แล้ว
ราชทูตให้อาจารย์แต่งศิษย์มาสำแดงวิชาถวาย เมื่อทหารฝรั่งเศส
ระดมกันยิงปืน ไฟปากนกไม่ติดดินดำบ้าง แล้วอนุญาตให้
ติด แต่ให้กระสุนตกตรงปากกระบอกบ้าง ตกห่างออกไปบ้าง

แต่ไม่มีฤทธิ์ถึงกับจะไปผูกต้องทหารไทยเลย ๆ ล ๆ”

โท ข่างเขียนเล่นให้คนชชะหลงเชื่อได้ ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังอยู่และทรงทราบเรื่องนักรบทรงพระศรवलัทธิใหญ่เป็นแน่ เพราะเป็นเรื่องนำหัวเราะมิใช่น้อย แต่นักไปนึกมการที่จับปลดเล่นในเรื่องพงสาวดารได้ถึงเพียงนั้นดูเป็นที่น่าสลดใจนัก เพราะทำให้นักเรียนเสื่อมศรัทธา คลายความเลื่อมใสในคำให้การแห่งพงสาวดาร ด้วยว่าเมื่อตนกำลังอ่านพงสาวดารนั้น ไซ้จะมีพระครูขึ้นกำกับคอยตักเตือนอยู่เสมอว่า ข้อนี้จริง เชื่อได้ ข้อนี้เขียนเล่น ข้ามไปเถอะ”

จริงอยู่การเขียนพงสาวดารเป็นของยาก เพราะบางข้อจับความจริงไม่ค่อยจะได้ แต่สิ่งที่รู้จริง ๆ ทำไมยังเปลี่ยนรูปให้เป็นอื่นไปได้เล่า? ไม่มีหิริโอตตัมปะแลหรือ? ทุกวันนี้ดวงกันยากกว่าก่อนหน่อย แต่กระนั้นก็ยังต้องระวังเมื่ออ่านเหมือนกัน เพราะยังอาจพบคนที่เขียนลงไปให้ไม่รู้เท่าเชื่อถ้อยอยู่บ้าง เช่น ข้อความใดเกี่ยวข้องกับผู้ที่ตนชอบ ข้อความเรื่อนั้นอาจกลายเป็นเรื่องงามไปหมด แต่ถ้าเกี่ยวกับผู้อื่นซึ่งตนไม่สู้จะชอบความดีของเขาอาจสูญหายไปหมดไม่ปรากฏให้คนเห็น หรือว่ากล่าวบ้างแต่พอสังเขป เพื่อกันมิให้มีข้อครหาว่าเกลียดไปดั่งเท่านั้น ทุกวันนี้การที่จะบันลบบนนาให้เป็นตัวเหมือนสมัยก่อนค่อนข้างยาก ๆ อยู่ เพราะนักรู้จะออกจะหนาแผ่นดินอยู่แล้ว แต่พิเคราะห์ดูอาการพวกนักเขียนชนิดนั้นหากว่าโอกาสให้ดูเหมือน

คนจำพวกนี้ จะยังไม่สิ้นความพยายาม ที่จะ ลงให้ผู้อื่น ซึ่งไม่รู้เท่า
 หลงเข้าใจความผิด ๆ ถูก ๆ อยู่เสมอ นักคดีชนิดนี้เต็มที. บ.ก.)

เมื่อตกลงเห็นดีด้วยกันทั้งสองฝ่ายว่าจะไปดูทหารชุดคลอง
 ในบริเวณวังเวร์ชายส์ณะนี้แล้ว เจ้าพนักงานจึงได้จัดให้ราชทูตมา
 พักอยู่ที่สำนักเดอแมงตะนง เพราะเป็นที่เหมาะสำหรับการแสดง
 วิธีต่าง ๆ เช่นสวนสนาม เป็นต้น ในกระบวนทหารที่ออกมาแสดง
 ในโอกาสนี้ มีอยู่เกือบ ๒๐ กองต่าง ๆ คือกองบักการ์ด (ฝ่ายพิพ)
 กองซังปาญ (ฝ่ายทิสปราชิน) กองนาวาร์และกองดั่งคะด็อก
 (ฝ่ายทิสใต้) แล้วก็ยังมีกองเฟอเกียร์ กองครีซอล กองลาแฟร์
 กองรักษาพระองค์ กองอัลซาสกองโดเบอกูร์ กองเดอลียง กอง
 โดแฟง กองพระราชินี กองดั่งชู กองเดอแวร์มังด์ว กองทหาร
 เรือ กับกองม้ารำทวนดราคง (มังกร) อีก ๓ กอง.

นอกจากนี้ยังมีกองทหารพิเศษอีกกองหนึ่งต่างหากสำหรับ
 คอยตามราชทูตเป็นกองเกียรติยศไปทุกแห่ง และเมื่อราชทูต
 กลับยังตำหนักที่พัก ก็ยืนเฝ้าพิทักษ์อยู่โดยรอบ ทั้งกลางคืน และ
 กลางวัน กองเกียรติยศนี้แต่งเครื่องแบบเต็มยศมีสวมเสื้อคอ
 ยาวแขนยาวเป็นต้น ดูสง่างามที่สุด.

ถ้าจะบรรยายถึงสิ่งทั้งหลายบรรดาซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูต
 ในคราวนั้นให้สิ้นเชิงแล้ว ก็จะมีมากมายนัก ฉะนั้นข้าพเจ้าจำเป็น
 ต้องขออนุญาตย่อกลงกล่าวแต่สิ่งที่สำคัญ ๆ บางอย่างเท่านั้น แต่
 ก่อนที่จะกล่าวถึงสิ่งอื่น จะย้อนกลับไปกล่าวถึงคำพูดของท่าน

ราชทูตซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้เปิดเผย โดยที่เห็นว่าสมควรจะสงวนไว้มิให้ศุูนย์ เพราะเป็นคำแสดงน้ำใจของราชทูตว่าเป็นอย่างไรได้ดี ๆ ได้ส่วนหนึ่ง จึงได้นำมาแสดงให้ปรากฏเสียในบัดนี้.

คือคราวเมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคราวถวายพระพรราชสาสน์นั้นแล้ว เย็นวันนั้นขณะท่านกำลังนั่งโต๊ะรับประทานอาหารพร้อมด้วยขุนนางไทยและขุนนางฝ่ายฝรั่งเศษเป็นอันมาก จึงท่านมองเซียร์สตอร์ฟ เจ้าพนักงานประจำคูแลราชทูตซึ่งรับประทานอาหารอยู่ด้วยนั้น สังเกตเห็นท่านอัครราชทูตไม่ค่อยจะรับประทานอาหารก็มากนักน้อย ผิดกว่าทุกคราวมาดูสาละวนแต่จะตริตรองถึงอะไรต่ออะไรอยู่ เห็นไม่ชอบกลกลัวท่านอัครราชทูตจะไม่สู้สบาย หรือจะเหน็ดเหนื่อยอะไรสักอย่าง ท่านจึงซักถามท่านอัครราชทูตว่า “เจ้าคุณเป็นอะไรหรือ จึงดูไม่ค่อยรับประทานอาหาร?” ท่านอัครราชทูตจึงตอบว่า “จะได้เป็นอะไรก็หาไม่ได้ ขอท่านจงอย่ามีความวิตกกังถึงเราเลย เหตุที่เราไม่ค่อยจะรับประทานอะไรเหมือนวันอื่นนั้น มิใช่เพราะเหตุไกลอะไรที่ไหนมิได้ เป็นเพราะวันนี้เราได้มีโอกาสชมพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเรากระหายอยากชมมานานแล้ว บัดนี้เราได้ชมพระองค์สมมะโนรถแล้วเราจึงไม่ค่อยหิวเหมือนวันธรรมดา ความอึดใจเลยให้อึดกายไปด้วยและความอึดหน้าสำราญใจนี้ ตลอดชีวิตของเรา ๆ จะมีลืมเลย.”

บทที่ ๒๑

ราชทูตไปคูบอม “เดอลาบัสตีย์” และ
วัง “แองวาลิด”

ครั้นต่อมาบรรดาราชทูตได้พากันไปคูบอมเดอลาบัสตีย์ ซึ่งเป็นบ้อมมีชื่อเสียงมากตั้งอยู่กลางพระนคร เป็นดั่งกรมสรรพาวุธกว่าได้ ผู้ที่นำท่านราชทูตไปนั้น ได้อธิบายให้ท่านฟังว่า “บรรดาเครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีอยู่ในบ้อมนั้นไม่ว่าเวลาใด พอที่จะแจกจ่ายให้แก่ทหารออกไปสนามรบได้ประมาณสักสามหมื่นคนอยู่เป็นนิตย์ นอกจากคลังสรรพาวุธแล้วยังมีบ้อมอื่น ๆ ในทั่วพระราชอาณาจักร ที่พร้อมด้วย อาวุธต่าง ๆ เหมือนบ้อมนี้ อักกว่า ๒๐ บ้อม.”

(สำหรับนักเรียนที่ยังไม่ทราบต้นสายปลายเหตุของบ้อมเดอลาบัสตีย์นี้ ทั้งสำหรับผู้คนซึ่งอาจรู้ความเป็นจริงไม่สู้ถูกต้อง ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสเพื่อขแรงโดยสังเขปว่า “บ้อมเดอลาบัสตีย์นี้ เดิมที่เป็นบ้อมใหญ่มั่นคง สร้างมาครั้งโบราณเมื่อศก ๑๓๖๕ (คือ ๕๐๐ กว่าปีก่อนที่กาลังแปลเรื่องนี้) บ้อมนี้ใช้ได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งใช้เป็นบ้อมตรง ๆ คือใช้ป้องกันกรุงปารีสเมื่อเกิดศึกและอีกอย่างหนึ่งใช้สำหรับคุ้มขังนักโทษแผ่นดินที่ต้องโทษอุกฉกรรจ์ มีพวกก่อการกำเริบกลางเมืองเป็นต้น คือว่าเป็นทั้งบ้อมทั้งคุก.

ก็อันว่าคุณตะรางหรือเรือนจำนี้ ย่อมเป็นที่นิยมนับถือว่า

ค้ของพลเมืองดินันได ก็ยอมเป็นที่เกลียดชังของพลเมืองพวก
ทจรีตนั้นนั้.

เหตุนี้เมื่อคราวที่เกิดมหากลียุคขึ้นกลางเมืองฝรั่งเศส ล้าง
วงศ์เจ้านายและเลิกถอนธรรมเนียมการปกครองโดยทางราชาธิปไตย
เปลี่ยนเป็นอย่างประชาธิปไตย เมื่อศักราช ๑๗๘๙ นั้น พวกขบถ
ได้พยายามจนสุดกำลังที่จะบุกรุกเข้าไปปล่อยนักโทษทั้งหลายที่อยู่
ในบ้อมเดอลาบัสต์ยนี้ให้ออกมา เพื่อช่วยกันก่อการกำเริบต่อ
ไป และเมื่อสำเร็จการชนนแล้วพวกขบถเหล่านั้นก็ได้พร้อมใจ
กันเร่ถอนบ้อมนั้นเสีย มิให้เหลือแม่แต่อิฐสักแผ่นเดียวหรือ
ศิลาสักแท่งหนึ่ง เพราะต่างเข้าใจกันเสียว่าบ้อมนี้เป็นเครื่อง
หมายอำนาจของพระราชาอย่างสำคัญ ควรต้องล้างให้สูญจ้งได้

การทำลายคุกเดอลาบัสต์ยนี้ สำเร็จลงในวันที่ ๑๔ เดือน
กรกฎาคม เหตุนี้แต่นั้นมา พวกข้างฝ่ายประชาธิปไตยซึ่งเป็นผู้ยึด
ถืออำนาจในประเทศจึงได้เลือกตั้งวันที่ ๑๔ กรกฎาคมนั้นสำหรับ
เป็นวันที่ระลึกของชาติฝรั่งเศสคือว่าเป็นวันล้างอำนาจพระราชนัน
เอง ซึ่งที่แท้พลเมืองฝรั่งเศสเป็นอันมากพากันติเตียนอย่างแรง
ว่า หาใช่เป็นการศุภมงคลไม่ เพราะว่าผู้ที่ยึดฝ่ายข้างพระ
ราชาธิปไตยว่าเป็นการปกครองที่ดีก็ยังมีอยู่อีกอะไซ และการที่
มาตั้งวันนั้น เป็นวันมงคล ก็เท่ากับสะกิดหัวใจให้พวกเขา ระลึกถึง
ความหยาบข้าทารุณของพวกขบถและให้เจ็บแค้นมิรู้หายนั้เอง.

ฉะนี้คนเป็นอันมากทั่วเมืองฝรั่งเศสโดยไม่เลือกว่าเลื่อมใส

ไปข้างราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตย เห็นว่าควรเลือกตั้งวันอื่น
เป็นวันฉลองชาติ โดยมีให้เป็นที่บาดหมางแก่ผู้ใด เช่นวัน
ฉลองนางยานดารักเป็นต้น ซึ่งได้ทำคุณให้แก่ชาติโดยไม่มีใคร
รังเกียจ ไม่ต้องแบ่งชาติเป็นสองฝ่ายดังนี้จะดีกว่า. บ. ก.)

เมื่อราชทูตคูบ้อมเดอลาบัสตัยเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึง
ได้พาไปที่วังแคสแองวาลิด ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสร้าง
ขึ้นไว้สำหรับเป็นที่สำนักอาศัยแห่งพวกทหารของพระองค์ซึ่งพิการ
มาแต่การสงคราม และทำมาหากินต่อไปไม่ได้ (ทุกวันนี้วัง
นี้ยังมีทหารพิการอยู่อาศัย แต่คนในสมัยนี้มีเฉพาะแต่เห็น
ว่าวังนั้นเป็นที่สำคัญ เพราะเหตุเป็นที่อาศัยของพวกทหารพิการ
เท่านั้น ยังถือเป็นที่สำคัญนำไปทัศนาคู่อีก เพราะที่โบสถ์ใน
วังนั้นเป็นสถานที่ฝังศพของพระเจ้านาโปเลียนด้วย. บ. ก.)

เมื่อราชทูตไทยได้ไปแลเห็นบรรดาทหารพิการเหล่านั้น ซึ่ง
ล้วนแต่สวมเสื้อสะอาดเรียบร้อย ซ้ำมีเจ้าพนักงานประจำสำหรับ
พิทักษ์รับใช้ดูแลปฏิบัติ อย่างคนใช้ในบ้าน เศรษฐี และมหาดเล็ก
เด็กขตามวังของเจ้านาย ดูเป็นที่สบายราวกับขุนนางแก่ชราที่
ลาพักราชการไม่มีกังวลอะไร นั่ง ๆ นอน ๆ อยู่กับบ้านก็ได้รับ
พระราชทานเบี้ยบำนาญเรื่อยไป รอให้หมดไปวันหนึ่ง ๆ จนกว่า
ชีวิตจะหาไม่เท่านั้น.

ท่านอัครราชทูตจึงเปล่งอุทานวาจาขึ้นว่า “อ้อ เราได้มา
ประสพเงื่อนไขแห่งปัญหาเข้าแล้ว บัดนี้เราทราบได้ดี ๆ แล้วว่า

ทำไมพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงมีแต่รัชชณะเสมอไป ฟังมาเห็นแจ้งด้วยตัวเอง”

เจ้าพนักงานจึงถามว่า “เห็นอย่างไรกันเจ้าคุณ?”

- “อ้อ คือเราเห็นว่าการที่พระองค์มีแต่ทรงรัชชณะอยู่เสมอ นั้น เป็นผลานิสงส์ที่พระองค์ทรงทนุบำรุงทเกล้าทหารของพระองค์เช่นเดียวกับบิดาทนุบำรุงบุตรฉะนั้น ทหารจึงรักพระองค์เหมือนบุตรที่ดีมีกตัญญูรักบิดา ถึงคราวมีราชการสงครามต่าง จึงเต็มใจยอมถวายชีวิตของตนเพื่อสนองพระเดชพระคุณของพระองค์ ๆ จึงมีรัชเสมอ.”

ดูเอาเถิดเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เราก็เคยได้อ่านคำย่อพระเกียรติสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชของเราเป็นอนุกรมการมาแล้วมิใช่หรือ? ก็ใครเล่าเคยได้อ่านข้อที่ถูกที่เป็นจริงเหมือนคำชมเชยของท่านอัครราชทูตไทยคำนี้ มีบ้างไหม? ส่วนข้าพเจ้าเห็นว่าคำสรรเสริญสั้น ๆ ซึ่งท่านเปล่งออกมาโดยน้ำใสใจจริงของท่านนี้ มีน้ำหนักยิ่งกว่าคำชมเชยอื่น ๆ เป็นอันมาก.

บทที่ ๒๒

ราชทูตไปดูแลคอนอิตาเลียน.

เมื่อราชทูตจากวังเองวลิดนั้นแล้ว ก็ได้เลยไปดูแลคอนอิตาเลียนซึ่งในสมัยนั้น นิยมกันว่า เล่นด้อมชื่อเสียงปรากฏทั่วพระ

นครปารีส พออย่างเข้าไปในโรงละครอนั้นก็ได้เห็นห้องใหญ่
น้อยและชั้นฉากดุงดงามมาก ผู้นำทางจึงถามราชทูตว่า “ท่าน
เห็นเป็นอย่างไร? งามไหม?” ท่านราชทูตก็ตอบว่า “ชั้นชื่อว่า
เมืองปารีสแล้ว ไม่ว่าจะดูไหน ก็ล้วนงามเป็นขวัญตาไปทั้งนั้น
โรงละครอนิตาเลี่ยนนี้เราเห็นว่าเป็นโรงละครอนที่งามวิไลเลิศ หา
มีโรงละครอนอื่นเสมอสองมิได้”

ส่วนเจ้าของโรงละครอนชื่อ ซิญอร์ชินเทียว เป็นชาวอิตา
เลี่ยน ได้ทำปฏิสันถารปราศรัยกับราชทูตว่า “ข้าแต่ท่านราชทูต
ผู้มาแต่ไกล ท่านมาคราวนี้ เปรียบประดุจหนึ่งว่าท่านมาฉายแสง
พระบารมีของพระเจ้ากรุงสยามให้ส่องสว่างมาถึงเรา เราได้แล
เห็นดวงหน้าอันฉลาดของท่าน ก็ให้นึกว่าเหมือนกับได้เห็น
บรมฉทลพระพักตรของสมเด็จพระนารายณ์ พระมหากษัตริย์ของ
ท่าน เป็นบุญของเรานักหนา ที่ท่านมิได้มีความย่อท้อต่อความ
ลำบาก อุตสาห์ฝ่าคลื่นฝนลมมาให้เราได้เชยชมฉายาพระบารมี
ของพระเจ้ากรุงสยาม แต่บัดนี้ไปเราจะได้รับรู้ได้ฟังประพฤติเหตุ
ความเป็นไปของกรุงศรีอยุธยาและชมพูทวีปก็เพราะท่าน ที่เรา
ได้มาทราบว่ประเทศสยามเป็นประเทศใหญ่ มีมละประเทศซึ่ง
ล้วนแต่ทรงอิสรภาพอยู่ในอาณาจักรของตน ๆ มาขึ้นกับกรุงศรี-
อยุธยาถึง ๑๑ นคร ก็เพราะท่านได้นำข่าวมาให้เราทราบทั้งสิ้น
แท้จริงตามที่เรารู้เห็นในบัดนี้เราสันนิษฐานว่าทางรัฐประศาสน์
สำหรับปกครองบ้านเมืองแล้ว เมืองไทยเป็นเมืองที่ดำเนินเข้า

สู่ทางเจริญดี นานี่ชาติทั้งหลายจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เท่ากับที่เมืองไทยเพียรจะถ่ายแบบอย่างจากเราฉะนั้น.

เหตุฉะนั้น การที่ราชทูตแห่งประเทศไทยเจริญถึงเพียงนี้ได้มาชมโรงละครคอนของเรา เราถือเป็นที่เกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ส่วนท่านทั้งหลายเล่า จะค้างแรมอยู่ในเมืองฝรั่งเศสให้นานตราบิตขอเชิญมาดูละครคอนของเราสักกาลตราบนั้น ไม่ว่าจะในวันเวลาใดเรายินดีเล่นให้ท่านดูท่านชมอยู่ทุกเมื่อ.

อนึ่ง เมื่อท่านกลับไปถึงบ้านเมืองของท่านแล้ว ขอท่านได้โปรดนำความเห็นของเราชนกราบทูลให้พระเจ้ากรุงสยามทรงทราบด้วยว่า เวลานี้เราชาวละครคอนฝ่ายตะวันตกนี้ รู้ดีกว่าเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งของกรุงสยามและของสมเด็จพระนารายณ์ใน การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชซึ่งไม่ว่าเจ้านายประเทศใดในสากลโลก มีแต่จะยำเกรงนับถือพระบารมี พวกกันสรรเสริญพระองค์เป็นเสียงเดียวว่า พระองค์ ดำรงทศพิธราชธรรม อย่างประเสริฐ ได้ทรงยินดีกระทำมิตรไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้ากรุงสยาม นี้ก็เป็นพระยานให้เห็นชัดว่าทั้งสองพระนครกำลังจะดำเนินเข้าสู่ทางเจริญวัฒนาการ หาประเทศอื่นเสมอเหมือนมิได้."

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ราชทูตแสดงความประสงค์ที่จะชมเชยภูมิประเทศแห่งกรุงปารีส ว่าจะมีลักษณะอันฐานเป็นอย่างไร เจ้าพนักงานจึงได้พาท่านไปที่มงมาร์ตร์ ซึ่งเป็นเนินสูง ๆ ตั้งอยู่เกือบ

ตรงศูนย์กลางแห่งพระนคร เมื่อท่านขึ้นไปบนยอดเนินนั้นแล้ว
แลเห็นเมืองปารีสได้ถนัดทุกๆ ด้านก็ชอบใจ ท่านจึงพูดกับเจ้า
พนักงานผู้พาไปนั้นว่า:- “ภูมิประเทศตามที่ได้เห็นนี้ คาดคะเน
ว่าเมืองปารีสกับกรุงศรีอยุธยาถ้าจะว่าโดยขนาดโตเล็ก เห็นที่จะ
ไม่สู้ผิดกันนัก แต่ถ้าจะเทียบเคียงพลเมืองทั้งสองพระนครแล้ว
เห็นที่จะผิดกันไกล ตั้งห้าหกเท่าเป็นแน่ เพราะว่าที่กรุงปารีส
บ้านเรือนล้วนแต่มี ๕ ชั้นบ้าง ๖ ชั้นบ้าง สั้นทงนั้น ส่วนบ้าน
เรือนข้างกรุงศรีอยุธยานั้น มีแต่ชั้นเดียวทั้งสิ้น จึงคาดคะเนว่า
พลเมืองข้างนี้คงจะมากกว่าข้างโน้น”

(ถ้าเป็นทุกวันนี้ ราชทูตคงออกความเห็นผิดกันกับวันนั้น
อีก เพราะขณะนั้น พระวิหารที่ชาติฝรั่งเศสสร้างอุทิศถวายพระ
หฤทัยซึ่งเป็นโบสถ์อันงามยิ่งและใหญ่โตที่สุดในกรุงปารีสก็ยังไม่
มี เพิ่งเป็นครั้งแรกก็ในราว ๔๐ กว่าปีมานี้เอง และทั้งฟังจะแล้ว
เสร็จลงในเดือนพฤศจิกายน ศก ๑๕๑๕ นี้ด้วยซ้ำ ในงานสมโภช
พระวิหารนี้มีพระมหาสังฆราชมาประชุมกันถึง ๑๑๐ องค์ และมี
พระสงฆ์ และสัปบุรุษพากันมาจาก ประเทศ ต่าง ๆ อีก นับตั้งหมื่น
ตั้งแสน)

ต่อมาอีกวันหนึ่ง มงเซียร์ เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมวัง
ได้พาราชทูตไปหาเสนาบดี เดอครัวซ์ การไปคราวนี้เป็นไปโดย
เรียบร้อยตามธรรมเนียม ราชทูตสวมกล้ำพอกของเขาตามเคย
ตอนเมื่อลาท่านเสนาบดีกลับไปนั้น ท่านเสนาบดีได้มาส่งราชทูตถึง

เจงบันได เมื่ออัครราชทูตจะเชิญให้ท่านกลับแล้วกลับเล่า ท่านก็ไม่กลับ.

ต่อนั้นมาราชทูตก็ได้ไปเฝ้าเจ้านายเชอพระวงศ์ผู้ใหญ่อกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า เลอดีก เดอรบุร์บง แต่ไม่ได้เฝ้าอยู่นาน เพราะเป็นเวลาค่ำมากเสียแล้ว พอทูตถึงเรื่องที่เข้ามาเมืองฝรั่ง เศสนับ้างเล็กน้อยแล้วพระองค์ท่านก็รับสั่งว่า “ท่านอย่าวิตกเลย ถ้าเราสามารถจะเชื่อมทางพระราชสัมพันธ์มิตรไมตรีระหว่างเมืองฝรั่ง เศสกับเมืองไทยให้ยิ่งสนิทสนมกว่าที่เป็นมาในเวลานี้ได้ เพียงใด เรายินดีจะช่วยเหลือให้สำเร็จโดยเต็มกำลังของเราเพียงนั้น” รับสั่งเท่านั้นแล้ว ราชทูตก็ทูลลากลับมายังที่พัก.

บทที่ ๒๓

ราชทูตไปดูพระที่นั่ง “ลูฟร์”

ต่อมาราชทูตได้ไปดูพระราชวังลูฟร์เก่า มงเซียร์เซแคง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานรักษาพระที่นั่งก็ได้ออกมาต้อนรับท่านราชทูตถึงที่หน้าพระลานแล้วเชิญเข้าไปข้างใน.

ชั้นแรกพวกราชทูตได้ผ่านไปทางหน้าห้องพวกสวิสอาสาซึ่งมีประจำอยู่สำหรับพิทักษ์รักษาวังนั้นร้อยคน แล้วก็ได้เข้าไปในห้องพระบรรทมของสมเด็จพระพันปี ก็คือพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งในเวลานั้น เสด็จสวรรคตเสียแล้ว ทรงพระนามว่าพระราชินีมารีเทเรส เป็นพระราชธิดาของ

พระเจ้าแผ่นดินสเปนญ.

ห้องพระราชินีนั้น ภายในล้วนประดับด้วยของเก่าโบราณ
ทงสน แต่กระนั้นก็ยังดูวิจิตรงดงามอยู่โดยมาก เมื่อเข้าไปแล้ว
จะเห็นผู้ชายขวาน้ำหลังก็มีแต่ตายกระหนกทงไปทงนั้น ครั้น
ราชทูตชมห้องพระราชินีเสร็จแล้วก็ไปดูห้องสรง และบรรดา
ห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับอื่น ๆ อัน ล้วน ตกแต่ง ประดับ ประดาไป
ด้วยรูปแจวน รูปตั้ง โดยฝีมือของนายช่างผู้มีชื่อทงนั้น.

ในบรรดาห้องที่ประทับของสมเด็จพระราชินีนั้น มีอยู่ห้อง
หนึ่งซึ่งเป็นที่พอพระทัยของพระองค์ยิ่งกว่าห้องอื่น แต่บังเอิญ
ได้ถูกไฟไหม้เสียก่อนที่ราชทูตได้ไปนั้น เดิวนั้นกำลังทำใหม่
เพดานที่ทำขึ้นใหม่แทนเพดานเก่าซึ่งถูกทำลายด้วยไฟนั้น นาย
ช่างชาวอิตาเลียนชื่อโรมาเนลเป็นคนวาดเขียน ดูเป็นที่จับตา
ของผู้ไปชมยิ่งนัก.

ครั้นแล้วก็ได้เข้าไปชมห้องพระระเบียงโถง “กาลเอรี” และ
เมื่อได้เห็นรูปต่าง ๆ อันแล้วไปด้วยฝีมือนายช่าง อย่าง เอก ๆ ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงจัด ตั้งไว้เป็น ระเบียง นำ
ปล่มอกปล่มใจ ต่างคนต่างก็กล่าวสรรเสริญพระปรีชาญาณอัน
สุขุมของพระองค์ว่า:— “พระองค์มีจำเพาะแต่ทรงพระปรีชาสา-
มารณินทางรัฐประศาสนบายการปกครองเท่านั้น แม้ถึงการเลือก
เฟ้นจัดสรรมหัคมภัณฑ์อันมีค่าให้เป็นที่ต้องตาของมหาชน พระ
องค์ก็ทรงชำนาญยิ่งกว่าพ่อบ้านแม่เรือนเสียอีก ดังมีบรรดา

รูปทั้งหลายที่พระองค์ ทรงจัดให้ ตั้งไว้ใน ที่อัน เหมาะ เจาะนี้ เป็น
 พะยานปรากฏอยู่ แท้จริงแต่ลำพังพระที่นั่งเมื่อแต่ดูภายนอกก็
 งดงามน่าดูอยู่แล้ว ซ้ำกระบวนจัดข้างในก็สมกับกระบวนข้างนอก
 ด้วยอีก ก็ยังดูเพลินใจไม่จืดตาเลย.

เมื่อดูห้องไว้รูปนั้นเสร็จแล้ว ราชทูตก็ขึ้นบันไดใหญ่ไป
 ชมห้อง ซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พอ
 ขึ้นบันไดและข้ามห้องพวกทหารสวิสอาสาไปแล้ว ราชทูตก็มา
 หยุดชมสนามหน้าพระลานอยู่ที่พระระเบียงโถง เพราะตรงนั้น
 เป็นที่เหมาะสำหรับดูรูปทรงของวังลพบุรีได้ดี และอาจเห็นทั้งพระ
 ที่นั่งองค์เก่าและพระที่นั่งองค์ใหม่ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้วได้ถนัด.

ราชทูตขึ้นชมพลางถามไปพลางถึงพระที่นั่งทั้งสองนั้น แล้วก็
 เติรเข้าไปชมห้องอื่นต่อไป ห้องเหล่านี้ล้วนเป็นห้องซึ่งไว้รูปที่
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง พอพระราชหฤทัยที่นั้น ราชทูต
 เห็นรูปเหล่านี้ก็ถามถึงราคาบ้าง ถึงนายช่างผู้เขียนบ้างถึงรูปที่
 เป็นฝีมือชาวฝรั่งเศสทำบ้าง ชาวอิตาลีทำบ้าง.

เมื่อออกจากห้องนี้แล้วพวกราชทูตก็เข้าไปชมห้อง อาปอ-
 โโล ห้องอาปอโโลนี้ เรียกตามชื่อเทพบุตร ซึ่งแต่โบราณมาพวก
 นายช่างฝ่ายจิตรกรรมโกศลและพวกจินตกรวิต่างๆ เคยยกย่องว่า
 เป็นพระครูสำหรับคอยกระซิบหรือดลใจให้คิดทำอะไรทำได้สม
 ประสงค์ ห้องอาปอโโลนี้เป็นห้องใหญ่กำลังสร้างขึ้นแทนห้อง
 เก่าซึ่งถูกเพลิงไหม้มาแต่ก่อน ถึงว่าเวลานี้นั้นยังไม่สำเร็จ

บริบูรณ์ก็ดี แต่ถ้าจะประมาณราคาสິงของอันประเสริฐซึ่งได้สะสมไว้ในวันนั้นแล้ว ก็ต้องคิดโดยจำนวนตั้ง ๆ ล้านฝรั่งเศสขึ้นไป.

ถัดจากห้องนี้ไป ราชทูตได้เข้าไปชมตามระเบียบ "คาเลอรี" ใหญ่ซึ่งเชื่อมพระที่นั่งวังลูฟร์เข้ากับพระที่นั่งหุยเลอรีให้ติดต่อกัน (ขออธิบายคำว่า "คาเลอรี" ซึ่งใช้คู่กับระเบียบนี้หน่อย ระเบียบเมืองฝรั่งผิดกับระเบียบเมืองไทย คือเมืองไทยเป็นเมืองร้อนก็ทำระเบียบไว้ข้างนอก ใช้ทั้งสำหรับเดินและสำหรับกันแดด แต่เมืองฝรั่งเป็นเมืองหนาว ทำระเบียบเดินไว้ข้างในตึกทีเดียว เวลาเดินจากห้องนี้ไปเข้าห้องนั้น จะได้ไม่ต้องถูก ลมอากาศภายนอกซึ่งหนาวเกินควรแก่ความสบาย ถ้าจะเปรียบก็คือบ้านเรือนในเมืองไทยนี้ระเบียบอยู่หน้าบ้าน หน้าเรือนแล้วต่อระเบียบออกมาก็เป็นชาน แม้จะมีเรือนที่หันหน้าเข้าหากันก็ต้องทำเป็นเรือนมีชานอันเดียวกัน แต่ระเบียบต้องทำเป็นเรือนระเบียบ เพราะต้องการให้โปร่งจึงจะรับลมได้สะดวก ที่เมืองฝรั่งจะทำเหมือนเรือนในเมืองไทยไม่ได้เพราะเป็นเมืองหนาว ต้องทำเป็นห้องหันหน้าเข้าหากัน แล้วทำระเบียบแล่นกลางเป็นทางเดิน ระเบียบ "คาเลอรี" นี้ก็เป็นแบบดังกล่าวมานี้...)

เมื่อราชทูตมาเห็นระเบียบ "คาเลอรี" นี้ยาวมากผิดกว่าระเบียบใด ๆ ซึ่งเคยเห็นมาก็ดกตลึงไปเป็นครู่ แล้วท่านอัครราชทูตจึงถามว่า:— "คาเลอรี" นี้ยาวสักเท่าไร? เจ้าพนักงานตอบว่า:— "ยาว ๓๐๐ วา" ว่าแล้วก็พอดีเดิน มาถึงตอนกลางระเบียบ

ยาวนาน ราชทูตก็ออกไปยืนที่มุขย่นซึ่งมีอยู่ที่ตรงนั้นเพื่อจะได้
ชมเมือง มุขย่นนั้นเป็นที่พโกลาศเปิดโล่งโล่งไม่มีเครื่องมุง
บังอะไร ราชทูตจึงแลเห็น “เกาะกลางเมือง” สนั่น (เกาะนั้น
เป็นเกาะย่อมๆ อยู่ตรงศูนย์กลางเมืองปารีส แต่เดิมมาเมือง
ปารีสอยู่แต่ภายในแห่งเกาะนั้น ภายหลังจึงได้ขยายให้กว้างออกไป
ไปตลอดทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำแซน) และเมื่อราชทูตได้เห็นหอสูง
ตระหง่านเด่นอยู่กลางเมืองปารีสทั้งสองหอเขาก็จำได้ทันทีว่าชื่อ
ไกล คือหอระฆังวัดน็อตรดามน์นี่เอง ซึ่งท่านเคยเห็นมาครั้งเดียว
คราวที่เขาพาท่านไปดูแม่เมื่อวันแม่พระชนนสวรรค์นั้น พอราชทูต
ย่นชมดูเมืองชมสะพานที่ข้ามแม่น้ำแซนได้สักครู่หนึ่งแล้วก็เข้าไป
ภายในอีก.

ในทันทีข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงลายกระหนกแก้วแกมทองต่าง
ๆ ซึ่งไม่ว่าในห้อยไหนเป็นต้องมีด้วยกันทั้งนั้น เพราะจะเกิน
ความสามารถที่จะเล่าไปได้ และจะเกินความต้องการสำหรับหนังสือ
เล่มนี้ด้วย ฉะนั้นจะขอกล่าวเพียงว่าพระโรงโถงซึ่งราชทูตเข้าไป
ดูต่อไปนั้นมีคาเลอรัตตลอดรอบ และตามฝาคาเลอรันั้นล้วนแต่
ประดับไปด้วยพรม “ค้อบแลง” ซึ่งช่างสตีงหลวงได้ทำถวายทั้งสิ้น
ฝีมือเยี่ยมมาก ถักร้อย ล้วนประณีต บรรจง เหลือจะรำพันให้สิ้นเชิง
และถูกต้องได้.

ระยะทางตามฝาคาเลอรันั้นแบ่งออกเป็นช่อง ๆ หรือคูหา
ประมาณ ๑๐ หรือ ๑๒ คูหา และทุกคูหาที่ล้วนประดิษฐ์วิจิตร

งดงามหลาก ๆ กันทั้งนั้น พอชมพระโรงโถงแล้วก็เข้าไปดูห้องเครื่องจักร ห้องยาวเหลือยาว ราชทูตยังไม่เคยเห็นห้องที่ไหนซึ่งจะยาวเท่ากับห้องนี้เลย ห้องนี้ได้ทำขึ้นโดยฝีมือและความคิดของนายช่างเอกชื่อวิศวกรานี ซึ่งเป็นชาติอิตาลีคนชาวเมืองโมเดนา.

อันว่าบรรดา เครื่องจักร เครื่องกลต่าง ๆ ซึ่งนายช่างไม่ว่าชาติไหนเป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ย่อมมีอยู่ในห้องนี้ทั้งสิ้น เพราะว่าเมื่อนายช่างผู้คิดขึ้นนั้นจะอยู่เสียต่างเมืองก็ดี หรือไม่มีทุนรอนสำหรับที่จะทำเครื่องที่ตน คิดขึ้นนั้นให้ สำเร็จโดยกำลัง ทรัพย์ของตนเองได้ก็ดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสอดส่องและ เชื้อเชิญ กระทั่ง อุปถัมภ์ค้ำชู ด้วยพระราชทรัพย์ ซึ่งเป็น ส่วนของพระองค์เอง เพราะพระองค์ทรงคาดหมายถึงประโยชน์ในทางหัตถกรรม และกลศาสตร์ซึ่งจะบังเกิดมีในกาลข้างหน้า เพราะด้วยอาศัยเครื่องจักรเครื่องกลเหล่านั้น.

ในบรรดาเครื่องซึ่งคิดขึ้นใหม่เหล่านั้นมีอยู่เครื่องหนึ่งสำหรับใช้ส่งคนจากชั้นล่างสู่ชั้นบน บรรทุกได้ถึง ๑๐๐ คน (เครื่องนี้หากจะเดาไม่ผิด บางทีจะเป็นเครื่องชนิด lift หรือ ascenseur ซึ่งใช้กันตามห้างใหญ่ ๆ ในสมัยนี้ เช่นห้างไวต์อะเวเป็นต้น เวลานั้นเป็นเครื่องที่ใคร ๆ ไม่เห็นแปลกเสียแล้ว แต่ในเวลานั้นคงแปลกมากเป็นแน่ เพราะไม่ต้องใช้เคเบิลตามกะดึกขึ้นตึกชั้นสูงได้ อย่างเดียวกับรถไฟรถยนต์และเรือเหาะ แต่แรกก็มีเป็น

ของแปลกใคร ๆ อยากดูอยากเห็นกันทั้งนั้น แต่เดี๋ยวนี้กลับเป็น
ของธรรมดาเสียแล้ว. บ.ก.)

เมื่อราชทูตดูห้องเครื่องจักรเสร็จแล้วก็ออกมาชมบันไดใหญ่
และหน้าตึกนอกสักครู่หนึ่ง แล้วก็ได้อำลาท่านเดอคงซัส ซึ่ง
เป็นผู้คอยชี้แจงอธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตฟังตลอดเวลาที่ท่าน
มาชมวังลูฟร์นั้น.

บทที่ ๒๔

ราชทูตไปดูราชสภา "อรรคเดมี"

ท่านเจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตเข้าไปดูราชสภา "อรรคเดมี"
ซึ่งเป็นสภาสำหรับบำรุงวิชาการบน, แเกาะ, และวาดเขียนรูปต่างๆ
ท่านเสนาบดีเดอลูว์เป็นสภานายกและผู้อุปถัมภ์ราชสภานั้น.

พอราชทูตลงจากรถที่หน้าตึกราชสภาสโมสรนั้นแล้ว ท่าน
เลอบริงผู้เป็นประมุขหัวหน้าสำหรับดูแลสภานั้นพร้อมทั้งกรรมการ
หลายท่านกล่าวคือ ท่านยิราร์ดัง ท่านแดซาร์แดง, เดอเลเว,
เดอฮังครี, โบบริง, เซแปส, เป็นต้น กับนายช่างอันมีชื่อเสียง
ทั้งที่เป็นสมาชิก และมีได้ เป็นสมาชิกในราชสภา วิชาช่าง นั้น อีก
ด้วยหลายนาย ต่างพากันออกมาต้อนรับราชทูตสยามณหน้าตึก
ราชสภานั้น.

ในชั้นแรกราชทูตก็เข้าไปในห้องประกวด คือเป็นห้องที่ตั้ง
แห่งรูปแกะ, สลัก, รูปปั้น, รูปวาดเขียน ซึ่งบรรดานายช่างทำ
มาประกวดประชันกันตามธรรมเนียมทุกปี เพื่อจะได้ทราบว่า

นายช่าง คนใหม่ ฝีมือ ควรได้รับพระราชทาน รางวัล ประจำปี ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้าง ใครควรจะถูกเลือกเป็นสมาชิก ราชสภาวิชาช่างนั้นบ้าง.

ธรรมเนียมนายช่างซึ่งนำรูปมาประกวดกันนั้น มีกฎบังคับอยู่ตั้ง นั้นคือว่า ใครสมัครอยากจะมาประกวดฝีมือกันแล้ว ข้อต้นตน ต้องยกรูป ซึ่งตนนำมาประกวดนั้น ให้เป็นกรรมสิทธิ์ ของ ราชสภา- อรรถคดี อาศัยข้อบัญญัติอันนี้ ห้องประกวดนั้นเลยเต็มไปด้วย รูปภาพประณีตบรรจงเป็นอเนกอนันต์.

ที่ห้องประกวดนั้นท่านอัครราชทูตได้แสดงตนทันทีว่ากระ- บวนช่างแล้วท่านก็เป็นผู้ชมอยู่บ้างเหมือนกัน คือว่าเมื่อท่าน ดูไปดูมานั้น ท่านเอ่ยขึ้นต่อนำรูปภาพรูปหนึ่งซึ่งมีอยู่ที่นั่นว่า “รูปภาพนี้เราเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ท่านจะเห็นเป็นประการใด?” ท่านเลอบริงซึ่งเป็นผู้ถูกถามก็อยากจะตอบว่า “ใช่” เสียทันที เพราะท่านเห็นเป็นอย่างนั้นจริง แต่เพื่อจะกันมิให้ผู้ใดคิดเดียน ว่าตนพลอยเอออวยไปด้วย ท่านจึงใช้อุบายแสวงตามบรรดา กรรมการที่อยู่ในที่นั้นว่า “ท่านเอ๊ย ท่านราชทูตสยามมานี่เพื่อ จะชมรูปทั้งามจริง ๆ ฉะนั้นขอท่านทั้งหลายโปรดช่วยชี้แต่ใน บรรดารูปทั้งหลายซึ่งนายช่างนำมาประกวดฝีมือกันนั้นว่า รูปภาพ รูปไหนที่ท่านรวมความเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ๆ” ทันใดนั้นพวก กรรมการทั้งหลายก็ลงความเห็นเป็นคล่องเดียวกัน ชิมือไปทาง รูปซึ่งท่านราชทูตได้เลือกว่าดีกว่าเพื่อนนั่นเอง ทั้งนั้นก็เพราะ

รับสมกับที่ใดอย่างมาแต่ต้นว่ากระบวนช่างแล้วราชทูตสยามเป็นผู้
เชื่อดินนิสัยอยู่ด้วยเป็นแน่ หากไม่ที่ไหนท่านจะได้รูปจำเพาะ
ที่งามที่สุดดั่งนั้นได้เล่า.

พอดีห้องประกวดเสร็จแล้ว เจ้าพนักงาน ก็เชิญราชทูตไปดู
ห้องสถานอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งแต่ละห้อง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยรูปประ
ณีบรรจงท่งนั้น ท่านราชทูตเคียดดูในนั้นจนตาลายเหลือที่จะ
ดูให้สิ้นเชิงได้ และมีใช้ว่าท่านจะก้มหน้าหงายหน้าดูเฉย ๆ
แล้วเคียดเฉยอย่างนั้นหามิได้ อัครราชทูต อุปทูต ตริทูตก็
ชุมนุมไทยซึ่งตามหลังท่านก็ดู ต่างมีแต่ได้ถามอะไรต่ออะไรจาก
เจ้าพนักงานไม่หยุด เดียวก็ถามว่า “รูปนี้เป็นฝีมือใคร? เป็น
ฝีมือนายช่างฝรั่งเศสหรือฝีมือคนต่างประเทศ?” เดียวก็ว่า “นาย
ช่างที่ทำรูปนี้ยังอยู่หรือ? ล่วงลับไปเสียแล้ว?” เดียวก็ว่า “รูป
นี้เป็นรูปใคร? รูปนี้เป็นรูปจริงหรือรูปประดิษฐ์?”

ถ้ารูปนี้เป็นรูปจริง เป็นต้องถามเสมอว่า “ท่านผู้นั้นเป็น
อะไรบ้าง?” เป็นกษัตริย์ชาติไหน? หรือเป็นพลเรือน? เคย
ทำอะไรสำคัญบ้าง?” ถ้าเป็นรูปประดิษฐ์ท่านก็ไล่เรียงซัก
ถามเพื่อจะทราบว่าจะเปรียบเทียบไปถึงอะไรบ้าง ถามตั้งร้อยแปด
ไม่มีที่สิ้นสุด จนเล่นเอาบรรดากรรมการราชสภาทุก ๆ คนแทบ
จนกว่าได้ ดูช่างเป็นคนอยากรู้อยากเห็นจริง ๆ.

ราชทูตถามพลางเคียดพลางมาดั่งนั้นจนมาถึงรูปเปรียบเทียบสองรูป
สูงหนึ่งวาสองศอกก็มีเศษ รูปหนึ่งเป็นรูปของแฮร์กูลเทพบุตร

(ซึ่งชนชื่อนี้ชื่อว่าเร็วแรงมากคล้ายหุมนานในเรื่องรามเกียรติ์) และอีกรูปหนึ่งเป็นรูปเทพธิดาหรือนางฟ้าอะไรองค์หนึ่ง ตามลัทธิโบราณเรียกว่า ฟลอราบุณฑเทพธิดา ก็ตามผู้นำว่า “รูปยักษ์กับรูปนางเทพธิดานี้เป็นฝีมือใคร? ของนายช่างอิตาลีใช่ไหม?” ก็ได้รับคำตอบว่า “รูปนี้ชาวอิตาลีเขาก็มีเหมือนกัน แต่สองรูปนี้ชาวฝรั่งเศสทำเอง หาใช่ชาวอิตาลีเลยนทำไม” อนึ่งของท่านราชทูตจงเข้าใจว่าสองรูปนี้เป็นแต่รูปปูน สำหรับทำแบบไปแกะในศิลาต่อไป เวลาที่รูปศิลาซึ่งจำลองจากรูปนี้เกือบจะแล้วเสร็จอยู่แล้ว ถ้าแล้วเมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่าจะเอาไปตั้งที่วังแวร์ซายส์”

เมื่อทราบว่สองรูปนี้แล้วด้วยฝีมือนายช่างฝรั่งเศสเอง หาใช่ของนายช่างอิตาลีไม่ก็พากันกล่าวว่า “ที่นี้ถึงว่าเราจะเห็นอะไรงามเลิศสักปานใด เราก็จะไม่อัศจรรย์ใจเสียแล้วเพราะเรารู้เสียแล้วว่า เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยนายช่างอันประเสริฐหาที่เปรียบมิได้” ตั้งสองรูปนี้เป็นต้นเป็นพะยานให้เห็นประจักษ์อยู่กับตา” ว่าแล้วท่านราชทูตก็อำลาพวกกรรมการราชสภาออกไป เป็นเสร็จการไปดูพระที่นั่งวังลูฟร์.

บทที่ ๒๕

ราชทูตไปดูช่างสดึงหลวงที่โรงค้อบแดง.

ครั้นแล้วราชทูตก็พากันขึ้นรถไปยังโรงช่างสดึงหลวงช้อค้อบ

แดง เมื่อไปถึงที่นั้นก็ได้เห็นท่านเลอบริงสถานายกแห่งราชสภา
วิชาช่าง ได้ล้วงหน้ามาแต่หัวลูฟร์ถึงโรงค้อบแดงก่อนเพื่อกระ
ทำการต้อนรับราชทูตที่นั่นด้วย.

สิ่งที่ราชทูตได้ออกปากชมในโรงสดังหลวงนั้นก็มิใช่เป็นอัน
มาก จะขอตัดมาเล่าสู่กันฟังแต่บางเรื่องบางอย่าง เพราะว่าถ้า
จะเล่าให้ละเอียดก็จะยืดยาวเกินควร เมื่อราชทูตเหยียบธรณี
ประตูเข้าไปในห้อง ๆ หนึ่งนั้น ท่านได้ชี้ไปทางม่านผืนหนึ่งซึ่ง
ปักเป็นรูปคนหมู่หนึ่งกำลังประชุมอ่านหนังสือกันอยู่ว่า "รูปปัก
นั้นดูเหมือนเป็นรูป อันเดียวกันกับรูปบนที่ ได้เห็นใน ห้องราชสภา
เมื่อครั้งหรือ? ช่างเหมือนกันจริง" คำทักทายนั้นสื่อให้เห็น
ว่าราชทูตเป็นคนจำแม่นเท่ากับที่เป็นคนดูแม่นเหมือนกัน หากไม่
ที่ไหนท่านจะทายถูกว่าเป็นรูปนั้นเล่า.

ถัดจากม่านผืนนั้นราชทูตก็ได้ชมผ้าปักสำหรับปิดหน้าพระแท่น
ที่บูชาในวัดผืนหนึ่ง รูปที่ปักในผืนผ้านั้นเป็นรูปพระพุทธรูปมารดา
กับบรรดาสาวกอุปอัสโตโลบางองค์ และสตรีอุบาสิกบางคน
กำลังปลดพระพุทธรูปกัทยาแห่งพระมหาเชชูเจ้าออกจากไม้กางเขนจะ
นำพระบรมศพของพระองค์ไปฝังไว้ในคูหาต่อไป ผ้าปักผืนนี้
ท่านเลอบริงเจ้ากรม ๆ ศิลปะเป็นผู้คิดแบบให้ เดิมคนสั่งให้
ทำตั้งใจไว้ว่าจะเอาไปประดับในพระวิหารเมืองลียง แต่เมื่อเย็บ
ปักเสร็จแล้ว ท่านเสนาบดีเดอลูว์มาเห็นเข้าก็พอใจเลยขอรับ
จากท่านมหาสังฆราชเดอลียงเจ้าของเดิม เพื่อไปตั้งพระแท่นใน

พระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกำลังสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณ
พระที่นั่งวังแวร์ซายส์ ทำแสงนราชเดอลียงก็ยินยอมให้ ตก
ลงเป็นของท่านเสนาบดีเดอลูว์นั่นเอง.

เมื่อคุณตามห้องเสร็จแล้วราชทูตก็ได้เดินไปดูตัวอย่างม่านและ
ผ้าปักต่างๆ ล้วนแต่ฝีมือโบราณซึ่งมีแขวนไว้ตามฝาผนังรอบๆ ห้อง
กับได้ไปดูห้องทำงานของท่านเลอบริงเจ้ากรมๆ ศิลปะด้วย แล้ว
ต่างก็ได้พากันลงไปพักกลางลาน.

ขณะเมื่อราชทูตจวนจะลาอยู่แล้วนั้นท่านอัครราชทูตได้พูด
กับท่านเลอบริงเจ้ากรมผู้ตามมาส่งนั้นว่า “บัดนี้ถึงเวลาที่พวก
เราจะลาท่านไปแล้ว เราขอขอบคุณท่านเจ้ากรมเป็นอันมาก ที่
ได้โปรดนำเราไป ดู ตัวอย่างม่าน และ ผ้าที่เย็บปัก ถักร้อย เป็นลาย
เครื่องถ้วยต่างๆ ล้วนเป็นที่พอใจกันทั้งนั้น แต่ถึงกระนั้นสิ่ง
เรายังเที่ยวชมไม่ถึงที่ที่เดียว ถ้าจะให้ถึงที่แล้วเราจะขอท่านได้
ช่วยโปรดนำพวกเราไปดูช่างสสิ่งที่กำลังทำงานปักถักร้อย นั้น
แหละจึงจะเป็นที่พอใจที่เดียว จะได้หรือไม่ได้?”

ท่านเจ้ากรมๆ ศิลปะตอบว่า “ยินดีที่สุด เชิญเจ้าคุณมา
เถิด จะไปกันเดี๋ยวนี้ก็ได้” เชิญ” ว่าแล้วต่างก็พากันเข้าไปที่
โรงสสิ่ง.

บทที่ ๒๖

ราชทูตไปดูโรงเจียรในเพ็ชรพลอยของหลวง
พอดูโรงสสิ่งเสร็จแล้วก็พากันไปดูโรงช่างเจียรในเพ็ชรพลอย

และโรงช่างทองของหลวงต่อไป ที่ในโรงช่างเจียรไนนั้นราชทูต
ได้แลเห็นฉลอมพระองค์ที่สำหรับใส่ในพระราชพิธีองค์หนึ่ง ซึ่ง
ประดับไปด้วยเพชรนิลจินดาหลายชนิด จึงได้ถามท่านผู้ที่นำ
ไปนั้นว่า “ฉลอมพระองค์ ๆ นี้ถ้าจะคิดเป็นราคาเงินจะมากน้อย
ประมาณสักเท่าใด?” เจ้าพนักงานตอบว่า “ถ้าจะคิดเป็นราคา
เงินแล้วก็กว่า ๒๐๐๐ ฟรังก์ต่อกับสี่เหลี่ยมจตุรัส”

เพชรพลอยที่ใช้สำหรับประดับฉลอมพระองค์เหล่านั้นบาง
เม็ดก็เล็กที่สุด จนแลด้วยตาเปล่าเกือบไม่เห็น ต้องส่อง
กล้องจึงจะแลเห็นได้ บางเม็ดก็ใหญ่ที่สุด แทบจะว่ามีค่าควร
เมื่อกว่าได้ เพชรต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ว่าเล็กว่าใหญ่ ท่านราชทูต
พินิจพิเคราะห์โดยละเอียดเสียจนหมด ถึงหากเพชรเล่าท่านก็
ยังดู.

เพชรพลอยเหล่านั้น ท่านไม่จำเพาะแต่ดูเท่านั้น ท่านยัง
เลือกจับบรรดาเครื่องมือของนายช่างเจียรไนด้วย แล้วอธิบายว่า
“เครื่องมือใช้สำหรับทำสิ่งนั้น เครื่องนั้นใช้สำหรับทำสิ่งนั้นสิ่ง
โน้น” และท่านกล่าวแม่นยำชำนาญเหมือนกับนายช่างเจียร
ไนคนหนึ่งกว่าได้.

ที่โรงช่างทองนั้น ท่านราชทูตก็เข้าไปดูบ้างเหมือนกันแต่
ไม่ค่อยอยู่นาน เพราะการช่างทองท่านเข้าใจดีมาแต่กรุงสยาม
เสียแล้ว รวมความดูเหมือนว่าสิ่งที่ท่านราชทูตได้ดูด้วยความ
พอใจมากในวันนั้นก็คือโรงสดึงและโรงฟอกย้อม.

บทที่ ๒๗

ราชทูตไปดูอู่เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ.

สิ่งที่ท่านราชทูตได้เที่ยวดูต่อไป คือ โรงช่างไม้หลวง ขณะที่ท่านไปนั้นเป็นเวลาที่พักช่างไม้กำลังแกะไม้ต่อเรือกัญญา “คง-ดอลา” สำหรับเป็นเรือพระที่นั่งทรง เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะทรงเล่นน้ำตามลำคลองในบริเวณพระราชวังสวนแวร์ซายส์ ที่โรงไม้หรืออู่เรือกัญญาที่ท่านราชทูตยังได้แสดงฝีมือของท่านให้ปรากฏอีกครั้งหนึ่ง คือท่านไปเลือกหยิบเอาเครื่องมือที่มีอยู่ในท่ามกลางหมู่เครื่องมือทั้งหลายที่นายช่างเขาใช้แกะสลักนับตั้งโหล ๆ จนไปมาอันหนึ่ง จำเพาะเป็นเครื่องมือที่เหมาะสมกับการสลักลายกระหนกที่นายช่างเขากำลังแกะอยู่นั้นพอดี ยิ่งกว่านี้ท่านราชทูตยังแกะต่อไม้ที่ค้างนั้นด้วย ดูท่าทางที่ท่านบอก ท่านเจาะและแกะและถากไส ช่างสนัดสนั่นกะไร รวบรวมเป็นช่างไม้ที่ชำนาญดี ๆ ที่เดียว.

เมื่อดูเสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปดูโรงงานพิเศษอีกโรงหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณอันเดียวกัน โรงนี้เป็นโรงสร้างไว้ชั่วคราว ส่วนกว้างยาวสูงของโรงนี้ก็เท่ากับขนาดห้องราชกฤษณ์ที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างไว้ที่วังแวร์ซายส์ แต่ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์.

เหตุที่ได้ตั้งโรงชั่วคราวนั้น ก็คือว่านายช่างจะได้ทำเครื่องประดับซึ่งกะหมายจะเอาไปติดไปตั้งประดับที่ห้องราชกฤษณ์ที่นั้นทดลองติดดูในโรงงานนี้เสียก่อน เมื่อเห็นได้ที่เรียบร้อยดี

แล้วจึงจะเอาไปประดับที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์นั้นต่อไป จะได้ไม่ต้องตัดต่อเพิ่มเติมอะไรให้เกะกะรุงรัง ซึ่งล้วนเป็นเครื่องรำคาญตาของผู้ที่อยู่ในที่ใกล้เคียง.

อันว่าปราสาทราชมนเทียร ซึ่งเป็นห้องราชกฤชภัณฑ์ที่วังแวร์ซายส์นั้น กำแพงฝาและอะไร ๆ ก็แล้วเสร็จดังที่ได้ว่ามาแล้ว แต่ถ้าจะเข้าไปดูในเวลาเช้าก็จะเห็นเป็นห้องว่างโล่งโถงไม่สวยไม่งามอะไร ถ้าจะใครให้รู้ว่าห้องนั้นจะงามวิเศษสักปานใดก็ต้องตามหลังราชทูตเข้าไปดูโรงงานพิเศษซึ่งกล่าวนี้ เพราะเครื่องประดับซึ่งจะมีในห้องกฤชภัณฑ์นั้นก็รวมอยู่ในโรงงานนี้ทั้งนั้น.

เครื่องประดับเพดานนั้น จะให้แล้วไปด้วยฝีมือของนายช่างเอกช้อมิญาร์ดี (ขณะที่ราชทูตไปดูเขาก็กำลังตกแต่งวาดเขียนรูปอยู่) ว่าแทนที่พอเขาได้ว่าคงเป็นรูปวิเศษ เพราะชั้นชื่อว่ารูปฝีมือมิญาร์ดีแล้วอย่าว่าแต่ไม่มีเสียหายเลยยังเป็นของวิเศษเสียอีกด้วย.

ระเบียง "คาเลอร์" ซึ่งมีอยู่โดยรอบเล่า ไม่ว่าจะบัวเสา ลำเสา หรือเชิงเสาก็ดี ก็แล้วด้วยศิลาลายสีเขี้ยวครามทั้งนั้น เครื่องเขาแถววัลย์ลายกระหนกต่าง ๆ แล้วด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองใบอีกชั้นหนึ่ง ช่องว่างในระวางเสาต่อเสามีกระจกเงาแผ่นใหญ่ ๆ ปิดไว้ต่างฝา

กระจกแผ่นใหญ่ซึ่งหุ้มเสาให้ติดกันนั้นควรต้องอธิบายหน่อย คือว่ามันใหญ่เกินขนาดเหลือความสามารถที่นายช่างจะหล่อหลอม

ให้เป็นแผ่นเดียวได้ ฉะนั้น จึงต้องคิดอุบายหลอมแก้วกระจกเงา
ให้เป็นแผ่น ๆ กว้างใหญ่เอาตามขนาดแบบพิมพ์ที่อาจทำได้ แล้ว
เอาแผ่นกระจกเหล่านั้นมาติดต่อกันให้ดูเป็นแผ่นเดียว วิธีนี้ยังมี
เสียอยู่ที่แลเห็นรอยต่อของกระจกไม่งามเหมือนเห็นเป็นแผ่น
เดียวจริง ๆ จึงต้องคิดอุบายใหม่อีกชั้นหนึ่ง สำหรับปิดรอยเหล่านี้นั้นมิให้เห็น.

วิธีที่นายช่างได้คิดแก้ไขนั้นเป็นดังนี้ คือเขาได้ต่อบรรดา
เครื่องมือเขาเอาวัลย์ทองสัมฤทธิ์ ซึ่งได้เข้ามาแล้วว่ามีอยู่ตามเสาให้
เลื้อยพาดลงมาสลบอยู่เหนือรอยต่อกระจกเงานั้น ปิดรอยมิดชิด
ไม่มีใครทายได้ว่าเป็นกระจกแผ่นเดียวหรือหลายแผ่น ความเป็น
จริงก็มีอยู่ตั้ง ๒๐ แผ่น และบรรดาเครื่องมือเขาเอาวัลย์ สัตว์สังข์และ
วิหคนกต่าง ๆ ซึ่งกำลังโผบินบินร่อนอ้าปากกินลูกไม้บ้าง ทำท่า
วิ่งไล่กันบ้าง ซึ่งตามธรรมดาใคร ๆ จะเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับ
ให้ดูเป็นเหมือนป่าเหมือนพุ่มไม้นั้น เป็นแต่เพียงอุบายปิดรอย
กระจกเท่านั้น.

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบห้องราชกกุธภัณฑ์นี้ คือท่านเลอบริง
เจ้ากรมศิลปะ ซึ่งเป็นผู้นำราชทูตมานั้นเอง ไม่ต้องสงสัย ถ้า
ห้องนี้แล้วเสร็จเมื่อไร คงไม่มีราชสถานใดในทวีปภพมนุษย์
ซึ่งจะงามเลิศเท่ากับหอพระราชมณเฑียรอันนี้เลย.

ที่โรงงานพิเศษนี้ ราชทูตได้แสดงความสามารถของท่านใน
กระบวนการวิชาช่างเหมือนกับในโรงงานอื่นเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น

ปากนก ปีกนกหรือลวดลายกระหนกต่าง ๆ ไม่ว่าจะชนิดใดซึ่งนายช่างกำลังทำเป็นชิ้น ๆ เป็นอัน ๆ ยังไม่ได้ปิดทอง ยังไม่ได้ทาสีอันใดให้เป็นเครื่องสังเกตให้รู้ว่าจะควรใส่ตรงไหน ราชทูตตรงเข้าไปหยิบยื่นน้อย น้อยน้อย เอามาต่อกันเข้าตรงช่องที่เหมาะสม ดูเป็นรูปเป็นร่างถูกแบบไม่มีพลาดเลย.

เมื่อเตีรออกไปจากโรงงานนั้น ราชทูตได้เตีรผ่านไปทางระเบียงโรงสตั้ง ซึ่งเป็นทางเดียวกับที่ท่านได้เตีรเมื่อขามา แต่ท่านราชทูตแปลกใจไม่น้อยเมื่อได้เห็นบรรดาม่านบั๊กต่าง ๆ ซึ่งแขวนประดับฝาระเบียงเมื่อขามา บัดนี้เก็บเอาไปเสียหมด เปลี่ยนเป็นม่านบั๊กอื่น ๆ หมดทั้งชุด ซึ่งงามไม่แพ้ชุดก่อนเลย ตอนนั้นราชทูตอดไม่ได้ต้องสรรเสริญพวกช่างสตั้งว่าเก่งจริง.

ขณะนั้นเกือบจะค่ำแล้ว ดูอะไรไม่ค่อยจะเห็นถนัด แต่ยังมีผ้าปักอันวิเศษอีกหลายผืน ซึ่งเป็นของประณีตยิ่งน่าควรให้ราชทูตดูก่อนไป เป็นต้นว่าผืนที่ปักพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กำลังรบเอาบ็อมชนะอีก ๔ ผืน ก็งามเหลือที่จะกล่าวได้ เจ้าพนักงานกลัวว่าถ้าท่านไม่ได้เห็น ๔ ผืนนี้ก็จะเหมือนกับว่าเสียเที่ยวกว่าได้ ท่านจึงอุตส่าห์เอาม่านบั๊กสี่ผืนนี้ออกมาให้ท่านดูที่นอกชาน ราชทูตดูแล้วมีความพอใจเป็นอันมาก ท่านถามแล้วถามอีกว่า.- “ อ้อ นีหรือบ็อมที่พระองค์ทรงตีชนะ สาธุ ๆ ของทรงพระเจริญสิ้นชั่วฟ้าชั่วดินเถิด ” ว่าแล้วก็ลาท่านเลอบริงกลับไปยังที่พัก.

เมื่อจะลาไปนั้น อัครราชทูตได้กล่าวเป็นที่ชมเชยท่านเลอบริงเจ้ากรมศิลป์นั้นว่า.- “ข้าพเจ้าต้องสรรเสริญท่านโดยชื่นใจว่าท่านเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่งผดกกว่าคนทั้งหลายซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นมาแต่ก่อน ด้วยว่าวิชาทั้งหมดยุเหมือนสิงอยู่ในใจท่านทุกอย่างไม่ว่าท่านถูกซักถามถึงข้อความอันใด ท่านก็ตอบได้ทันควันทุกที น่าชมเชยมาก ท่านเป็นศรีแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ขอท่านจงรักษาตัวของท่านให้ดีตลอดเกิด เพราะนายช่างเอกเป็นของประเสริฐหายากนักหนา.

อนึ่งข้าพเจ้าย่อมทราบว่าเป็นผู้มีราชการมิได้ขาด ขอท่านได้ทำตัวของท่านให้ว่างจากงานบ้าง เพื่อจะได้มารับประทานอาหารกับข้าพเจ้าสักคราว จะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง แต่บัดนี้ถึงเวลาแล้ว ข้าพเจ้าขออำลาท่านไปก่อน.”

บทที่ ๒๘

ว่าด้วยนิสสัยใจคอของราชทูต.

เพื่อให้ท่านผู้อ่านทราบเรื่องราวราชทูตนี้ให้ละเอียดขึ้น ข้าพเจ้าจะขอเล่าถึงนิสสัยใจคอและจริตกิริยาของท่านราชทูตานุทูตเป็นบทพิเศษสักบทหนึ่ง ฉะนั้น ขอเชิญท่านผู้อ่านระลึกถึงคราวเมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าฟิลิปดอร์เลอซึ่งมีพระราชทินนามว่า เลอติก เดอชาร์ตส์ คล้ายกรมในเมืองไทยคือกรมนครชาตส์ นั้นเอง.

เวลาท่านราชทูตกำลังเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรม
นครสวรรค์อยู่นั้น พระองค์ท่านได้ทรงแสดงพระอัชฌาศัยเหมือน
ว่าพระองค์มิได้เป็นเจ้า ทรงถ่อมพระองค์เหมือนกับว่าเป็นราษฎร
คนหนึ่ง ไม่ทรงถือยศเลย การพูดจาปราศรัยกับราชทูต ดำเนิน
เหมือนการไปมาหาสู่ในระวางเพื่อนที่สนิท จนทำให้ท่านราชทูต
เห็นแปลก และเมื่อท่านออกจากที่เฝ้าแล้วท่านได้กล่าวกับผู้ที่ไป
ด้วยนั้นว่า - “ การที่พระองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงรับรอง
ข้าพเจ้าด้วยพระอัชฌาศัย เช่นอย่างมิตรสนิทนั้นเป็นที่มหัศจรรย์
ถึงว่าข้าพเจ้าจะกลับไปทูลให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระนา
รายณ์นั้น พระองค์คงไม่ทรงเชื่อว่าเป็นจริง คงปลงพระทัยว่า
ข้าพเจ้าขย่งตัวข้าพเจ้าเกินไป เดชะบุญข้าพเจ้ามิได้เข้าไปเฝ้า
แต่ผู้เดียว มีพระยานอีกหลายคน คือบรรดาขุนนางข้าราชการฝรั่ง
เศสและไทยซึ่งติดตามมาด้วย และที่พระองค์ทรงแสดงความ
ลดหย่อนผ่อนตาม ถึงกับทรงถ่อมพระองค์ให้เป็นประดุจหนึ่งมิตร
สหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งต่อหน้ามหาชนเป็นอันมากขณะนี้ ข้าพเจ้า
จะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งในชีวิตของข้าพเจ้า.”

ยังมีอีกคราวหนึ่งเจ้าพนักงานได้มาแจ้งความให้ท่านราชทูตทราบว่า
ที่สถานทูตออสเตรียในกรุงปารีส จะมีการเล่นจุดดอกไม้ไฟฉลอง
พระเดชพระคุณและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ออสเตรีย ใน
โอกาสที่พระองค์ทรงตีเมืองบูดาเปสต์คืนจากอำนาจชาติตุรกี ซึ่ง
เคยยึดถือไว้ในอำนาจของตนตั้งร้อยกว่าปี (เมืองบูดาเปสต์นั้น

เป็นเมืองหลวงของประเทศสยาม) และอัครราชทูตเมืองออสเตรียมีความยินดีขอเชิญคณะราชทูตสยามให้ไปประชุมสโมสรในการรื่นเริงนั้นด้วย.

ท่านอัครราชทูตไทยได้ยืนดั่งนั้นก็ตอบว่า— “การที่จะไปดูงานของราชทูตออสเตรียนั้น อันที่จริงก็อยากจะไปดูอย่างยิ่ง แต่เสียใจที่จะรับเชิญของท่านอัครราชทูตออสเตรียไม่ได้” เพราะว่ามีเมื่อไม่กี่วันมานี้เจ้ากระทรวงฝ่ายนครบาลก็ได้เชิญให้ไปดูงานมหรสพซึ่งชาวนครปารีสเล่นถวาย ข้าพเจ้าก็มีได้ไปเพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังมีได้เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมรับเชิญ ก็เมื่อเจ้าของบ้านเองเป็นผู้เชิญแล้วยังรับเชิญไม่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้ว สามีหาอะไรกับคนต่างชาติต่างภาษาเขาเชิญเล่า ก็ยอมจะรับเชิญไม่ได้ด้วยเอง.”

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนว่า ขบวนการรับแขกแล้วเป็นมือขวาท่านอัครราชทูตไทย และเพื่อจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริงเพียงไร ข้าพเจ้าจะขออธิบายความเป็นจริงในเรื่องนี้ให้ท่านผู้อ่านทราบบ้าง.

ราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ก็นับว่าเป็นของแปลกซึ่งไม่เคยมี ฉะนั้นคนเป็นอันมากจึงอยากดูท่านว่าเป็นคนอย่างไร ก็พากันมาหาท่านทุกวัน ๆ มิได้ขาด ในพวกที่มาหานี้มีคนที่ทุกชั้นทุกชนิด เจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นสูงก็มี นักปราชญ์ราชกวี และนายช่างจิตรโกศลก็มี เป็นแต่ราษฎรธรรมดาที่มี ทั้งหญิงทั้ง

ชาย คนต่างๆ เหล่านี้ท่านราชทูตรับรองอย่างเอื้อเฟื้ออารีรอบ
 แต่รับด้วยกิริยาลักษณะผิดกันตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล สำ-
 หรับคนธรรมดา ท่านเป็นแต่พูดจาปราศรัยรับคำนับตอบเท่านั้น
 สำหรับคนชั้นกลางท่านกล่าวคำอวยชัยให้พรเป็นพิเศษบ้าง และ
 สำหรับคนชั้นสูงยังเพิ่มคำเชอเชิญให้ท่านอยู่รับประทานอาหารด้วย
 กัน ถ้าหากท่านผู้นั้นรับเชิญท่านราชทูตก็ยังแสดงการวะให้ผิด
 กันอีก สำหรับบางคนเป็นแต่สนทนากินอยู่ด้วยกันเท่านั้น แต่
 สำหรับบางคนนั้น ท่านราชทูต อุปทูตและตรีทูตก็ช่วยกันยกสำรับ
 กับเข้าไปรับประทาน ถ้ามีสตรีนั่งรับประทานอาหารด้วยกัน ท่าน
 ก็เลือกเอาผลไม้ที่สุกดีและงดงามยกให้สตรีผู้นั้น ชั้นที่สุดถึงการ
 ให้ลูกไม้นี้ ท่านราชทูตมีวชิเลือกให้ไม่เหมือนกัน ถ้าสตรีนั้นยัง
 มียศศักดิ์สูง ท่านก็เลือกหาผลไม้ที่งามยิ่งให้สมกับยศ.

วันหนึ่ง ในบรรดาสตรีซึ่งนั่งรับประทานอาหารกับท่านราชทูต
 นั้น มีภรรยาของข้าราชการชั้นสูงผู้หนึ่งซึ่งได้แสดงความเอื้อเฟื้อ
 เพื่อแผ่แก่ท่านราชทูตเป็นอันมาก ในเมื่อท่านกำลังเดินทางจาก
 เมืองท่าจะไปกรุงปารีสนั้น ท่านอัครราชทูตมีความประสงค์อยาก
 จะแสดงความรู้บุญคุณต่อท่านข้าราชการผู้นั้นเป็นพิเศษ วันนั้น
 ท่านจึงเลือกผลไม้ให้จำเพาะแต่นางคนนั้นคนเดียว ผู้หญิงอื่นๆ
 ท่านก็ไม่เลือกให้.

ขณะนั้นยังมีสตรีตระกูลสูงอีกคนหนึ่ง ทำทางจะมียศศักดิ์
 มากกว่าภรรยาข้าราชการผู้รับผลไม้ นั้น เมื่อเห็นตนไม่ได้รับผล

ไม่จากมือ ท่านราชทูต เหมือนอย่าง นางนั้น ก็แสดง อากัปกริยาให้
เห็นว่าตนไม่พอใจในการที่ท่านราชทูตมิให้ เกียรติยศแก่ตนบ้าง ทำ
ให้ตนต้องอับอาย ท่านราชทูตจึงชี้แจงด้วยใจเยือกเย็นยิ่งว่า:-
“วันนี้เราอยากแสดงความนับถือต่อนางคนนั้นเป็นพิเศษ หล่อน
อย่าเสียใจจะมีโอกาสพบกันใหม่เป็นแน่ และในคราวหน้านั้นเรา
ตั้งใจจะแสดงความเคารพต่อหล่อนเป็นพิเศษบ้าง”

ยังอีกคราวหนึ่ง ท่านหญิงกลางแดด เดอ ปอลอญ กับบุตร
ชายของท่านจอมพลแห่งประเทศปอลอญก็ได้ มาเยี่ยมราชทูตอยู่ที่
พัก วันนั้นท่านราชทูตได้เชิญให้ท่านหญิงกลางแดดสนับประทาน
อาหาร และอาศัยเหตุที่ท่านราชทูตเห็นว่าท่านหญิงคนนั้นเป็นผู้
ใหญ่ชั้นสูง ท่านจึงไม่ยอมเข้านั่งร่วมโต๊ะด้วย โดยอ้างว่าวาสนา
ไม่คู่เคียงที่จะเข้านั่งร่วมโต๊ะกับท่านหญิง ควรแต่เพียงจะเดิรโต๊ะ
เคียงท่านหญิงกลางแดดเท่านั้น ท่านหญิงต้องอ่อนวอนแล้วอ่อน
วอนเล่าอยู่เป็นนานท่านราชทูต จึงได้ยินยอมนั่งร่วมโต๊ะ กินอาหาร
ด้วยกัน.

ส่วน บุตรชายของท่านจอมพลนั้น เห็นความ อารีอารอบ ของ
ราชทูตไทยก็ชอบใจที่สุด รุ่งขึ้นจึงได้ส่งพระบรมฉายาของสมเด็จพระ
พระเจ้าไชยเบ็ยสกี พระราชาแห่งประเทศปอลอญมาให้ท่านราชทูต
ไทยไว้เป็นที่ระลึก และเขียนกำกับกับพระบรมรูปนั้นว่า.- “ขอ
ท่านราชทูตสยามโปรดรับพระบรมรูป แผ่นนี้ไว้ เป็นที่ระลึกถึงพระ
บาทสมเด็จพระเจ้ากรุงปอลอญ ซึ่งท่านราชทูตได้แสดงความ

คุณเคยโดยรับรองข้าพเจ้าด้วยจิตต์อารีอารอบเป็นอย่างยิ่ง”

นั่นแหละ การที่ราชทูตสยามกระทำสัมมาการระดมตัวด้วย
 อากัปกริยามรรยาทอันเส่งี่ยมงามแก่แขกผู้ไปมหาสู์เช่นนี้ของท่าน
 ผู้อ่านอย่าพึงเข้าใจว่า ถ้าฉันชื่อว่ามิแขกมหาแล้วท่านราชทูตนั้น
 เป็นต้องระดมตัวรำไป ท่านระดมแก่ผู้ใดควรระดม ท่านไว้เกียรติยศ
 แก่ผู้ใดควรไว้ ให้สมกับฐานะที่เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์
 อันใหญ่ ท่านสงวนเกียรติยศไว้เป็นอย่างดีเสมอทุกเมื่อ.

ควรชม ท่านก็ชม ไม่ควรชม ท่านก็นิ่งเสีย ไม่ติเตียนว่า
 กะไร เช่นคราวหนึ่ง เจ้าพนักงานรบกวณถามท่านว่า:— “ของ
 งามใหม่เจ้าคุณ ?” ข้าพเจ้าไม่รู้จักหยุด ถ้าเป็นคนอื่นถูกถามดังนี้
 ก็น่าเบื่อรำคาญ ส่วนท่านเปล่า ท่านตอบเฉยๆ ว่า:— “ถ้าท่าน
 อยากทราบว่าของนั้นจะงามเป็นที่ถูกใจข้าพเจ้าหรือไม่นั้น ท่าน
 ต้องควรถามตัวเองเสียก่อนว่าสิ่งนั้นงามจริงไหม ? แล้วหากท่าน
 คิดตอบตัวของตัวเองว่า “งาม” แล้วไซ้ร้ ท่านพึงเข้าใจเสียเถิดว่า
 สิ่งนั้นเป็นของงามจริง และข้าพเจ้าคงเห็นเป็นของงามด้วยคน
 หนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าใจท่านก็ชมสิ่งใดฉันใด ใจข้าพเจ้าก็
 ชื่นชมด้วยเช่นเดียวกัน.”

บทที่ ๒๙

ว่าด้วยโรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซรี

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าขอขยับไปเล่าถึงตอน เมื่อท่านราชทูต ดำเนิร

มาจากเมืองท่าจะเข้าไปพระนครปารีส ซึ่งข้าพเจ้าล้มเกล้าไว้ในลำดับ
อันควร คือพอขบวนเค็รมาถึงตำบลช่อแมงตองเจ้าพนักงานก็
ได้เชิญ พวกทูตานุทูตให้ ไปดูโรงเรียน สตรี ซึ่ง มี อยู่ใน ตำบล นั้น
เพราะเห็นว่าเป็นโรงเรียนพิเศษควรราชทูตจะไปดูไปชมบ้าง.

โรงเรียน^{๕๓๕} ช่อ^{๕๓๕} แขงต์ซรี เป็นตึกยาว ๒๑๖ เมตร (๑๐๘ วา)
ด้านหน้าหันไปสูทิศใต้ มีมุขยื่นออกมาทางหน้าตึก ๒ มุขแต่มุข
นั้นมีได้อ้อยตรงปลายสุดของตึกและที่พื้นดินตั้งแต่ปลายตึกทั้ง ๒
ข้างมาถึงมุข และระวางมุขต่อมุขทั่ว ๒ นั้นทำเป็นสนามหญ้า
สลักกับสวนดอกไม้บ้างเป็นแห่งๆ โบสถ์สำหรับนักเรียนไป
สวดนั้นอยู่ในโรงเรียนหลังใหญ่ข้างสุดปลายข้างหนึ่งยาว ๕๒ เมตร
(๒๖ วา) กว้าง ๑๒ เมตร (๖ วา) ห้องนักเรียนเรียนนั้นอยู่ชั้น
บน ชั้นล่างแบ่งเป็นระเบียบใน, เป็นบันได, ห้องรับประทานอาหาร
และห้องใช้สอยเบ็ดเตล็ด.

เมื่อท่านราชทูตได้แลเห็นโรงเรียน^{๕๓๕} แขงต์ซรีนั้น ต่างก็
แสดงความพิศวง เพราะเหตุที่ใหญ่สง่างามยิ่งกว่าโรงเรียนใด ๆ
ซึ่งเคยได้แลเห็นมาแต่ก่อน ท่านเสกอร์ฟเจ้าพนักงานผู้พาราชทูต
ไปนั้นจึงข้แจงอธิบายให้ท่านทราบว่ โรงเรียน^{๕๓๕} แขงต์ซรีนี้เป็น
โรงเรียนหลวงซึ่งพึงจะทรงสร้างขึ้นใหม่สำหรับบุตรขุนนางข้าราชการ
ซึ่งขัดสน ไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะให้ธิดาของตนได้เล่าเรียน
วิชาความรู้ชั้นสูงสมกับชั้นตระกูลของตน ธิดาข้าราชการชนิด
นี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูด้วยพระราช

ทรัพย์สินส่วนพระองค์.

(คำอธิบาย - โรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซารีนจะมีขึ้นก็เพราะอาศัยพระนางมาตาม เดอ แมงตอง ๆ นี้ เมื่อสมเด็จพระนางอินน์-โดตริชพระมเหสีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ สิ้นพระชนม์ลงจึงได้เป็นพระชายาของพระองค์ แต่มิได้ราชาภิเษก พระนางนั้นมีศรัทธาคลุเตือนพระราชสามีให้ทรงสถาปนาโรงเรียนขึ้นขึ้น และตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ หลุยส์ที่ ๑๕ หลุยส์ที่ ๑๖ โรงเรียนนั้นก็ได้เป็นโรงเรียนสำหรับธิดาข้าราชการที่ขัดสน แต่ครั้นต่อมา เมื่อได้เกิดขบถกลาง เมืองฝรั่งเศสล้างวงศ์ภักดิ์เสียหมด รัฐบาลประชาธิปไตยได้อุทิศโรงเรียนแซงต์ซารีนนี้ให้เป็นโรงเรียนนายร้อย และทุกวันนี้ก็ยังเป็นสำนักนักเรียนยุทธสงครามอยู่นั่นเอง.)

เมื่อราชทูตไทยได้ยื่น ท่าน สตอร์ฟเจ้าพนักงาน อธิบายเรื่องสร้างโรงเรียนสตรีนั้น ท่านราชทูตก็สรรเสริญพระปรีชาญาณและพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นอนุเคราะห์ว่า.- “นอกจากผู้มีศรัทธาและใจกรุณาเป็นอันยิ่งแล้ว เป็นไม่มีใครจะได้นึกสร้างโรงเรียนชนิดนี้ขึ้น นำสรรเสริญพระราชศรัทธาและพระปรีชาญาณของพระองค์ผู้ทรงสร้าง เพราะเป็นสถานที่มีประโยชน์แก่แผ่นดินอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๐

ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดี เดอ ครัวซี.

บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงลำดับความเป็นไปของราชทูตสยาม
ในเมืองฝรั่งเศสต่อไป เพราะเรื่องต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาใน
๒ บทที่ล่วงแล้ว ล้วนแต่เรื่องซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาก่อน.

ครั้นถึงวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน ท่านเสนาบดีเดอครัวซี
ก็ได้มาเยี่ยมตอราชทูตที่สำนักของท่าน ซึ่งเรียกว่าสถานทูต
พิเศษ

พอราชทูตไทยได้ข่าวว่าท่านเสนาบดี เดอครัวซี จะมาเยี่ยม
ตอบนนั้น ท่านก็ให้ขุนนางไทย ๖ นายลงไปคอยรับท่านที่เชิงบันได
และส่วนท่านอัครราชทูตกับอุปทูต ตรูทูตนั้น ก็ออกมาเฝ้ารับที่
นอกชาน ตรงบันไดที่ท่านจะขึ้นมา.

เมื่อทั้งสองฝ่ายได้ แสดงคำอวยพรคำนับกันที่นอกชานแล้ว
ท่านอัครราชทูตสยามได้เชิญท่านเสนาบดีมาพักที่ห้องรับแขก ใน
ห้องนั้นมีทีกพินอยู่แห่งหนึ่ง ข้างบนปูด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ
คล้ายพระราชบัลลังก์ และบนทีกพินข้างล่างนั้นมีเก้าอี้อยู่ ๔ ตัว
ตั้งอยู่ข้างขวามือเก้าอี้ ๑ และอีก ๓ เก้าอี้ตั้งเรียงกันอยู่ข้างซ้ายมือ
พอท่านอัครราชทูตเชิญให้ท่านเสนาบดีนั่งลงที่เก้าอี้เดียวอยู่ข้างขวา
มือแล้ว ท่านเองกับอุปทูตตรูทูตก็นั่งลงที่เก้าอี้ ๓ ตัวซึ่งเรียงอยู่
ข้างซ้าย.

เมื่อทั้งสองฝ่ายนั่งเสร็จสรรพเป็นปกติแล้ว ท่านเสนาบดี

เดอครัวจึงเอ่ยขึ้นก่อนว่า.- “ข้าพเจ้าขอแสดงความเสียใจต่อท่านที่มาเยี่ยมข้าไปหน่อย เป็นเพราะหาเวลาว่างราชการไม่ค่อยได้ ขอท่านได้โปรดอภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ แต่ถึงมาเยี่ยมข้าดังนี้ ก็มิได้ลืมท่านเลย พระราชสาส์นที่ท่านให้ข้าพเจ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายนั้น ข้าพเจ้าได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงทราบตามประสงค์เสร็จแล้ว และข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมากที่จะเรียนแจ้งคุณว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยที่พระเจ้ากรุงสยามมาขอเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศสนั้น เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงรับสั่งกับข้าพเจ้าว่า พระองค์ทรงยินดีที่จะให้ช่วยความเป็นมิตรในระหว่างสองพระนครนี้ให้ยังแน่นแฟ้นขึ้นทุกวัน.

อนึ่งพระองค์ยังทรงรับสั่งถึงท่านเองว่า เดิมก็มีผู้มากราบทูลสรรเสริญท่านอยู่ว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดสามารถในราชการ และบัดนี้พระองค์ได้ทรงพบท่านด้วยพระองค์เองและทราบด้วยพระเนตรพระกรรณ ของพระองค์ ว่าท่านเป็นคนดี สมดังคำ เขาเล่าลือกัน การที่ท่านประพฤติมาตั้งแต่แรกที่ได้เหยียบแผ่นดินฝรั่งเศสนั้น เป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นอันมาก ฉะนั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มีโอกาสนำข่าวอันน่าชื่นใจเหล่านี้ มาเรียนให้ท่านทราบ.”

เมื่อราชทูตได้ฟังท่านเสนาบดีกล่าวคำยกย่องสรรเสริญท่าน ฉะนั้น ท่านก็มีได้สะทกสะท้านอันใด ท่านตอบด้วยนิสสัยอันเยือกเย็นและสุขุมคัมภีรภาพของท่านดังที่เคยมาในคราวก่อนว่า.- “ที่

เจ้าคุณมีความเมตตามาหาข้าพเจ้า เพื่อนำข่าวอันประเสริฐมาให้
 ข้าพเจ้าทราบนี้ เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ขอขอบพระเดช
 พระคุณเป็นอันมาก ด้วยว่า ถ้าทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินฝรั่งเศสทรงพอพระทัยในเราชาวสยาม ก็ย่อมเป็นเพราะ
 เจ้าคุณได้นำความจริงขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเท่านั้น อนึ่ง
 ที่ท่านว่าใคร ๆ ย่อมพอใจในความประพฤติก่อนหน้านี้ แท้จริง
 มิใช่เป็นเพราะคุณวุฒิปรีชาสามารถในส่วนตัวเราหามิได้ เป็น
 เพราะบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสยามคุ้มครองรักษาเสมอมิได้ ขาด
 ต่างหาก ก่อนที่เราจะได้ออกมาเมืองฝรั่งเศสนี้ สมเด็จพระเจ้า
 กรุงสยามทรงกำหนดให้พวกเรากระทำอย่างไร พวกเราก็ทำตามทุก
 อย่างทุกประการ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจึงชอบใจเรา.

แท้จริงทุกเช้าค่ำ พวกเราทั้งหลายบรรดาราชทูตสยามนี้ ได้
 มีความจำนงใจอยู่แต่ที่จะปฏิบัติ มิใช่เป็นที่ ชุ้นเคือง พระทัย ของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนคร และยิ่งกว่านี้ มิ
 ยากกระทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นที่เดือดร้อนแก่ชาวชนพลเมือง
 ฝรั่งเศส แม้แต่คนดำที่สดซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองนี้ น่าเสียดย
 อยู่อย่างเดียวแต่ที่พวกเรายังไม่ชำนาญในขนบธรรมเนียมแห่งบ้าน
 เมืองนี้ ถ้าทราบละเอียดคดแล้วข้าพเจ้าก็กลัวที่เดียวว่า บรรดา
 ชาวฝรั่งเศสทั้งหลายคงไม่มีใครที่จะมีความรังเกียจในพวกข้าพเจ้า
 เพราะถ้ารู้แล้วจะปฏิบัติให้ถูกต้องเป็นแน่”

ที่นี้ท่านเสนาบดีจึงได้กล่าวต่อไปว่า:— “ถ้าท่านอยากได้

รับคำชมเชยอันแท้จริงของชาวฝรั่งเศสทั่วไป และถ้าพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์อยากจะบำรุงความไมตรีให้สนิทสนมถาวรไปในระหว่างสองพระนครแล้ว ควรเจ้าคุณจะทูลให้พระองค์ทรงทราบว่ามีทางอื่นที่จะให้ดีเท่ากับอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาคริสต์ในเมืองไทยให้เจริญ ควรที่พระองค์จะทรงบอingkันท่านบาดหลวงที่ไปสั่งสอนพระศาสนาในเมืองไทยนั้น และบอingkันรักษากนไทยที่นับถือพระศาสนาคริสต์ด้วย อย่าให้เดือดร้อนเพราะความเลื่อมใสของเขาเป็นอันขาด นั้นแหละ ถ้าพระเจ้ากรุงสยามทรงจัดการให้เป็นไปได้ดังกล่าวในเรื่องนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย เจ้าคุณคงเป็นที่ชอบใจของคนฝรั่งเศส และทางพระราชไมตรีก็จะมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป นอกนั้นไม่เห็นมีทางอื่นที่จะดีเท่ากับวิธีนี้."

ท่านราชทูตจึงตอบว่า— "เรื่อง^{๕๕}นี้ขอเจ้าคุณจงอย่าได้มีความวิตกไปเลย ถึงทุกวันนี้^{๕๖}คริสต์สยามก็ไม่^{๕๗}น้อยหน้า^{๕๘}พลเมืองอัน^{๕๙}เลขา^{๖๐}ท่านบาดหลวงอาเบ เดอ ลียอน ซึ่งได้^{๖๑}เป็น^{๖๒}ล่าม^{๖๓}มา^{๖๔}ใน^{๖๕}คราว^{๖๖}นี้^{๖๗}ก็อาจ^{๖๘}เป็น^{๖๙}พะยาน^{๗๐}แห่ง^{๗๑}ความจริง^{๗๒}ใน^{๗๓}เรื่อง^{๗๔}นี้^{๗๕}ได้^{๗๖} ขอ^{๗๗}เจ้า^{๗๘}คุณ^{๗๙}โปรด^{๘๐}สืบ^{๘๑}ถาม^{๘๒}ท่าน^{๘๓}คุณ^{๘๔}เถิด^{๘๕} คง^{๘๖}ทราบ^{๘๗}ได้^{๘๘}ดี^{๘๙} อนึ่ง^{๙๐}บัด^{๙๑}นี้^{๙๒}ที่^{๙๓}สม^{๙๔}เด็จ^{๙๕}พระ^{๙๖}เจ้า^{๙๗}อยู่^{๙๘}หัว^{๙๙}ทั้ง^{๑๐๐}สอง^{๑๐๑}พระ^{๑๐๒}นคร^{๑๐๓}ทรง^{๑๐๔}เจริญ^{๑๐๕}ทาง^{๑๐๖}พระ^{๑๐๗}ราช^{๑๐๘}ไม^{๑๐๙}ตรี^{๑๑๐}กัน^{๑๑๑}อย่าง^{๑๑๒}สนิท^{๑๑๓}สนม^{๑๑๔} ถึง^{๑๑๕}กับ^{๑๑๖}ส่ง^{๑๑๗}ทูต^{๑๑๘}ไป^{๑๑๙}เยี่ยม^{๑๒๐}เยือน^{๑๒๑}กัน^{๑๒๒} ความ^{๑๒๓}เจริญ^{๑๒๔}แห่ง^{๑๒๕}พระ^{๑๒๖}ศา^{๑๒๗}ส^{๑๒๘}นา^{๑๒๙}คริ^{๑๓๐}ส^{๑๓๑}ต^{๑๓๒}ง^{๑๓๓}ใน^{๑๓๔}เม^{๑๓๕}ือ^{๑๓๖}ง^{๑๓๗}ส^{๑๓๘}ยา^{๑๓๙}ม^{๑๔๐} คง^{๑๔๑}เจริญ^{๑๔๒}วัฒ^{๑๔๓}นา^{๑๔๔}การ^{๑๔๕}ต่อ^{๑๔๖} ๆ^{๑๔๗} ขึ้น^{๑๔๘}ไป^{๑๔๙}เป็น^{๑๕๐}ลำดับ^{๑๕๑} ขอ^{๑๕๒}เจ้า^{๑๕๓}คุณ^{๑๕๔}ได้^{๑๕๕} เชื่อ^{๑๕๖}เถิด^{๑๕๗}ว่า^{๑๕๘} การ^{๑๕๙}นี้^{๑๖๐}คง^{๑๖๑}สำเร็จ^{๑๖๒} สม^{๑๖๓}ตาม^{๑๖๔}พระ^{๑๖๕}ราช^{๑๖๖}ประ^{๑๖๗}สงค์^{๑๖๘} ทุก^{๑๖๙}อย่าง^{๑๗๐} ทุก^{๑๗๑}

ประการ.”

เมื่อบรรดาท่านทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่ประชุมได้ยินท่านราชทูตสยาม กล่าวดังนี้ ก็ชอบใจ ถึงกับตบมือ อวยชัยว่า— “ดีแล้ว ๆ” แล้วต่างคนก็ปรารถนาถึงท่านเสนาบดีว่า— “แปลกจริงหนอ ท่านเสนาบดีเดอครัวซึ่งเราไม่เคยได้ยินพูดดังนี้เลยแต่ก่อนมา วันนั้นพูดเออเพื่อศาสนารวมกับสงฆ์ทีเดียว” ความจริงในเรื่องนี้ ก็ว่าถึงตัวเสนาบดีเองไม่มีศรัทธาที่ท่านก็ยังพูดเหมือนคนมีศรัทธาได้ เพราะว่าใคร ๆ รู้อยู่ว่าเหตุที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยากจะเชื่อไม่ตรีให้ติดต่อกับกรุงสยามก็เพื่อจะชักนำพระเจ้ากรุงสยามและพลเมืองของพระองค์ให้เป็นคริสตังเขารัตเหมือนพระองค์ จะได้เป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งแก่พระองค์ต่อนานาชาติ ซึ่งนับถือพระคริสตศาสนา ฉะนั้นท่านเสนาบดีจึงพูดกับราชทูตดังนั้น เพื่อจะให้การนั้นสำเร็จไป จะได้เป็นความชอบแก่ตนบ้างเท่านั้นเอง.

เมื่อสนทนากันไปมาตามสมควรแก่การแล้ว ท่านเสนาบดีกล่าวถว้ราชทูตว่า— “แท้จริงข้าพเจ้าก็อยากจะอยู่สนทนากับท่านอีก แต่ว่าวันนี้เป็นวันที่ท่านจะไปดูละคอนออเปร่า และเวลานี้ก็จวนจะถึงเวลาที่ท่านจะไปอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องขอลาไปก่อน เพราะว่าถ้าขืนหน่วงให้ช้าตามความสนุกของข้าพเจ้าทางนี้ ก็จะตัดความสนุกของท่านในทางนั้น ซึ่งเป็นการมิบังควร ฉะนั้นจึงต้องขอลาไปก่อน”

ว่าเท่านั้นแล้วท่านก็ลุกออกไป และคณะราชทูตก็ตามไปส่ง

ถึงเชิงบันได เป็นหมุดการเชื่อมต่อของเสนาบดีฝรั่งเศสใน
คราวนั้น.

บทที่ ๓๑

ราชทูตไทยไปดูละครคอนโอเปรา

ก่อนที่จะกล่าวถึงการที่ราชทูตไปดูละครคอน ข้าพเจ้าจะขอ
โอกาสกล่าวถึงความเป็นไปในตอนเช้าวันที่ได้ไปนั้นบ้าง ว่า
นายลี เจ้ากรมมหรศพลได้ออกมาเยี่ยมราชทูตไทยยังที่พัก เมื่อ
เจ้าคุณราชทูตได้ ทราบว่าท่านอาจารย์ลีเป็นคนนี้เป็นผู้คุณวุฒิชำนาญ
ชำนาญในทางวิชาดนตรี และเป็นกวีในทางนิพนธ์แต่งบทเพลง
บทละครคอนโอเปราเป็นต้น ทั้งทราบว่าเป็นคนโปรดของสมเด็จพระ
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย เจ้าคุณราชทูตจึงได้ต้อนรับท่าน
อาจารย์อย่างแข็งแรง ทั้งได้เชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน.

(ผู้แปลหนังสือเรื่องราชทูตไทยนี้เคยได้ยินผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคน
น่าเชื่อถือกล่าวกันหลายปากว่า บทสรรเสริญพระบารมี คือเพลง
ชาติไทยซึ่งร้องกันทุกวันนี้ เป็นเพลงที่ท่านอาจารย์ลีได้ผูกไว้
เป็นเพลงตามแบบดนตรีฝรั่งโดยเอาบทเพลงไทยเก่าเป็นเค้ามูล
แต่เสียดายจนปานนี้ยังหาหลักฐานประกอบกับคำเล่าสืบ ๆ กันมา
นี้ยังไม่ได้)

ครั้นตกเวลาเย็น เมื่อสนทนากับท่านเสนาบดีเดอ
ครวีซันแล้ว อัครราชทูตไทยและขุนนางไทยอื่น ๆ ที่มาด้วยกัน

ก็พากันไปดูละคอนโอเปร่าที่ท่านอาจารย์ลีลีเจ้ากรมมหรศพเป็นผู้จัดการ พอรถราชทูตจอดหน้าโรงละคอนโอเปร่า ท่านอาจารย์ลีลีก็ออกมาต้อนรับและเชิญให้เข้าไปข้างใน.

บทละคอนโอเปร่าที่แสดงในคืนวันนั้นเรียกว่า “อาชีซเอคาลาเต” เป็นเรื่องนางผีเสื้อชอคาลาเตอยู่ในห้องเกษียรสมุทร ได้มาทำความรักใคร่กับบุตรของมนุษย์ชออาชีซซึ่งเป็นชายงามน่ารักที่สุด จนได้สัญญาจะแต่งงานการวิวาห์ด้วยกัน แต่ก็หาสำเร็จตามความประสงค์ไม่ เพราะอัยยักซ์ชอ ปอลิเฟม เป็นชาติพิหะเล มีตาดวงเดียวอยู่ตรงกลางหน้าผาก อัยยักซ์ชอ ปอลิเฟม นั้น อัจฉานายอาชีซ ไม่ยอมให้เขาแต่งงานกับนางคาลาเตได้ ครั้นเกือบถึงเวลากระทำกรวิวาหะ อัยยักซ์ชอ ปอลิเฟม จึงไปบนยอดภูเขาสูง แลเห็นอาชีซเดินไปอยู่ที่เชิงเขา ก็เฝ้าก่อนศิลาอันมหึมาขว้างลงมาข้างล่างทับเจ้าอาชีซนั้นตาย.

โอเปร่าที่เล่นนั้น เป็นโอเปร่าสั้น ๆ ไม่เปลี่ยนฉากเลย เจ้าพนักงานผู้กำกับราชทูตจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า โอเปร่านี้เป็นโอเปร่าอย่างสั้น เดิมตั้งใจจะให้เล่นกลางแปลง ฉะนั้น จึงไม่ใช้ฉากเหมือนละคอนโอเปร่าธรรมดา ๆ มักจะยาวกว่าโอเปร่านี้ และมักจะมีภาษาดีกว่าโอเปร่านี้ด้วย เพราะมีเครื่องพร้อม ท่านอัครราชทูตจึงแสดงความเห็นในคราวนั้นโดยตอบว่า.- “เมื่อบทโอเปร่าสั้น ๆ ไม่มีเครื่องประกอบ ยั้มนำฟังและนำดูถึงปานนี้แล้วไซ้ร้ ถ้าเป็นบทที่พร้อมเพียงไปด้วยเครื่องเคราเสร็จจะนำดูนำฟังสักเพียง

ไหนเล่า ? เพราะเท่าที่เห็นที่ฟังกันอยู่นี้ก็เป็นยอดเยี่ยมอยู่แล้ว。”

ใจความในเรื่องที่เล่นนั้น ท่านราชทูตเข้าใจเงื่อนไขเป็นแน่ เพราะการสนทนาของท่านต่อไปภายหลังทำให้เห็นว่าท่านเข้าใจดี หาไม่ท่านคงพูดไม่สมกับเรื่อง ซึ่งในเวลาเย็นตอนเมื่อละครอันเล็กแล้ว นางสาวราชวีร์ตัวละครอนที่แต่งเป็นนางผีเสื้อกาลาเตนนั้น ได้มาคำนับราชทูตยังที่สำนักของท่าน และท่านอัครราชทูตได้ออกปากสรรเสริญนางสาวราชวีร์นั้นว่า “ดีแล้วที่ชิตาพระมหาสมุทรออกมาหาถึงที่ดังนี้ ดีแล้วเป็นที่หวังเป็นอันมั่นคงว่าคณะราชทูตไทยจะได้กลับบ้านเมืองโดยสวัสดิภาพ ปราศจากคลื่นลมร้ายแรงเป็นแน่แล้ว เพราะที่ไหนเล่าพระสมุทรจะไม่อนุโลมตามใจพระชิตาอันน่ารักนี้ ดีแล้ว ๆ”

บทที่ ๓๒

ราชทูตไปชมหอดูดาว.

รุ่งขึ้นวันหลัง ราชทูตได้พากันไปชมหอดูดาว “ออบแซร์วาตัวร์” ซึ่งตั้งอยู่บนเนินข้างทิศใต้แห่งกรุงปารีส ห่างจากสะพานบ้านและโรงงานใหญ่ ๆ ออกไป เพราะตามธรรมดาเป็นที่ที่ประชุมชนอยู่กันมาก และมีโรงงานตั้งอยู่มากอากาศไม่ค่อยโปร่งพอไปถึงท่านคาสินีเจ้ากรมก็ออกมาต้อนรับราชทูตถึงนอกชาน ชานของหอดูดาวนั้นแล้วด้วยศิลาทั้งนั้น ข้างล่างเป็นราวกับบ้านเรือนใหญ่ ๆ สำหรับเก็บเครื่องวัดแดดและดูดาวต่าง ๆ และ

ข้างบนก็เป็นหอสูงสำหรับดูดาว.

หอคูดาวมีรูปทรงสี่เหลี่ยมสูงๆ แล้วด้วยศิลาแผ่นใหญ่ๆ
ทั้งหลัง กำแพงหอนั้นหนาถึง ๓ เมตร สูง ๒๓ เมตร นับตั้ง
แต่ลานศิลาหรือชานซึ่งกล่าวถึงเป็นที่ตั้ง ชานนั้นคนธรรมดา
เห็นกันอาจจะเข้าใจว่าเป็นพนักล่าง แต่ที่จริงไม่เป็นเช่นนั้น เป็น
แต่เพียงชั้นกลางเท่านั้น ส่วนชานข้างล่างนั้นแต่เดิมเมื่อยังไม่
มีหอกก็เป็นถ้ำลึกเข้าไป ที่เขาเคยระเบิดศิลาไปใช้ในการก่อสร้าง
และเคยวนเป็นห้องสำหรับทดลองเครื่องต่างๆ แต่ห้องเหล่านี้
คนข้างนอกไม่รู้ได้ว่าเป็นห้อง น่าจะนึกเห็นว่าเป็นพนักล่างของหอ
เท่านั้น ต่อเข้าไปข้างในจึงจะรู้.

หอที่ปรากฏบนนอกชานนั้นสร้างเป็นสองชั้น และชั้น
บนๆ นั้นไม่มีหลังคาเป็นพนักที่เคียวเหมือนชั้นล่างที่เรียกว่านอกชาน
ชั้นนี้มีเสาตั้งกล่อ่งใหญ่สูง ๒๓ เมตร ข้างในหอนั้นมีกะโหลกเวียน
ลงจากชั้นบนที่สุดถึงชั้นล่างที่สุด ข้างใต้ดิน ซึ่งว่า เมื่อก่อนเดิมเป็น
ถ้ำขุดศิลา กะโหลกนั้นเป็นของแปลกที่ไม่พึงพาดกับอะไร วน
เวียนหมุนไปตลอดและข้างในกลวงดูดังกระบอกไม้ไผ่ใหญ่ๆ ซึ่ง
จะมีสะเก็ดไขว้ข้างในคือข้างหนึ่งเป็นฝา และอีกข้างหนึ่งเป็นราว
สำหรับยึดจับ และพนักออกไปจากราวนั้นก็เห็นช่องว่างเว้าสูง
ละลือ ก็มั่งลงดูจากข้างบนก็ใจหาย คำที่เห็นเป็นช่องว่างลึกกลง
ไปตั้ง ๔๘ เมตร คือเส้นเศษ.

ที่เขาสร้างกะโหลกให้สูงละลือดังนี้ ไม่ใช่สร้างไว้เล่นๆ เพื่อ

ให้ดูแปลก ๆ เท่านั้น แท้จริงเขาสร้างให้มีประโยชน์ในการทดลองวิทยาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เช่นเขาอยากทราบว่าอาการตกลงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเร็วช้าเท่าใด เขาเอาสิ่งนั้นปล่อยทิ้งไว้ในช่องว่างระหว่างกะไดเวียนนั้นก็รู้ ทิ้งทราบว่าอากาศข้างบนเบากว่าลมอากาศข้างล่างเท่าใด เพราะความหน่วงเหนี่ยวสิ่งตกลงไปนั้นข้างบนกับข้างล่างมีอาการไม่เหมือนกัน อนึ่งเขาใช้สำหรับทดลองดูว่าอากาศยิ่งสูงยิ่งหนาวเท่าไร แปลงเปลี่ยนจากร้อนและหนาวเร็วช้าอย่างไร ลูกตุ้มนาฬิกาถ้าสายยาวก็แกว่งช้า ถ้าสั้นก็แกว่งเร็วเป็นธรรมดา แต่ถ้าวัดลูกตุ้มกลมอากาศก็อาจเปลี่ยนแปลงเร็วเป็นช้า หรือช้า เป็นเร็วได้ แล้วแต่ ลมอากาศ ที่มากระทบนั้น แต่ครั้งใดมาทดลองในช่องว่างกะไดกลวงนั้นดูแล้ว ก็คิดคำนวณแรงแกว่งได้แน่ชัด เพราะลมอากาศไม่มีมาเป็นเครื่องอุปสรรคหรือช่วยเหลือประการใด เกี่ยวจำเพาะแต่เรื่องสายจะยาวสั้นเพียงไรเท่านั้น อนึ่งยังใช้สำหรับวัดอุณหภูมิอากาศหนักเบาผิดกันอย่างไรตามวันและเวลาจึงอาจทายพายุได้ ตกกลงช่องกะไดนั้นซึ่งถ้าไม่รู้อาจนึกว่าสร้างไว้ดูเล่นแปลก ๆ ที่จริงก็เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับวิชาโหรา.

อย่าว่าแต่ช่องว่างนั้นเลย ถึงแม่ห้องเล็ก ๆ ที่อยู่ภายในใต้ดิน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ก็มีประโยชน์เป็นอนุเคราะห์ประการเหมือนกัน คือเขาใช้รักษาผลไม้เมื่อหน้าหนาว แล้วทำความแนะนำให้ราษฎรรู้อายุเก็บงำรักษาผลไม้ของตนมิให้เน่าเสีย เก็บไว้

ได้นาน ๆ ทั้งเป็นเบื้องต้นแห่งวิชาทดลองสร้างขลุ่ยนางให้ถูกต้องด้วย.

หอดูดาวสร้างไว้ถูกต้องตรงกับทิศทั้ง ๔ ด้านเหนือก็หันไปข้างเหนือ ด้านใต้ก็หันไปข้างใต้ไม่มีผิดสักองศาเดียว ทั้งนี้เพื่อเป็นทิศดวงในการตรวจตราท้องฟ้าอากาศ หน้าที่ต่างเล่าก็ทำไว้ทั้งกว้างทั้งสูง เพียงเปิดออกก็เห็นท้องฟ้าได้ส่นัดแทบเท่ากับอยู่ข้างนอกทีเดียว.

นอกจากที่เป็นหอสำหรับดูดาว จะว่าเป็นหอ-มิวเซียมหอพิพิธภัณฑ์ด้วยก็ไม่ผิด เพราะภายในนั้นไม่ว่าเครื่องเล่นที่โบราณแต่ครั้งไหน ครุไหน เป็นต้องมีรวบรวมอยู่ในนั้นทั้งสน สรรพเครื่องที่เกี่ยวกับการเคีรเรือ กับภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฯลฯ ย่อมมีอยู่ในนั้นหมด.

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบหอดูดาวนี้ชื่อ แปรโรสต์ คือคนเดียวกันกับผู้ที่ได้คิดแบบพระที่นั่งวิมลปุรี เมื่อราชทูตเคีรดูทางภายนอกหอเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงเชิญเข้าไปดูข้างใน เพราะของนำดูที่ยังไม่ได้เห็นยังมีอีกมาก ในชั้นต้นเขาพาไปดูห้องที่อยู่ฝ่ายด้านทิศตะวันออก ในห้อง "ตะวันออก" นี้ของที่แปลกสำหรับราชทูต คือ

กระจก สำหรับดูดแสงแดดรูปกลม ศูนย์กลางกว้างเกือบ ๒ เมตร (เกือบ ๑ วา) เวลาราชทูตไปถึงเจ้าพนักงานได้เห็นหน้ากระจกให้เหมาะกับแสงแดด แล้วเอาไม้ กระจกานทั้งแผ่นหนา

หลายนิ้วฟูมาตั้งไว้ข้างล่างกระจกให้ได้ศูนย์กัน พอได้ศูนย์กันแล้วก็เกิดเป็นไฟลุกขึ้นทันที ใหม่ไม่กระดานราวกับตกอยู่ในกองเพลิง พอใหม่ไม่กระดานแผ่นนั้นแล้วเจ้าพนักงานก็เปลี่ยนเอาตะกั่วทั้งก้อนมาวางไว้แทน ในบัดเดี๋ยวนี้ก้อนตะกั่วก็ละลายเหลวกว้างไป ทั้งนี้เพราะอำนาจแห่งแสงอาทิตย์ซึ่งส่องเข้ามากลางกระจกแผ่นนั้นเอง.

ถัดจากกระจกไปแล้วราชทูตได้ไปดูแผนที่ดาวในท้องฟ้า ซึ่งเจ้ากรมคาช์ซันได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ๆ อาศัยแผนที่นั้นไม่ว่าดาวดวงใดซึ่งปรากฏในท้องฟ้าอากาศแล้วก็เห็นแจ้งอยู่ในนั้นหมด รูปร่างสัญญาณและสถานที่ไม่คลาดเคลื่อนเลย ราชทูตเห็นก็ชอบใจ จึงขอท่านคาช์ซันเจ้ากรมว่า “แผนที่อย่างนี้จริง ขอท่านได้โปรดคิดทำขึ้นอีกแผ่นหนึ่งสำหรับพระเจ้ากรุงสยาม แต่ขอให้ถูกต้องกับดวงดาวซึ่งปรากฏในท้องฟ้าทางบูรพทิศเมืองไทย”

เมื่อราชทูตดูแผนที่นั้นแล้ว ท่านคาช์ซันก็ได้พาไปดูกล้องยาวต่างๆ ที่พวกโหรใช้ในการดูดาว ท่านอัครราชทูตมาติดใจเครื่องหนึ่งซึ่งมีลำกล้องยาวตั้ง ๘ เมตร (๔ วา) เพราะถึงว่าลำกล้องใหญ่ยาวพะรุงพะรังถึงเพียงนี้ก็เห็นสิ่งของแจ่มแจ้งชัดดีกว่าที่จะดูด้วยตาเปล่าแต่ใกล้ๆ เสียอีก ไม่รู้สึกว่ามีลำกล้องเลย.

ท่านอัครราชทูตจึงเลยเตือนท่านคาช์ซันว่า “ก็เมื่อลำกล้องยาวๆ ดังนี้ไม่เป็นที่ถนัดขวางในการดูแล้ว ทำไมท่านจะไม่คิดทำให้ยาวใหญ่กว่านี้อีกเล่า? เช่นจะให้ยาวตั้งเส้นสองเส้นจะไม่

ได้แลหรือ? จะได้แลเห็นของไกลได้ชัดขึ้นกว่านี้อีก” แต่
 จริงเรื่องนั้น พวกโหรทั้งหลายก็ได้เคยดำริกันมาแล้วเหมือนกัน
 คือต่างอยากสร้างลัทธิล่องให้ยาวที่สุดที่จะทำได้ เพื่อจะให้กระ
 จกข้างปลายกระบอกลั่นไกลเข้ากับสิ่งของที่ต้องการจะดู แต่ก็
 ทำไม่ค่อยสำเร็จได้ง่าย เพราะถ้าทำให้ลัทธิล่องยาวเกินไปก็มัก
 จะเขยอนไปมา ทำลายความสามารถของล่องที่จะเห็นได้ถนัด
 ชัดเจน เพราะล่องไม่คงที่กระจกเขยอนเลยไม่เห็นถนัด ท่าน
 คาช์ชนจึงตอบเจ้าคุณราชทูตว่า “เครื่องอย่างที่เขาคุณว่านั้น ที่
 จริงเราก็ดำริจะสร้างเช่นเหมือนกัน แต่ยังคงวิธีไม่สำเร็จ เพราะ
 เครื่องอย่างนั้นจะมีน้ำหนักมาก จะเป็นการยากมากในการหันไป
 หันมา ยกขึ้นหรือหย่อนลงให้ได้ศูนย์ซึ่งล้วนเป็นของจำเป็นสำ
 หรับให้เห็นชัด แต่ถึงกระนั้นในระหว่างที่ยังคิดไม่ตกลงเราได้นึก
 แก้ไขไปทางอันเสียแล้ว คือในกรมโหรนั้นมีโหราจารย์คนหนึ่งเป็น
 คนสามารถช้อคาเมียร์สฟังได้คิดประดิษฐ์ล่องอย่างแรงขึ้นชนิด
 หนึ่งมีกระจกใหญ่ แต่ล่องใหม่มีลัทธิล่องที่เป็นรูปกระบอก
 นั้นไม่มี มีแต่กระจกเท่านั้น ได้ทดลองแล้วใช้ได้ดีเหมือนกัน
 เรื่องล่องใหม่ไม่มีกระบอกนั้น ท่านคาเมียร์สเองได้เคยอธิบาย
 ไว้ในหนังสือโหราศาสตร์คราวหนึ่งแล้ว และในราว ๒-๓ ศก
 มานเองก็ได้อธิบายซ้ำไว้ในหนังสือพิมพ์รัฐบาลกลาย ๆ ที่เรียกว่า
 “แมร์กรี” อีกคราวหนึ่ง.

เมื่อพูดอย่างนั้นแล้ว ท่านคาช์ชนก็เอาแผ่นกระจกอย่างแรง

มาตั้งไว้ตรงหน้าต่างแห่งหนึ่ง แล้วท่านเอาแผ่นกระจกเล็กประมาณเท่าแว่นตาอีกแผ่นหนึ่ง ถอยหลังออกไปตั้งไว้ห่างจากแผ่นใหญ่ราว ๕๐ ฟุต แล้วท่านจึงได้เชิญให้ราชทูตมองดูที่แผ่นกระจกเล็กนั้น พอตั้งได้ที ได้สายสัมพันธ์กันพอดีแล้วราชทูตดูเห็นสิ่งที่อยู่ห่างออกไปไกลอะโฮได้ชัดเจน ราวกับกล้องมีกระบอกเหมือนกัน

อาศัยกล้องส่องชนิดไม่มีกระบอกนั้นแหละ ท่านอาจารย์คาซซันได้ค้นพบดาวบริวารพระเสาร์ดวงเล็ก ๆ อีก ๒ ดวง ซึ่งดารกาจารย์แต่ก่อนยังไม่เคยพบเห็นเลย ดาวบริวารพระเสาร์นั้นท่านได้ตั้งชื่อเรียกว่าสีลเวราลาออดีเซรา.

พอคุณลุงนี้เสร็จแล้ว ท่านอาจารย์คาซซันได้นำเจ้าคุณราชทูตเข้าไปดูเครื่องอีกเครื่องหนึ่งในห้องของท่าน เครื่องนั้นแล้วด้วยทองเหลือง รูปสัณฐานกลมเหมือนผลส้มโอใหญ่ ๆ สมมุติว่าเป็นดวงโลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่นี้ รอบลูกกลมนี้มีเส้นพาดขึ้นพาดลงและผ่านไปทางซ้ายขวา ทั้งนี้สำหรับกะเนอที่และคำนวณได้สะดวกว่าตำบลใดอยู่เหนือใต้เท่าไร ห่างไปทางทิศตะวันออก, ตะวันตกเท่าไรแน่ ข้างในลูกโลกทองเหลืองนั้น มีเครื่องจักรบังคับให้ลูกโลกนั้นหมุนไปเหมือนกับโลกหมุนไปนั่นเอง ไม่เร็วไม่ช้ากว่ากันคือพอหมุนรอบตัวก็เป็นเวลาวัน ๑ กับคืน ๑ พอดี และหมุนรอบดวงอาทิตย์สมมุติอีกดวงหนึ่งก็สิ้นเวลาปีหนึ่งพอดี อนึ่งบนลูกโลกทองเหลืองนี้มีกระจกแผ่นใหญ่อยู่แผ่นหนึ่งสำหรับรับแสงอาทิตย์ แล้วฉายแสงนั้นให้มา

กระทบกระจกแผ่นเล็กอีกแผ่นหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปจากกัน
 ระยะทางประมาณ ๑๔๐ ฟุต เมื่อดึงเครื่องกับกระจกทั้งสองนี้
 ในที่ที่เหมาะสมแล้ว ถ้าใครจะเข้าไปมองดูที่แผ่นกระจกเล็กก็จะเห็น
 วิถีโคจรของโลกได้ถนัดชัดเจน และจะรู้สึกว่ามันเคลื่อนได้ส่วนกัน
 อย่างไรกับดวงอาทิตย์และดาวอื่น ๆ ด้วย เช่นเมื่อพระอาทิตย์
 แรกอุทัยขึ้น เครื่องนี้ก็จะต่ำไปหน่อยแล้วก็ค่อย ๆ เลื่อนขึ้น
 ไปพร้อมกับดวงอาทิตย์ได้ส่วนสูงต่ำกันพอดีอยู่ตลอดทั้งวัน ส่วน
 คนที่มองดูเล็กก็จำเป็นต้องค่อย ๆ หันไปตามด้วย มิฉะนั้นจะ
 แลไม่เห็นอะไร เพราะว่าถ้าจะดูให้ดีแล้วนั้นสายตาของคนที่นี่
 ต้องคอยเพ่งดูให้ได้สายสัมพันธ์กับกระจกแผ่นเล็ก และกระจก
 แผ่นเล็กนั้นก็ต้องให้ได้สายสัมพันธ์กับกระจกแผ่นใหญ่ และกระจก
 แผ่นใหญ่ ก็ต้องให้ได้สายสัมพันธ์กับเครื่องโลก ทองเหลือง ๆ ก็ต้อง
 ให้ได้สายสัมพันธ์กับ ดวงพระอาทิตย์ อย่างตรงดิก หมดทุก ๆ เครื่อง
 ถ้าเป็นคนใหม่ยังไม่เคยดูเลยก็แลไม่ค่อยจะเห็นเพราะหันหาศูนย์
 ไม่ถูก แต่ถ้าเป็นคนเคยหน้อยก็ง่ายนิดเดียว.

นอกจากโลกทองเหลืองนี้ ราชทูตยังได้ดูกล้องใหญ่อีก
 กล้องหนึ่ง ซึ่งเขาใช้สำหรับพิสูจน์เวลา อาศัยกล้องนี้เขารูวัน
 เวลานาที, วินาทีได้อย่างแม่นยำ ดีกว่าคมนาฬิกาอย่างดี ๆ เสียอีก
 เพราะธรรมดานาฬิกาอาจคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ส่วนพระอาทิตย์
 ซึ่งเขาเอามาเป็นเกณฑ์ในการพิสูจน์นี้เที่ยงตรงอยู่เสมอไม่ผิดเวลา
 เลย กล้องนี้ยังใช้เป็นประโยชน์ที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งคือใช้

สำหรับคนเค็รเร็วในท้องทะเลหลวง เป็นเครื่องพิศุจน์ดูว่า
แม่เหล็กซึ่งใคร ๆ ย่อมรู้ว่าชี้ไปข้างทิศอุดรเสมออันนั้นมันเขวไปข้าง
ซ้ายขวาของขั้วโลกเหนือเท่าไร เพราะที่จริงแม่เหล็กเป็นแต่ว่า
ชี้ไปทางเหนือเท่านั้น จะถือว่าเที่ยงตรงทีเดียวยังไม่ได้ตลอด.

ถัดจากคุณล่องทั้งสองนี้แล้ว ราชทูตได้ดูแว่นตาพิเศษสำหรับ
หาระดับน้ำ แว่นตาชนิดนี้พอจับใส่แล้วก็รู้ทันทีว่าของที่เรากู
เห็นนั้นได้ระดับน้ำหรือไม่ ถ้าได้ระดับเที่ยงตรงแล้วก็เห็นของ
นั้นได้แจ่มแจ้ง ถ้าเห็นเอียงซ้ายขวาเท่าไรก็เป็นอันแปลว่าสิ่ง
นั้นยังผิดระดับน้ำเท่านั้น.

ถัดจากดูแว่นตาดลวงระดับแล้วราชทูตก็ได้ไปดูแผนที่
ดวงพระจันทร์ ซึ่งเขาทำให้เหมือนจริง ก็ว่าในดวงพระจันทร์มี
หลุมมีดอนมีเหวมี่เขาที่ไหน ในแผนที่นั้นก็มีเหมือน ๆ กัน.

พอดูของต่าง ๆ เหล่านี้เสร็จแล้วท่านอาจารย์คาศ์ซันได้พา
ท่านราชทูตไปดูแผนที่กลม ที่ท่านได้จารึกไว้ตามพินห้องที่อยู่
ข้างด้านตะวันตก เมื่อท่านอาจารย์คาศ์ซันจะทำแผนที่นี้ ท่าน
ได้สอบสวนสถานที่อยู่ใน อัมพรวิถิ แห่ง ดวงดาว บริวาร ของดาว
พฤหัสบดีก็อย่างหนึ่ง ทั้งได้เอาจันทร์คาบที่เมืองฝรั่งเศสเมื่อศก
๑๖๘๓ และจันทร์คาบที่เมืองละโว้ในกรุงสยามเมื่อศก ๑๖๘๕ มา
สอบสวนประกอบให้สมกันเสียก่อน เห็นเป็นที่ถูกต้องกับแผนที่
เก่าซึ่งฝรั่งเศสเคยใช้ แต่ผิดกันกับแผนที่ของชาวฮอลันดา ถ้า
จะเชื่อแผนที่ฮอลันดาแล้ว เมืองไทยซึ่งเป็นเมืองอยู่ห่างจาก

เมืองฝรั่งเศสสะอึกก็ยังคงกลายเป็นห่างออกไปอีกตั้ง ๑๒๐๐ กิโลเมตร ซึ่งมีใช้หนทางเล็กน้อยเลย.

ที่ข้าพเจ้าจะขออธิบายถึงแผนที่ใหม่นี้ให้เห็นว่ามิพิเศษกว่าแผนที่ที่แขวนไว้ตามฝาผนังอย่างไร ในเบื้องต้นข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่า แผนที่กลมไม่เป็นส่เหลี่ยมอย่างแผนที่ธรรมดา ข้อ ๒ แผนที่ธรรมดาเขาเขียนไว้บนผืนผ้าหรือแผ่นกระดาษ แต่แผนที่นี้จารึกไว้ในแผ่นศิลาตามผนังห้องของหอโหราศาสตร์ อีบ-แซร์วาทัวร์ ขนาดของแผนที่นี้ถ้าวัดตรงเส้นศูนย์กลางตั้งแต่ขอบขวาไปซ้ายหรือซ้ายไปหาขวาก็ได้ก็ยาวถึง ๒๘ ฟุต อนึ่งแผนที่ธรรมดาสมมุติตั้งทิศเหนือไว้ข้างบน ทิศใต้ไว้ล่าง ๆ ล ๆ แต่แผนที่กลมนี้สมมุติตั้งทิศอุดร คือข้างเหนือของโลกว่าอยู่ตรงศูนย์กลางของแผนที่ อนึ่งแผนที่ธรรมดากับแผนที่นี้ยังผิดกันอีก คือแผนที่กลมนี้ถ้าจะดูให้ถูกแล้วต้องสมมุติว่าคนที่มองคุณั้นไม่ได้อยู่ในมนุษยโลก ไปได้ไปอยู่หลังดาวหลังเดือนกลางอากาศ จำเพาะตรงกับขั้วโลกเหนือโน้น แล้วหันตามดูแผนที่โลกกลมดังนั้นจึงจะเข้าใจได้ หากไม่หลงเป็นแน่ เพราะว่าแผนที่เมืองใดซึ่งเราเคยรู้เคยเห็นในแผนที่ธรรมดา ว่าเป็นรูปอย่างนั้นอย่างนั้น ขนาดเท่าขนาดเท่านั้น ครั้นดูในแผนที่กลมนี้จะกลายเป็นอันไปหมด เมืองเล็กจะกลายเป็นเมืองใหญ่และเมืองใหญ่จะกลายเป็นเมืองเล็กนั้นใด ก็เหมือนว่าถ้าเรามองดูภูเขาสองลูก ลูกหนึ่งอยู่ใกล้และอีกลูกหนึ่งอยู่ห่างออกไป ภูเขาลูก

หน้าคูใหญ่ไป และลูกหลังคูเล็กไป แต่แท้จริงถ้าเราไปคูใกล้ ลูกที่สองที่ดูเหมือนเล็กกลายเป็นใหญ่กว่าลูกต้นก็ได้ ดังนั้นเป็นตัวอย่าง หนึ่งของสิ่งที่เกิดด้วยว่า ธรรมดาของกกลมเราดูรอบในพริบตาเดียวไม่ได้ เราดูได้จำเพาะแต่ซีกเดียวนั้นมันใด ส่วนแผนที่กลมที่ฉันนั้น คือมีปรากฏอยู่เพียงประเทศบ้านเมืองและทะเลที่อยู่ในซีกเหนือของมนุษย์โลก อีกครึ่งหนึ่งนั้นคือซีกข้างทิศใต้เรามองไม่เห็น.

บัดนี้ท่านผู้อ่านเข้าใจแล้วว่า แผนที่กลมของท่านอาจารย์คาสซิ่งนี้เป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะขอกลับกล่าวถึงราชทูตไทยให้รู้ว่าท่านเองได้รู้สึกอย่างไร เมื่อท่านได้มาแลเห็นแผนที่นั้นซึ่งเป็นแผนที่พังกิดทำขึ้นใหม่ๆ แต่ก่อนยังไม่มีใครเคยทำ.

ในชั้นแรก ควรต้องบอกให้ทราบอีกชั้นหนึ่งว่า อักษรภาษาฝรั่งที่เขียนไว้ในแผนที่นั้น เจ้าคุณท่านอ่านไม่ออก แต่ถึงกระนั้นก็ดี พอท่านได้แลเห็นแผนที่นั้นท่านก็รู้สึกเข้าใจเอาเองว่าเป็นแผนที่อะไร ตัวอย่างซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริง คือณทันใดนั้นท่านชี้ไปตรงที่เมืองสยามอยู่แล้วว่า:— “นั่นแน่ะเมืองไทย โน้นแน่ะเมืองอเมริกา... นี่แน่ะหนทางที่เราได้โดยสารมาเมืองฝรั่งเศส...” พอลงท่านชี้กะไปว่า:— “เรือของเราแล่นไปทางนี้ แล้วเลี้ยวไปทางโน้น..” พอชี้แหลมอาฟริกาได้แล้วท่านกลับชี้ไปทางเหนือตรงกับหมู่เกาะอาซอร์ ซึ่งอยู่ตรงเมืองปอร์ตูเกสข้าม แล้วท่านว่า:— “นี่แน่ะที่ชาวเรือหลงเข้าใจว่าเป็นเมืองฝรั่ง

เศส ที่จริงยังเป็นเพียงเมืองปอร์ตุเกสเท่านั้น。” เจ้าคุณชี้ไป
 พลง คุยไปพลงเป็นที่น่าฟังหามีผิดมีหลงไม่ ดูราวกับท่าน
 เคยท่องขบใจมาก่อน.

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิธีทำแผนที่กลมนั้น ข้าพเจ้าได้อ้าง
 ว่าท่านอาจารย์คาสซึนี่ได้ทำสำเร็จถูกต้องดี เพราะท่านได้สอบ
 สวนดูจันทร์ปรากฏในเมืองฝรั่งเศสกับจันทร์ปรากฏซึ่งได้ปรากฏใน
 กรุงสยามในสมัยนั้น ที่ตรงนั้นบางที่ผู้ช่างคิดจะพากันนั้นก็นงนอยู่
 บ้างว่า:- “ท่านได้สอบสวนอย่างไรกัน? ท่านได้มาเมืองไทยหรือ?
 หรือคนไทยได้ส่งข่าวไปบอก?” ขอดตอบว่า:- “หามีได้ ท่าน
 คาสซึนี่ไม่เคยเข้ามาเมืองไทยและคนไทยไม่ได้บอกให้ท่านรู้อะไร
 ในเรื่องจันทร์ปรากฏ ผู้ที่ได้สอบสวนดูจันทร์ปรากฏแทนแล้วนำ
 สรรพภณียกิจอันเนื่องด้วยการณ์นั้นไปให้ท่านทราบ ก็ท่านบาด-
 หลวง เยชิวิตสององค์ คุณพ่อเดอฟงต์แน และคุณพ่อตาซาร์ต
 ในปี ๑๖๘๕ ซึ่งเป็นปีที่ ได้ มีจันทร์ปรากฏ ปรากฏใน เมืองไทยนั้น
 ขณะนั้นท่านบาดหลวงทั้งสองนี้ อยู่ สอนวิทยาศาสตร์ และ ศาสน-
 ศาสตร์ในเมืองไทยเป็นหลายปีมาแล้ว ท่านบาดหลวงสององค์
 นี้สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงโปรดมาก เพราะ
 ท่านเป็นปราชญ์และพระองค์ทรงโปรดปราชญ์เป็นอันมาก และ
 ในวันที่ได้เกิดจันทร์ปรากฏนั้น ทั้งสมเด็จพระนารายณ์ทั้งบาด
 หลวงสองท่านนั้นก็เฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่ง-ในกรุงละโว้ (ลพบุรี)
 ยิ่งกว่านั้น ทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์ ทรงขอบพระทัย บาดหลวง

สององค์นี้มากถึงกับทรงอาราธนาขอขาดหลวงชะเนนินจากเมืองฝรั่งเศสอีก ๑๒ รูป ก็เป็นโชคลาภอันดีแก่ศาสนาเป็นอันมาก และเป็นพระเกียรติยศ ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย เป็นอันมาก เพราะเป็นโอกาสอันดีเมื่อกำลังสืบสวนสั่งสอนวิชาโหราศาสตร์ดังนี้ ก็จะได้เป็นช่องให้ชี้คุณความดีของศาสนา และของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย สมด้วยความปรารถนาอันร้อนรน ซึ่งเป็นธรรมดาต้องมีฝังอยู่ในหัวใจของผู้ที่มีความศรัทธา และจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าและพระเจ้าอยู่หัว เช่นขาดหลวงชะเนนินเป็นต้น นานไปข้างหน้าเมืองไทยอาจกลายเป็นประเทศคริสตังในฝ่ายบูรพทิศอีกด้วยประเทศหนึ่งก็ได้.

ขอลับกล่าวถึงเจ้าคุณราชทูตไทยต่อไปอีกว่า เมื่อท่านได้แลดูแผนที่สถาตังที่กล่าวมานั้นแล้ว ก็ได้ออกไปดูกรุงปารีสที่นอกชาน เพราะที่นั้นเป็นที่สูงแลเห็นเมืองได้ถนัด ท่านราชทูตและขุนนางไทยที่ไปด้วย กับท่านได้ดูรอบเมือง ทั้งด้วยตาเปล่าและด้วยอักษะกล้องต่าง ๆ เป็นที่พอใจ เมื่อยืนดูครู่หนึ่ง เจ้าคุณราชทูตจึงถามท่านอาจารย์คาศ์ชนินว่า:- “สำนักเดอแบร์นซึ่งเคยเป็นที่พักมาก่อนตั้งอยู่แถวทางไหน? ขอท่านโปรดชี้หน่อย” ท่านอาจารย์คาศ์ชนินก็ชี้ให้ตามประสงค์ เมื่อเจ้าคุณทราบว่สำนักนั้นอยู่ตรงไหนแล้วท่านจึงได้ค้นจนเห็นสำนักอีกหลายตำบลโดยลำพังตนเอง เช่นได้พบเห็นสำนักเวงแซน วัดมงมาร์ตร์ สำนักโซ และตำบลสำคัญ ๆ อีกหลายแห่งซึ่งได้เคยไปมาแล้ว ดูช่าง

จำแม่นย่ำทีเดียว.

พอคุณครูปรีสแล้ว ราชทูตได้เข้าไปดูห้องบอกเวลาเที่ยง อธิบายคือว่าใน ห้องนั้น มีแผ่นทองเหลืองอยู่แผ่นหนึ่ง ที่ เขาตั้งไว้ ให้ถูกทิศเหนือทิศใต้ ตอนกลางวันเมื่อพระอาทิตย์ผ่านส่อง จำเพาะตรงเหนือเส้นทองเหลืองนั้นจึงรู้ว่า เป็นเวลาเที่ยง ก็เลย ตั้งนาฬิกาให้ถูกต้องกับพระอาทิตย์ ตลอดทั่ว พระราชอาณาจักรฝรั่งเศส นอกจากเส้นทองเหลืองสำหรับบอกเที่ยงนี้ ยังมีเครื่อง วัดแดด อีกหลายอย่าง ซึ่ง ท่าน ราชทูตได้ ดูด้วย แสดงความ พอใจ และท่านได้บอกกับท่านอาจารย์คาสซันเป็นหลายหนว่า “เมือง สยามน่าที่จะได้ โหรสำคัญเช่นอย่างท่านนี้ไว้เป็นศรีพระนครบ้าง”

ครั้งแล้วก็ได้พากันไปดูเครื่องสำหรับค้นหาและพิสูจน์สุริยุ-
ปราคาและจันทรุปราคา อาศัยเครื่องนั้นจึงรู้ว่าเมื่อไรจะมี
สุริยุคราสและเมื่อไรจะมีจันทรคราส จะเห็นได้ที่ประเทศไหน
เมืองไหนและช้านานเท่าใด สุริยุคราสและจันทรคราสนั้นจะ
เป็นสรรพคราส หรือเป็นแต่แห่วงไปบ้างก็รู้ได้หมด โดย
แต่เพียงหมุนเครื่องนั้นให้เดินเป็นวัน ๆ พอหมุนไปนั้นเดี๋ยวก็
เห็นดวงโลก, ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เกิดปิดบังกันข้างละหนสอง
หน เดี่ยวส่องสว่างเดี๋ยวก็มืดเป็นพัก ๆ เหมือนกับมีสุริยมัจฉานทร
ณะนั้น ถ้าคนหมุนเครื่องอ่านหนังสือออกก็รู้ได้ว่าเมื่อไรถึงจะมี
สุริยุคราสมีจันทรคราสด้วย เพราะมีเขียนบอกในตัวเครื่องเสร็จ
ขั้นที่สุดแม้อ่านไม่ออก เพราะผิดภาษากัน เพียงดูแผ่นที่ออก ก็เดา

ได้ว่าตรงไหนถึงจะเห็นสุริยคราส และตรงไหนจึงจะไม่เห็น.

นอกจากนี้เราอยากรู้ว่า เดือนนั้น ๆ พระอาทิตย์จะส่องแสงตรงหรือเอียงประการใด เราก็หมุนเครื่องให้ถูกกับเดือนนั้น ๆ ที่เราอยากดู เครื่องก็บอกทันทีว่าจะส่องตรงเอียงประการใดหมด ท่านอาจารย์คุปเลตต์ ซึ่งเป็น เจ้าพนักงานกำกับดูแล เครื่องแผนกนี้ ยังได้เชิญท่านอัครราชทูตให้ลองหมุนเครื่องนั้นด้วยมือของตนเอง และในบัดนี้ นั้น ท่าน อัครราชทูตก็หมุนไป หมุน มาจนได้ จันทร์-ปรากฏ ซึ่งได้ปรากฏขึ้นมาแล้วในปีนั้นตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม และในขณะนั้นเจ้าคุณราชทูตซึ่งทรงแจ้งอ่านหนังสือฝรั่งไม่ออกก็ยังไม่รู้ได้ทันทีว่าเป็นจันทร์คราสหาใช่สุริยคราสไม่ ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งความพิณิจพิเคราะห์อันเฉียบแหลมของท่านนั่นเอง.

เครื่องอย่างนี้กล่าวมานี้ ใช้ได้แต่เพียงสำหรับสุริยคราส จันทร์คราสเท่านั้น หรือเท่ากับว่าเป็นเครื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ จันทร์ และดวงมนุษย์โลก ๓ ดวงเท่านั้น แต่ถ้าสำหรับดวงดาวอื่น ๆ แล้วใช้ไม่ได้ เช่นอยากทราบว่าวันนั้นดาวดวงนั้น ๆ ตั้งอยู่ตรงไหน เป็นเหนือใต้ของโลกเราเท่าใด อยู่ใกล้ซิดหรือห่างไกลจากมนุษย์โลกเท่าใด เมื่อวานนี้และวันก่อน ๆ มันตั้งอยู่ตรงไหน เหล่านี้เป็นต้น ก็รู้ไม่ได้ด้วยอาศัยเครื่องสุริยุปราคานั้นเลย ต้องอาศัยเครื่องอีกชนิดหนึ่งของท่านอาจารย์ปรลิ่งตั้ง.

เครื่องของท่านอาจารย์ปรลิ่งตั้งนี้ ถ้าจะเทียบแล้ว ก็ คล้ายกับเครื่องเมื่อก่อนเอง คือว่าถ้าหมุนให้มันเดินแล้วดวงดาวต่าง ๆ ทั้ง

ใหญ่เล็กก็เดิรวนเวียนสลับกันไป เร็วบ้างช้าบ้างเทียบให้ได้ส่วน
เร็วช้ากัน เหมือนกับที่หมุนจริงในท้องฟ้าอากาศ บางดวง
ก็หมุนเป็นหนทางวงกลมทีเดียว บางดวงก็หมุนเป็นวงยาว
บ้างก็เป็นวงเล็ก บ้างก็เป็นวงใหญ่ บางดวงดูเหมือนอยู่กับที่นิ่งๆ
ไม่วิ่งไม่หมุนอะไร แต่ที่จริงก็หมุนไปมาเหมือนกัน แต่หาก
กำลังหมุนเข้ามาทางโลกเราบ้าง หนีห่างออกไปจากโลกบ้าง ด้วย
หนทางของดาวชนิดนั้น ตรงไปตรงมาเราจึงหลงเข้าใจว่านิ่งอยู่กับ
ที่ แต่ที่เข้าใจดังนี้เป็นเพราะเราดูตรงๆ นั้นเอง ถ้าเราเอียงไป
ข้างใดข้างหนึ่งก็จะเห็นว่าเดิรเหินวนเวียนเหมือนกัน.

ดวงดาวที่เจ้าคุณราชทูตได้ดูนานกว่าดวงดาวอื่น ๆ นั้นคือดาว
พระเสาร์และดาวพระพุธ ซึ่งเป็นดาวบริวารของพระอาทิตย์ เดิร
โคจรหมุนอยู่รอบดวงอาทิตย์เป็นนิตย์เสมอ แต่เดิรเร็วช้าไม่
เหมือนกัน ดาวพระเสาร์นั้นต้องโคจรอยู่ตั้ง ๓๐ ปีกว่าจึงจะ
บรรจบรอบดวงอาทิตย์คราวหนึ่ง ส่วนดาวพระพุธนั้นโคจรเพียง
๘๐ วันเท่านั้นก็บรรจบรอบ ตกลงปีหนึ่งของดาวพระเสาร์นาน
เท่ากับ ๓๐ ปีของเรา และปีหนึ่งของดาวพระพุธเร็วเพียง ๒
เดือนเศษๆ ของเราเท่านั้น.

เครื่องดูสุริยคราสและเครื่องดูดาว ๒ เครื่องนี้เป็นฝีมือของ
นายช่างนาฬิกาหลวงชื่อ ทูเรต์ นับว่าสามารถพอใช้ เพราะการ
ที่จะคำนวณดูระยะทางและอาการหมุนของดวงดาวต่างๆ ทั้ง
การที่จะคิดประดิษฐ์เครื่องให้หมุนเร็วช้าได้ส่วนเท่ากัน สม่าเสมอ

ไม่คลาดเคลื่อนนั้น เป็นการยากอยู่มิใช่เล่น.

นอกจากเครื่องเหล่านี้ ราชทูตไทยยังได้ดูเครื่องอื่นอีกซึ่งเกี่ยวกับดาวบั้ง ไม่สู้เกี่ยวกับบั้งหลายอย่าง เช่น ได้ดูเครื่องสำหรับสูบลมออกจากหลอดเพื่อทดลองแรงดันของอากาศ และได้ดูเครื่องทอหูกซึ่งปั่นด้ายไหมคราวละร้อยเส้น เหล่านี้เป็นต้น.

พอดูเสร็จสมประสงค์แล้ว ท่านราชทูต กำลังเค็รจะออกไปจากห้องนั้นก็พอดีท่านได้แลเห็นเครื่องชนิดหนึ่งรูปเหมือนแตรยาว แต่ไม่ใช่แตร ก็ถามผู้ทำหน้าที่นำท่านไปนั้นว่า:- “แตรนี้แปลกไม่เหมือนแตรที่เคยเห็น, เขาใช้เป่าเพลงอะไรกัน?” ผู้ทำหน้าที่นำท่านไปก็ตอบว่า “ที่เจ้าคุณดูเห็นเป็นแตรที่จริงหาใช่แตรไม่ เป็นเครื่องสำหรับต่อเสียงพูดให้ได้ยินไกล เช่นตะโกนเรียกใครไม่ได้ยินก็เอาแตรนี้มาตีคปากแล้วก็พูดไป คนที่เราต้องการเรียกนั้นถึงแม้เขาอยู่ไกลตั้งหลายเส้นก็ได้ยินชัด ราวกับอยู่ใกล้ๆ กัน” ขณะนั้นท่านราชทูตอยากจะทดลองเครื่องสำหรับส่งเสียงพูดนั้นดูว่าจะส่งเสียงไปได้ไกลจริงดังว่าหรือไม่ ก็ขอให้เอามาใช้พูดดูในทันใดนั้น ขณะนั้นมีคนกำลังเค็รอยู่บนถนนหน้าหอดูดาวคน ๑ ระยะทาง ๕๐๐ เมตร, เจ้าพนักงานจึงหยิบเอาเครื่องนั้นมาใส่ปากแล้วหันหน้าออกไปทางที่ผู้หนึ่งกำลังเค็รอยู่แล้วร้องทักถามว่า “นี่แจะไปไหนกัน? หยุดพักสักประเดี๋ยวละ” พอขาดคำลงผู้นั้นก็หยุดแล้วเหลียวซ้ายแลขวาไปๆ มาๆ เพื่อให้รู้ว่าใครเรียกตัว ก็ไม่เห็นใครอยู่ในที่แถานั้นเลยสักคน

เดี๋ยวแล้วเขาก็เดินเลยต่อไป.

เวลานี้ ท่านราชทูต เตรียมจะลาท่าน อาจารย์คัชชน อยู่แล้ว ทั้งท่านก็กำลังเดินออกไป ถึงที่นอกชาน อยู่แล้ว แต่มี เรื่องเบ็ดเตล็ดเกิดขึ้นเรื่องหนึ่งจึงยังไม่ได้ลาไป เรื่องนั้นฟังดูก็น่าขัน คือ ที่นอกชานนั้นยังมีกล่องอยู่อีกเครื่องหนึ่งยาวใหญ่ตั้ง ๕-๖ วาใช้สำหรับคูดวงอาทิตย์เป็นต้น ท่านอาจารย์คัชชนอยากจะให้เจ้าคุณราชทูตเห็นจุดดำๆ หลายจุดที่ดวงอาทิตย์ ซึ่งฟังสังเกตเห็นกันขึ้นใหม่ ๆ จึงเชิญให้เจ้าคุณราชทูตดูบ้าง เจ้าคุณดูอยู่สักครู่ก็เห็นจุดเหล่านั้นได้ทีเดียว แต่แทนที่ท่านจะกล่าวถึงจุดเหล่านั้น ท่านไปชักคำเปรียบเทียบอะไรที่ไหนไม่ทราบขบขันน่าฟังว่า “อ้อ, เราฟังรู้เดี๋ยวนี้เองว่า ทำไมผู้หญิงฝรั่งเศสเมื่อจะเดินไปไหนมาไหน มีเข้าประชุมสโมสรเป็นต้น ต่างคนจึงต้องพากันเอาผ้าโปร่งมีจุดสีดำๆ ปิดบังหน้าเสีย. ชะรอยจะเอาอย่างพระอาทิตย์กระมัง เพราะเป็นความจริงวงหน้าของหล่อนก็กลมเกลี้ยงสดใส แม้นละม้ายคล้ายพระอาทิตย์อยู่แล้ว, ฉะนั้นเมื่อหล่อนเห็นพระอาทิตย์ทรงเจิมพระพักตร์ด้วยจุดดำ, หล่อนก็ต้องเอาผ้าโปร่งมีจุดดำมาปิดบังหน้าเสียบ้าง หากไม่ก็จะเกิดตาฟางตาตายกันทั้งเมือง” ว่าเล่นๆ ส่อๆ ดังนี้แล้วเจ้าคุณราชทูตก็อำลาท่านอาจารย์คัชชนว่า “บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ได้กำหนดไว้ว่าจะไปดูพระอารามแดชาร์เตรอว์จึงต้องขอลาท่านไปก่อน” ท่านอาจารย์คัชชนทราบดังนั้นก็ต้องจำเป็นยินยอมอนุญาตให้ลา เพราะเกรงว่าถ้าหน่วง

ไว้ท่านราชทูตจะผิดนัด หากไม่ท่านคงได้พาไปดูหอแผนกอื่นต่อไป มีแผนกท่านอาจารย์เดอลาอัวร์เป็นต้น เพราะแผนกนั้นเป็นแผนกที่สำคัญเหมือนกัน และไม่ต้องสงสัยถ้าเจ้าคุณราชทูตได้ไปดูคงตั้งใจ อยากรู้อยากเห็นเหมือนแผนกอื่นเป็นแน่ ท่านอาจารย์คาสซันนี่ จึงอำนวยความสะดวกให้พร แก่ท่านราชทูตขอบใจท่านที่ได้อุตสาหะมาเยี่ยมตั่งนั้นก็นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ ส่วนท่านราชทูตก็ว่า “ถ้าว่างเมื่อใดและสพกับโอกาสอันเหมาะสม ข้าพเจ้ายินดีจะกลับมาสนทนาเรื่องดาวกับท่านต่อไปอีก เพราะเป็นวิชาที่เรารู้คดน่าฟังอย่างยิ่ง อาจชวนให้จนถึงข้อคัมภีร์ภาพลักษณ์ แต่เวลานี้หมดโอกาสแล้ว ข้าพเจ้าขอลาท่านไปก่อน”

บทที่ ๓๓

ราชทูตไปดูพระอาราม.

ในเย็นวันนั้น ท่านราชทูตกับพรรคพวกของท่านได้ไปดูพระอาราม “เดซาร์เตอซ์” พอรถไปถึงลานที่หน้าโบสถ์แล้ว ท่านราชทูตกับขุนนางไทยและคนที่พาไปได้พากันเดินดูสถานที่ภายในบริเวณของวัดนั้นทั่วไปก่อน แต่ที่วัดนี้มีผู้ใดออกมาต้อนรับค่านับราชทูตแต่อย่างใดอย่างหนึ่งดูสถานก่อน ๆ ตามธรรมเนียมไม่ ท่านราชทูตนึกแปลกใจ เจ้าพนักงานที่พาไปดูนั้นจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า “เจ้าคุณอย่าแปลกใจเลย เพราะว่าแต่ท่านราชทูตเลย ถึงจะเป็นใคร ๆ ทั้งหมดนักบวชวัดนี้ไม่ออกมาต้อนรับเลย

เพราะวินัยห้ามไม่ให้ท่านมาเกี่ยวข้องกับใครก็ใครจะไปจะ
 มากี่ไปมาได้ตามลำพัง ท่านไม่รุ้ระบุะบับังอะไรหมด ท่านได้
 แต่ถือศีลเจริญพรตอดทนภาวนาอย่างเดียว” เมื่อทราบเช่นนั้น
 ท่านราชทูตจึงหายแปลกใจ.

ในชั้นแรก ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้นำราชทูต ก็ได้นำไปดู
 โบสถ์แต่เวลานั้นเกือบจะค่ำอยู่แล้ว ข้างในโบสถ์ยังมีพระสงฆ์
 ซึ่งคอยประจำเปิดปิดประตูเหลืออยู่องค์หนึ่ง เมื่อเคาะเข้าไป
 ข้างในแล้วท่านสตอร์ฟก็คุกเข่าลงไหว้สัจสมหาสมาธิ ซึ่งตั้งอยู่เหนือ
 พระแท่นใหญ่สักครูหนึ่ง และขณะนั้นท่านอัครราชทูตและขุน
 นางที่ตามไปก็ได้ย่อเข่าลงแสดงความเคารพบ้างเหมือนกัน และ
 ต่อเมื่อเห็นท่านสตอร์ฟนั้นลุกขึ้นแล้วจึงได้ลุกขึ้นพร้อมกัน.

ที่นั่นต่างก็ได้พากันไปชมดูเข้าของต่าง ๆ ในโบสถ์นั้น เช่น
 พระแท่น, ธรรมาสน์และอาสนะที่นั่งของพระสงฆ์ซึ่งเป็นวัตถุที่
 ชื่อลือนามว่าประณีตบรรจง หากinghamเสมอเหมือนในทั่วประเทศ
 บ้านเมืองด้วยยาก แล้วก็ได้พากันไปดูพระรูปนักบุญเทพดา
 อรหันต์ต่าง ๆ กับทั้งพระบาทซึ่งมีเขียนอยู่ตามฝาผนังโบสถ์ ซึ่ง
 ล้วนแล้วด้วยฝีมือนายช่างเอกทั้งนั้น เช่นของอาจารย์เซแป็ค
 เป็นต้น พอเคาะต่อ ๆ ไปก็ได้มาถึงรูปทองสัมฤทธิ์ซึ่งตั้งอยู่เหนือ
 อนุสาวรีย์อันหนึ่ง ท่านราชทูตจึงถามว่า “นี่เป็นรูปใคร?”
 ท่านสตอร์ฟตอบว่า “เป็นรูปของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
 ซึ่ง เดิมที เป็น มรรคนเยก และ อุปถัมภก สำคัญ ของ พระอารามนี้

และเดียนศพท่านก็ยังฝังอยู่ในนี้ด้วย”

เมื่อคูโบสต์เสร็จแล้วก็ได้เข้าไปในห้อง “ชาคริสเตีย” ซึ่งเป็นห้องสำหรับเก็บรักษาบรรดาเครื่องพิธีมีพระภูษาต่างๆ ซึ่งพระสงฆ์ใช้กระทำสังฆกิจก็กิจศักดิ์สิทธิ์ ถวายบูชามิชซา เป็นต้น และไปดูห้องไว้รูปภาพงามๆ ทั้งเก่าใหม่ด้วย ต่อนี้ไปก็ได้ออกไปดูพระระเบียงข้างนอกรอบโบสต์ ในระวางเสาพระระเบียงนั้น มีรูปภาพเขียนแสดงพระประวัติของนักบุญบรูโนซึ่งได้เป็นผู้เริ่มตั้งนิกายนักบวชขึ้น แต่ตามปกติคนเคิร์ชไปมาไม่แลเห็น เพราะมีบานประตูปิด แต่เพื่อจะให้ราชทูตเข้าใจในประวัติของท่านผู้ที่ได้เริ่มสร้างนิกายนี้ ก็ได้จัดให้เปิดหมด ท่านราชทูตเห็นแล้วรู้สึกกว้างงามดีมีใช้น้อย, เพราะรูปประวัตินั้นเป็นฝีมือท่านอาจารย์เลอซีเออร์ นับว่าเป็นชิ้นเอกที่มีชื่ออยู่ในกระบวนช่างเหมือนกัน.

เมื่อราชทูตดูเสร็จแล้วก็พอดีได้มาพบกับท่านอธิการรองและพระสงฆ์อื่นๆ ในอารามนี้อีกบางองค์ ต่างจึงได้แสดงความเคารพต่อกันและกันตามธรรมเนียม ประหนึ่งว่าท่านมิได้เป็นนักบวชถือวินัยเคร่งครัด และโดยเห็นแก่ท่านราชทูตซึ่งเป็นผู้มาแต่ไกล ท่านอธิการรองจึงได้เป็นธุระนำท่านไปดูอะไรต่ออะไรที่เป็นของน่าดูอันมีอยู่ภายในพระอารามนั้นต่อไป มีที่ห้องกินเข้า เป็นต้น อันว่านักบวชชาวเตรอซันถึงว่าอยู่ร่วมอาวาสกันตั้งหลายสิบบองค์ก็ดี, ก็มีได้ร่วมกันสำหรับกิจปฏิบัติต่างๆ เว้น

แต่เมื่อจะทำสังฆกิจก็ลงโบสถ์พร้อมกัน หรือกระทำภักตกิจก็ไป
ห้องกินข้าวด้วยกัน นอกนั้นต่างอยู่ตามกุฏิเล็กน้อยของตนๆ
ขณะที่ราชทูตไปถึงคราวนั้นพอเป็นเวลารับประทานอาหารของ
พวกนักบวชเหล่านั้น และสำหรับกับเขาก็กตั้งอยู่บนโต๊ะเสร็จแล้ว
ก็เป็นโอกาสอันดีที่จะให้ราชทูตดูเห็นกับตว่านักบวชฝ่ายตะวันตก
บริโภคอาหารกันอย่างไร.

ข้อต้นที่ท่านราชทูตได้สังเกตเห็น คือบนโต๊ะกินข้าวซึ่งมี
ภาชนะเครื่องใช้สอยต่างๆ ตามธรรมเนียมทุกห้องกินข้าว หาได้
มีถ้วยแก้วสำหรับกินน้ำไม่ กลับเป็นมีหม้อดินขอบหนาๆ แทน,
ท่านอัครราชทูตจึงถามว่า “ทำไมขาดหลวงเหล่านั้นจึงใช้แต่หม้อ
ดินใส่น้ำอุ่น ไม่ใช่ถ้วยแก้วใส่น้ำเล่า?” ก็ได้เรียนตอบท่านว่า
“กินน้ำด้วยถ้วยแก้วไม่ได้, วินัยห้ามว่าเป็นของสวຍเกินฐานะของ
นักธรรมๆ ควรต้องตัดกังวลในสิ่งของโลก ฉะนั้นท่านจึงใช้หม้อ
ดินต่างถ้วยแก้ว”

พอดูห้องกินข้าวเสร็จแล้วก็ได้ออกไปข้างนอก พบเครื่อง
สำหรับสูบน้ำราชทูตจึงถามว่า “เครื่องนี้ใช้ทำอะไรกัน?” ก็ได้
รับคำอธิบายว่า “เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำจากบ่อแล้วส่งขึ้นไป
แจกทั่วทุกกุฏิพระสงฆ์ในพระอารามนี้, ฉะนั้นพระสงฆ์ไม่ต้อง
เป็นกังวลเรื่องตักน้ำหามาน้ำมาแต่ไกล” เจ้าคุณราชทูตก็ชอบใจ
มาก เพราะสูบน้ำนั้นในสมัยนั้นก็นับว่าเป็นของแปลกอยู่ ท่าน
ราชทูตไม่เฉพาะแต่ชอบใจเท่านั้น ท่านยังอุตสาหะได้ตลอดไป

ดูทางช่องเล็กช่องน้อยต่าง ๆ เพื่อให้รู้เห็นว่าวิธีที่อนันันติดต่อกันอย่างไร เป็นวิธีไหน.

เมื่อคุณเครื่องสูบน้ำหมักก็พอเป็นเวลาค่ำมืด จะเที่ยวดูอะไรต่อไปไม่ได้ ท่านจึงหันหน้าไปทางประตูจะกลับ พอเคียวออกพ้นระเบียงวัดท่านราชทูตเหลียวหลังมาจึงได้รู้ในเวลานั้นว่า ท่านอธิการรองกับพระสงฆ์อันดับที่ใต้ซึ่งแจงอธิบายอะไรต่ออะไรในวัดนั้นหาได้ติดตามไปส่งถึงประตูวัดตามธรรมเนียมทุกบ้าน ที่เขาเคยส่งท่านแต่ก่อนไม่ เจ้าพนักงานเห็นท่านราชทูตลงใจจึงอธิบายว่า “ข้อที่คุณพ่อนิกายนี้ไม่ตามมาส่งเจ้าคุณขอเจ้าคุณจงอย่ารู้สึกแปลกใจเลย เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชนิกายนี้ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับแขกเมืองใดซึ่งมาเยี่ยมวัดวาอารามของท่าน” เมื่อทราบความนี้แล้ว ท่านราชทูตก็ชอบใจมากว่า “วินัยนี้เคร่งครัดดี” แล้วท่านก็อดสำห้เคียวกลับไปหาคุณพ่อเหล่านั้นถึงที่ที่ท่านยืนอยู่นั้น เพื่อจะแสดงความชอบใจและอำลาท่านด้วยดูเป็นที่พอกพอกใจด้วยกันทั้งสองฝ่ายมิใช่น้อย ส่วนคนทั้งหลายเมื่อเห็นท่านราชทูตกลับไปลาท่านเจ้าอธิการนั้น เป็นที่แสดงความสัมมาคารวะต่อท่านผู้มีศีล ก็สรรเสริญท่านเป็นอเนกประการ แท้จริงข้าพเจ้าได้สังเกตมาหลายหนแล้ว ถ้าท่านราชทูตเห็นพระสงฆ์ยังเคร่งแล้วท่านยิ่งเคารพมากขึ้น.

บทที่ ๓๔

ราชทูตไทยไปคู้ห้างขายเพชร.

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปคู้พระอารามนั้นเจ้าคุณราชทูตกับพรรคพวกได้ไปคู้ห้างขายเพชรและเครื่องเงินทองของรูปพรรณของท่านอาจารย์ช่างทองเดอมงตารซ์ส์ ซึ่งเป็นหัวหน้าช่างทองหลวงและหม้อซือเสียงปรากฏว่าเป็นผู้ที่มีเพชรเม็ดใหญ่และแพงที่สุดในทวีปยุโรป เครื่องเพชรพลอยที่ประดับพระมาลามหามงกุฎพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับเครื่องทรงอื่นๆ ซึ่งทรงใช้ในงานใหญ่ล้วนแล้วด้วยฝีมือของนายช่างคนนั้นทั้งนั้น.

ที่ห้างขายเพชรนี้ท่านราชทูตได้มีโอกาสชมรัตนเครื่องเพชรพลอยอันมีค่าดังหลาย ๆ ล้านบาท อย่างที่เรียกกันว่าอันคุ้มมณีแก้วหาค่ามิได้หรือราคาค่าควรเมืองฉะนั้น การดูเพชรนี้ท่านราชทูตเพิ่งพิศดูไม่ผิดแบบกับที่ดูสิ่งอื่นคือดู ๆ จริง ๆ ที่ห้างขายเพชรนี้มีรัตนะก้อย่างกษะชนิด ท่านราชทูตดูจนทั่วและทุก ๆ เม็ดที่สำคัญท่านจับตรวจดูน้ำ, ดูแวว, ดูฝีมือเจียรนัยถ้วนทุกอย่างแล้วถามถึงวิธีใช้และราคาและค่านิยมของบุคคลพร้อมเสร็จ ที่จริงท่านนึกเป็นผู้ชำนาญในทางดูเพชรพลอยเก่งทีเดียว เพราะท่านพูดถูกต้องว่าน้ำชะชนิดนั้นชะชนิดนั้นเป็นราคาเท่านี้เท่านั้น และชะชนิดนั้นเขานิยมใช้ทำแหวน, ทำเครื่องประดับอื่นๆ เช่นสายสร้อย เป็นต้น ดูท่านพูดถูกต้องคล่องแคล่วราวกับพ่อค้าเพชรพลอยหรือช่างทองคนหนึ่งก็ว่าได้.

เมื่อได้ดูเครื่องเพชรพลอยเครื่องเงินทองของรูปพรรณเสร็จแล้ว, ท่านเดอมงตาร์ชี้สัสได้พาท่านราชทูตไปดูหอพิพิธภัณฑ์ของท่านซึ่งเต็มไปด้วยโบราณวัตถุชนิดเดียวคือแผ่นเสมาที่ระลอกและเหรียญเงินตรา, เหรียญทองตราต่างๆ ซึ่งรัฐบาลทั้งหลายเคยทำไว้แลกเปลี่ยนซื้อสิ่งของแต่ละครั้งโบราณกาล ลงมา จนถึงรัชสมัยปัจจุบันนั้น.

หอเก็บเสมานี้มีตู้สำหรับเก็บรักษาตั้ง ๔๐ ตู้ด้วยกัน, มีแผ่นเงิน, แผ่นทอง, ทองแดง, ตะกั่วดีบุก แทบทุกรัชกาลและทุกประเทศที่มีชื่อเสียงในโลกในสมัยนี้ เช่นเมืองฝรั่งเศส, เมืองสเปน, เมืองเยอรมันนี, เมืองอิตาลี, เมืองอังกฤษ, เมืองปอลอญ, เมืองชวิต, เมืองฮอลันดาและอื่นๆ อีกเป็นอันมาก.

ท่านเดอมงตาร์ชี้สัสนั้นเป็นคนนำชมจริง คือว่าท่านไม่ใช่คนมัวแต่เล่นเก็บอัฐิ เก็บสตาจค์ไว้เพื่ออวดเพื่อนฝูงว่ามี แปลกๆ หลายร้อยหลายพันชนิดเท่านั้นๆ แผ่น, (อย่างพวกเล่นบอนและกล้วยไม้เป็นต้น) ท่านสะสมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางสอบสวนโบราณคดีมีตำนานพงสาวดารเป็นต้น เหตุให้รู้ว่าท่านเดอมงตาร์ชี้สัสเป็นนักโบราณคดีรู้พงสาวดารในสากลโลกละเอียดสุขุมนั้น คือว่าเมื่อท่านราชทูตหยิบแผ่นเหรียญไหนถามว่า "นี่สร้างมาแต่ครั้งไร? เพื่ออะไร?" ท่านก็ตอบทันทีว่า "สร้างมาแต่ครั้งแผ่นดินพระราชองค์นั้นๆ เมืองนั้นๆ เนื่องด้วยมงคลและเหตุเศร้าโศกนั้นๆ" ดังนั้นทุกแผ่นไม่มีติดหรือฉกฉวย ดูราว

กับท่านอ่านในพงสาวดารก็ว่าได้, ฉะนั้นจึงได้รู้ว่าท่านเป็นนัก
โบราณคดีรู้ข้อความในพงสาวดารแห่งโลกความจริงผู้หนึ่งหาผู้เสมอ
ยาก.

ฝ่ายท่านราชทูตเล่า นอกจากพินิจดูด้วยตาและตั้งกระทู้ถาม
ท่านยังได้แสดงความจงรักภักดีซึ่งท่านมีไว้ต่อเจ้านายเหนือตนอย่าง
น่าชม และโดยไม่ต้องพูดสักคำเดียว เพราะเหตุนี้จึงเป็นการ
แปลก ถ้าเป็นแต่ย่อสรรเสริญพระบารมีด้วยปากธรรมดาก็ไม่
แปลกอะไร แต่นี่ท่านนิ่งไม่พูดไม่จาสักคำเดียวและถึงกระนั้น
การดูณภาพนั้นเป็นที่สรรเสริญบารมีของเจ้านายตนดีกว่าคำพูดตั้ง
หลายเท่า เรื่องใดเกิดขึ้นดังเมื่อท่านราชทูตกำลังดูแผ่น
เหรียญเหล่านั้น เผอิญมีอยู่แผ่นหนึ่งซึ่งท่านหยิบขึ้นมาพิจารณา
ด้านหน้ามีรูปอะไรต่ออะไรไม่แปลกอะไรนัก แต่ด้านหลังมีคำ
จารึกมากมายและยืดยาวกว่าแผ่นเหรียญอื่นๆ เป็นอันมาก ท่าน
ราชทูตจึงถามว่า “คำจารึกเหล่านั้นมีใจความอย่างไร ทำไมจึงยาว
ยืดยาวพิสดารดังนี้เล่า? ท่านเดอมงตารซสออธิบายว่า “เหรียญแผ่น
นี้เป็นเหรียญที่พวกขบถได้หล่อขึ้นเมื่อศก ๑๖๗๒ เมื่อสงครามได้
เกิดขึ้นในระวางประเทศยุโรป รูปข้างหน้าเป็นรูปเปรียบเสี่ยๆ
หายๆ ต่อพระมหากษัตริย์ต่างๆ และคำจารึกที่ด้านหลังก็ล้วน
คำตีเตียนว่ารัฐบาลของพระมหากษัตริย์เหล่านั้นทั้งสิ้น.”

เมื่อท่านราชทูตได้ฟังคำอธิบายนั้นท่านก็โยนทิ้งเหรียญแผ่น
นั้นลงทันทีโดยอาการแค้นใจและเกลียดชังอย่างที่สุด และอาการ

อันนี้ ของ ราชทูต ก็เป็นการแสดง ความ จงรักภักดี ต่อเจ้านาย และ ความเกลียดชังต่อคนพาล ที่ได้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางที่ประชุม อย่างเปิดเผยดีกว่าวิชาจาสามภักดีและตีเตียนเป็นอันมาก.

ในบรรดาเหรียญและเสมาที่ระลึก ซึ่งให้ท่านราชทูตดูนั้นมี อยู่หลายแผ่นซึ่งเป็นเหรียญฝังได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีหลายแผ่นที่มีพระบรมฉายา ลักษณ์ปรากฏอยู่ในนั้นด้วย แผ่นที่มีพระบรมรูปนั้นสังเกตเห็น ท่านราชทูตพิเคราะห์แล้วพิเคราะห์เล่าเป็นกาลนาน ไม่ค่อยจะวาง ลงได้ ดูเหมือนมีเสน่ห์ที่อะไรอันหนึ่งคลึงใจท่านราชทูตให้ชอบดู ยิ่งกว่าแผ่นอื่นๆ.

ต่อเมื่อท่านราชทูตได้ตรวจดูแผ่นเหรียญเหล่านั้นเสร็จหมด แล้ว ท่านก็ได้กล่าวชมเชยความคิดและธรรมเนียมของผู้ที่สร้าง เหรียญชนิดนั้นว่า “เป็นธรรมเนียมอันดีอย่างยิ่ง เพราะเป็น เหมือนหนึ่งประกาศคุณความดีของคนในสมัยหนึ่ง ให้คนใน สมัยหลังได้รู้ถึงด้วย หากไม่เมื่อคนสมัยปัจจุบันล่วงลับไปแล้ว ชื่อเสียงและเกียรติคุณความดีมักหายสูญไปเร็ว หากมีพระยาน ปรากฏให้คนชนหลังทราบทั่วถึงกันไม่ เพราะความทรงจำของ มนุษย์ย่อมไม่ยืดยาวเป็นธรรมดา ถึงกระนั้นก็มีส่วนพระบาท สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กษัตริย์นิกายและพระมหากษัตริย์คุณ ของพระองค์มากเหลือล้น ถึงแม้จะไม่สร้างเหรียญที่ระลึกขึ้นไว้ เกียรติศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ก็คงแผ่เผยฟุ้งข่านไปเองจน

ชัฏกาลปาวสาน เพราะพระมหากษัตริย์คุณของพระองค์ย่อมทรง
ฝังในจิตต์ใจของพลเมืองฝรั่งเศสทั่วทุกคนในพระราชอาณาจักรของ
พระองค์ ฉะนั้นจึงเข้าใจว่าแม้ไม่มีเสมาที่ระลึกก็คงไม่มีวันสูญ
เป็นแน่ แต่เมื่อยังมีเสมาเตือนให้ระลึกถึงด้วยก็ยิ่งดี เพราะ
เป็นเหมือนหนึ่งส่งเสริมคุณความดีของพระองค์ให้ยิ่งแผ่ชานออก
ไกลสิ้นกาลนาน ซึ่งไม่เป็นการเกินสมควรหาได้ เพราะพระ
บารมีของพระองค์นำสรรเสริญหาที่สุดมิได้”

เมื่อคุณแผ่นดินเหรียญเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้แสดงความ
ขอบใจต่อท่านเดอมงตาร์ซีส์ในการที่ท่านได้โปรดอธิบายสถานที่เกิด
และพงศาวดาร ของเหรียญเหล่านั้นให้โดยละเอียดละออจนเข้าใจดี
แล้วต่างก็ได้พากันไปดูรูปต่าง ๆ ซึ่งแขวนอยู่ในบ้านของท่านเดอ-
มงตาร์ซีส์พร้อมทั้งคำอธิบายถึงรูปภาพที่แขวนไว้รอบห้องนั้นด้วย
เมื่อท่านราชทูตได้เห็นรูปพร้อมทั้งคำอธิบายฉะนี้แล้วจึงได้รู้เข้าใจ
ถึงการที่ไปพบประเทศอเมริกา เพราะในจำนวนรูปเหล่านั้นมีรูป
ท่านคริสโตบาลโคลัมโบนายเรือเอกสเปนอยู่รูปหนึ่ง ซึ่งได้ไป
พบปะเมืองอเมริกาเป็นคราวแรกเมื่อคริสตศก ๑๔๙๒.

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งท่านราชทูต ชมแล้วชมเล่าถึงกับซัก
ถามชื่อของนายช่างผู้ที่เขียนหมดทุกรูป ท่านยังได้ดูอีกสิ่งหนึ่ง
ในห้องของท่านเดอมงตาร์ซีส์ซึ่งควรจะต้องกล่าวถึงบ้าง คือนาฬิกา
เรือนหนึ่งซึ่งไขคราวเดียวแล้วก็เดินไปได้ตลอดถึง ๓ เดือนไม่หยุด
พอดูนาฬิกาแล้วก็นับว่าราชทูตได้ดูหมดในของนำดูซึ่งมีอยู่ที่ห้อง

ชายเพชรนั้น ท่านราชทูตจึงได้ขอบใจและอำลาท่านเดอมงตาร์-
 ชส์ กับภรรยาอีกคำรบหนึ่ง แล้วก็ได้ออกไปขึ้นรถซึ่งรอ คอยอยู่
 หน้าห้อง.

บทที่ ๓๕

ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคลาญี.

วันที่ท่านราชทูตได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่วังแวร์
 ซายส์นั้น ท่านยังหาได้ทันไปเที่ยวชมดูพระราชวังตลอดไม่. พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงาน กระทรวงวังจัด
 การให้ราชทูตไปพักที่พระตำหนักเดอคลาญี ซึ่งอยู่ไม่สู้ห่างจากวัง
 เวิร์ซายส์เท่าไร เพื่อจะเปิดโอกาสให้ท่านราชทูตได้ไปเที่ยวชม
 ดูตามชอบใจ.

ฉะนี้เมื่อรุ่งขึ้นจากวันที่ท่านได้ไปดูห้องชายเพชรนั้น คณะ
 ราชทูตไทยก็ได้ย้ายไปพักอาศัยอยู่ที่ตำหนักเดอคลาญีตามกระแส
 พระบรมราชโองการ พระตำหนักเดอคลาญีนั้นจำลองแบบวัง
 โบราณที่เมืองกรีก (Grèce) มาสร้างไม่มีแบบอื่นมาเจอปนเลย
 และจะเรียกว่าวังกรีกก็ไม่ผิด แต่อาศัยเหตุที่วังนี้ตั้งอยู่ริมบ้าน
 ชุนนางโบราณชื่อ “บารงเดอคลาญี” (หรือหลวงเดอคลาญี ถ้าจะ
 เทียบกับตำแหน่งชุนนางเมืองไทย) จึงได้ตั้งชื่อเรียกว่า “พระ
 ตำหนักเดอคลาญี.”

พระตำหนักนั้นหันหน้าไปทางทิศเดียวกันกับพระที่นั่งวังเดอ

แคว้นชายส์ ทางด้านหน้าของพระตำหนักนั้นมีมุขยื่นออกมาในที่สุดทั้งสองข้าง และมุขนั้นทำหักเข้ามาทางหน้าตำหนักอีกหน่อย ท้องสนามหน้าลานพระตำหนักวัดตามยาวได้ ๖๐ เมตร, วัดตามกว้างตั้งแต่หน้ามุขไปถึงรั้วนอกหน้าประตูใหญ่ได้ ๖๔ เมตร หน้ามุขกลางนั้นทรวดทรงกลมเป็นวงพระจันทร์ครึ่งซีก ยื่นออกมาข้างหน้าดูเหมาะเจาะเข้าที่มาก คำที่ทำให้ดูเห็นพระตำหนักซึ่งเข้าไปทางด้านหน้านั้นมีบันไดชั้นลงไปด้วยศิลาอ่อน ๕ ชั้นได้ ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมเตี้ยๆ ประมาณ ๕ ฟุตเท่านั้น.

ชั้นล่างของพระตำหนักนั้นงามกว่าชั้นอื่นหมด มีที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือมุขหน้าที่ยื่นออกไปหน้าลาน และเหนือมุขหลังซึ่งยื่นออกไปในสวนกับทั้งสองข้างแห่งมุขนั้น และมีท้องพระโรงใหญ่อยู่ตรงกลาง ในท้องพระโรงใหญ่นั้นมีเสาศิลาสำหรับพินเขตแดนโดยรอบ และเขตแดนนั้นพอนั้นเสาออกมาทางกลางห้องก็ต่ำลงมากกว่ารอบๆ หน่อย ลวดลายเครื่องประดับทำล้วนแต่ทรวดทรงตรงๆ. ไม่มีวงไปมาอย่างลวดลายธรรมดา เป็นวิธีประดับอย่างพินๆ อย่างที่เรียกว่าแบบ “อัสติก” ของชาวเมืองกรีกโบราณ.

ห้องอื่นๆ ซึ่งตั้งอยู่ข้างซ้ายมือเมื่อขึ้นมาจากบันไดใหญ่หน้าพระลานก็แต่งตามแบบ “อัสติก” นี้ทั้งหมด. แต่ห้องด้านขวามือนั้น ก็แต่งเป็นแบบกรีกโบราณ เหมือนกัน แต่เรียกชื่อว่าแบบ “คอรินเทียน” คือผิดกันกับแบบ “อัสติก” ที่เพิ่มลวดลายกนก

วนเวียนเข้าข้าง เพิ่มภาพต่าง ๆ เช่นสัตว์และใบไม้และรูปเปรียบเทียบเข้าข้าง ส่วนแบบ "อติตัก" นั้นเป็นแต่เส้นตรงๆ เท่านั้น เครื่องประดับอันไม่มีเลย ห้องที่สร้างตามแบบคอรินเทียนนั้นเป็นห้องเล็กห้องน้อยหลายห้อง เป็นห้องสรงและห้องชะนิตคาเลอรี แต่ไม่มีฝาผนัง พื้นเพดานของห้องคาเลอรินยังไม่แล้วเสร็จจัดถ้ำแล้วเมื่อใดคงงามเป็นที่จับตาจับใจมาก เพราะที่บนเพดานนั้นรับสั่งให้เขียนเป็นราชประวัติของพระเจ้าเอเนซิงเป็นเรื่องราวจับใจมาก (พระราชประวัติของพระเจ้าเอเนซิงปรากฏดังนี้คือ เมื่อพระเจ้าเอเนได้ทรงครอบครองพระนครตรวี แทนพระราชบิดาซึ่งทรงพระชราชิดแล้ว พระเจ้าอูลิสก็กรีธาทัพมาตีเมืองตรวี พระเจ้าเอเนเห็นเหลือกำลังที่จะต้านทานก็ต้องทิ้งบ้านทิ้งเมืองเสด็จหนีไปและทรงแบกพระราชบิดา ซึ่งทรงพระชราภาพ ขนหนือพระปฤษฎางค์พาหนีไปด้วย เป็นการแสดงความกตัญญูตาคู่ต่อพระราชบิดาอย่างสิ้นสุดกำลังซึ่งพระองค์สามารถจะทำได้ ฉะนั้นถ้าเขียนเรื่องภาพนี้สำเร็จลงเมื่อไรจึงเข้าใจว่าคงงามเป็นแน่.)

ที่มุมเพดานข้างล่างนั้น บนเป็นรูปหมูกำลังก้มหน้าลง ทำท่าแบกเพดานไว้มิให้ตกลงข้างล่าง และได้ลงมาอีกหน่อยบนเป็นรูปเทพธิดาบ้าง ยกขึ้นบ้าง ถือกระเช้าดอกไม้และพวงมาลัย ทั้งช่วยกันยกโค้งสีลาทั้ง ๘ โค้งซึ่งไปบรรจบกัน ตรงกลางพื้นเพดาน.

ที่เหนือบัวเสาซึ่งเป็นที่เกิดแห่งโค้งทั้ง ๘ โค้งที่เป็นเหมือนซี่โครงของเพดานนั้น ก็มีเป็นรูปเทพบุตรเทพธิดาและพระๆ

เจ้าๆ ตามลัทธิพวกครีกโบราณกำลังแสดงฤทธิแสดงเดชกันทั้งนั้น เช่นมีรูปพระนางธรณีผู้บำรุงโลกให้ชุ่มชื้น รูปเทพบุตรผู้ประจำธาตุไฟ ธาตุลม ดินและน้ำเป็นต้น รูปเทพดาผู้ประจำจักรราศี และดาวนพเคราะห์ซึ่งถือกันว่าล้วนแต่อาจยังฤดูให้ผลัดเปลี่ยนกันได้ ให้ฝนฟ้าอากาศดีร้ายตามพระทัย กับมีรูปพระภูมิเจ้าที่และเทพยดาประจำทิศ สำหรับกันผีร้าย บังคับบ้านเมือง มิให้เป็นอันตราย เหล่านี้เป็นต้น.

ถ้าจะออกจากพระตำหนักโดยทางประตูห้องศาลเออร์ที่วามาน ก็ถึงสวนอุทยาน "โอริงเซอร์" คือสวนส้มซึ่งทำเป็นโรงใหญ่ปลูกต้นไม้ไว้ข้างใน ค่าที่ดินส้มในเมืองฝรั่งเศสไม่อาจขึ้นกลางแจ้งได้เหมือนในเมืองไทย ต้องปลูกไว้ในโรงและปฏิบัติอย่างดีบดียิ่งจะผลัดดอกออกผลได้บ้าง หรือถึงโบสถ์หรือโรงสวด ขอกล่าวถึงสวนส้มและโรงสวดนี้อีกหน่อย เพราะเห็นเป็นของแปลกคือตามธรรมดาโบสถ์ก็มีฐานยาวมากกว่ากว้างทั้งทรวดทรงมักเป็นดังรูปกางเขน แต่โบสถ์นี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทรวดทรงกลมเหมือนจอมปลวก ที่เป็นอย่างนี้เพราะจะเลียนแบบครีกทั้งนั้นคือศาลเทพารักษ์ของครีกทรวดทรงกลม โบสถ์นี้จึงทำทรวดทรงกลมด้วยมิให้เสียแบบแผนความนิยมแห่งเจ้าของเดิม ลวดลายข้างในเป็นไปตามแบบคอร์นเทียนทั้งนั้น ขนาดของโบสถ์นี้วัดตามศูนย์กลางจากข้างหนึ่งไปหาข้างหนึ่งได้ ๑๐ เมตรพอดี เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงประทับอยู่ในพระตำหนักนี้ ถ้าทรงหมาย

พระทัยจะไปฟังมิชชาไม่ต้องเสด็จออกจากพระตำหนักก็เข้าโบสถ์
 ได้ เพียงเสด็จตามระเบียบพระตำหนักก็ถึงโบสถ์ สะดวกดี
 ส่วนสวนส้มนั้น มีแปลกดังที่ได้กล่าวแล้วคือเป็นสวนสร้างไว้ใน
 โรง หาใช่สร้างโรงไว้ในสวนเหมือนเมืองไทยไม่ ที่คิดทำเช่น
 นี้ก็เพราะเมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองที่มีอากาศค่อนข้างหนาว ต้นไม้
 ฝักหญ้าบางอย่างซึ่งขึ้นดีในเมืองร้อน ถ้าจะปลูกตามสวนในเมือง
 ฝรั่งเศสคงไม่งอกงาม (อย่างเดียวกับต้นไม้ที่ชอบขึ้นงามในเมือง
 หนาวมาปลูกในเมืองไทยก็ไม่งอกงามเหมือนกัน) ก็ในจำพวก
 ต้นไม้ในเมืองร้อน ซึ่ง ปลูกไม่ขึ้น ที่กลางแจ้งในประเทศฝรั่งเศส
 ตอนเหนือ เช่นที่แถวพระนครปารีสนั้น ต้นส้มก็เป็นต้นไม้
 ชนิดหนึ่งซึ่งไม่ชอบหนาวปลูกไม่ขึ้น ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงได้ทรงดำริ ปลูกสวนอุทยานไว้ใน ที่กัมบังดังนี้
 เพื่อจะบำรุงอากาศใน นั้นให้ ร้อนหนาวจำเพาะ พอเหมาะ แก่ความ
 ต้องการของต้นส้มนั่นเอง เพื่อให้งอกงามผลิดอกออกผลได้

สวนส้มนี้หลังคาและฝาผนังด้วยแผ่นกระจกทั้งนั้น แต่
 ถึงเวลาระบายลมเข้าออกแผ่นกระจกเหล่านั้น ปิดเปิดได้ตามชอบ
 ใจ ถ้าอากาศหนาวก็ปิดเสีย ถ้าอากาศร้อนอับเกินไปก็เปิดออก
 ดังนี้ อากาศภายในจึงเป็นปกติอยู่เสมอ ถ้าฤดูหนาวที่เดียวเพียง
 ปิดแผ่นกระจกเท่านั้นก็ยังอุ่นไม่พอ จึงต้องคิดทำให้อบอุ่นไป
 ด้วยวิธีสูบลมไฟข้างใน ดังนี้ ต้นไม้จึงไม่ตาย.

สวนส้มที่ตำหนักเดอคลาญนี้จัดอย่างประณีต ถนนร่น

แคมสำหรับเคาะเห็นไปมาภายในโรงสวนนั้น ล้วนแต่ปลูกด้วยศิลาอ่อนขาวบริสุทธิ์ทั้งนั้น และถ้าจะวัดตามยาวก็ได้ ๔๘ เมตร วัดตามกว้างได้ ๘ เมตรเศษ ท่านราชทูตเที่ยวดูจนทั่วเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง.

บทที่ ๓๒

ราชทูตไปดูลำคลองที่แวร์ซายส์.

เย็นวันต้นที่ราชทูตไปพักที่ตำหนักเดอคลาญนั้น ท่านสตอร์ฟซึ่งเป็นเจ้าของงานประจำอยู่กับราชทูตเสมอ ได้เข้าไปหาท่านราชทูตแล้วพูดว่า “ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบด้วยว่า พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าเจ้าคุณมีความประสงค์อยากให้ข้าพเจ้าหูลสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ทรงทราบบ้างแล้วขอเชิญเจ้าคุณบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ” เจ้าคุณราชทูตตอบว่า “ห้ามได้ เราจะมิบังอาจถึงกับให้ท่านนำความอันใดขึ้นกราบบังคมทูลให้ลำบากพระทัยเลย เราอยู่เป็นสุขในสำนักนี้ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงจัดให้มาอยู่พระมหากษัตริย์คุณเป็นล้นเกล้าฯ อยู่แล้ว ถ้าเมื่อใดพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงทราบความเป็นไปของเรา พระองค์คงทรงได้ถามถึงเราๆ จึงจะกราบทูลให้ทรงทราบเมื่อนั้น แต่ก็จะให้เรารบกวนพระองค์ก่อนดังนั้นหาเป็นที่ชอบไม่ แต่ขอที่ท่านให้โอกาสแก่เราเช่นนี้เราขอบใจท่านเป็นอันมาก.”

ตั้งแต่วันนั้นมาท่านสตอร์ฟ ก็มีได้ตาม ถึงความประสงค์กับ
 ราชทูตอีกต่อไป แต่ทุกวันต้องไปหารีอกกับท่านอัคมมหาเสนาบดี
 เดอเซญูเอเลว่า “วันนี้ควรจะพาท่านราชทูตไทยไปคุดูอะไรบ้าง?”
 เพราะเกรงว่าแต่ลำพังท่านราชทูตจะไม่กล้าออกปาก ขอคุดูอะไรเลย
 และหากว่าจะเว้นเสียบ้างจะไม่พาไปคุดูทุกวันท่านราชทูตก็จะไม่ทัน
 ได้คุดูได้ชมของที่นำคุดูน่าชมอีกหลายอย่าง จะต้องกลับไปเมือง
 ไทยเสียก่อน.

วันต้นนั้น ท่านเสนาบดีมีคำสั่งให้พาราจทูตไปคุดูเรือกัญญา
 และลำคลองต่างๆ ในบริเวณวังแวร์ซายส์ว่า “มงเซียร์สตอร์ฟ
 ท่านควรพาราจทูตไปคุดูที่ท่าราชวรดิษฐ์ศิลาตายก่อนเถิด แล้ว
 ที่นั้นจะได้พบกับมงเซียร์เลอแปร์ฟร็องัวพนักงานอุทยานหลวง มง-
 เซียร์เลอแปร์ฟร็องัวจะได้รับภาระนำทางต่อไป เพราะมีรับสั่งว่ามง-
 เซียร์เลอแปร์ฟร็องัวเป็นคนชำนาญทางพระราชนิเวศน์วังแวร์ซายส์มาก
 กว่าใคร ๆ ควรมอบธุระให้อธิบายความเป็นไปในนั้นได้ดีกว่า
 ใคร ๆ หมด” เหตุที่พระองค์ทรงเพิ่มเจ้าพนักงานพิเศษขึ้นฉะนี้
 ก็โดยพระราชประสงค์ว่าเมื่อราชทูตานุทูตกลับไปเมืองไทยแล้วจะ
 ได้ทำรายงานความเป็นไปของเมืองฝรั่งเศสขึ้นกราบบังคมทูลโดย
 ละเอียดตามความเป็นจริง ดีกว่าทิ้งให้เลื้อกไปคุดูเอาเองตาม
 อารมณ์โดยไม่มีผู้แนะนำ แล้วทำรายงานขึ้นกราบทูลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์โดยคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามความเข้าใจของ
 ตนเอง.

วันนั้นก่อนหน้าที่จะลงเรือไปเที่ยวชมสวนและดำคลองทำน
ราชทูตได้แวะเข้าไปดูสระ "อาปอด์โล" ซึ่งอยู่ตามทางที่จะไป ชม
สระเสร็จแล้วก็ได้พากันไปดูพระตำหนักแก้ว ซึ่งเป็นเท่าที่เรือมา
คอยรับ.

พอถึงขณะนั้นขบวนเรือ "คงคองลา" คือเรือกัญญาหลวงกำลัง
เทียบท่าพร้อมด้วยเจ้าพนักงานและพวกฝีพายทนายเลือก ซึ่ง
ล้วนแต่งตัวเต็มยศเช่นในวันพระราชพิธีใหญ่ ๆ ฉะนั้น เรือทุก
ลำก็ล้วนชักธงทิวปลิวไสวสลับตามกระแสลมอยู่ไปมา พอราช-
ทูตมาถึงท่าบรรดาเครื่องมหรสพมโหรีกลองมะโหรี และดนตรีต่างๆ
ซึ่งมีประจำอยู่ในลำเรืออย่างเดียวกับเรือพระที่นั่ง ก็บรรเลง
เพลงต้อนรับราชทูตสยาม พอได้เวลาราชทูตก็ลงเรือ พนักงาน
ดนตรีก็บรรเลงเพลงอย่างวิเวกเยือกเย็นแล้วก็เคลื่อนกระบวนไป.

เมื่อขบวนเรือ แล่นไปได้สักครู่ ก็มาเทียบ อยู่ตรงหน้าสวน
มิสกวันและสวนเลียงสัตว์ป่าต่างๆ มีสัตว์ต่างประเทศเป็นต้น
ทำนราชทูตไทยก็พากันขึ้นบก เติร์ไปตามถนนใหญ่ที่มีต้นไม้
ใหญ่ใบร่มชิดเรียงรายไปทั้งสองข้างถนน แล้วก็เข้าไปในสวน
เลียงสัตว์ "เมนาญเออร์" สิ่งที่ทำให้ทำนราชทูตดูแปลกใจไม่น้อย
ในสวนนั้น คือสัตว์บางอย่างซึ่งทำนทราบว่ามีอยู่แต่ใน
ประเทศสยาม ก็ยังกลับมาอยู่ในสวน "เมนาญเออร์" นั้นด้วย.

พอดูสัตว์ตามสมควรแก่กาลแล้ว ต่างก็ได้พากันไปดูพระ
ที่นั่งโรงนาซอตรียานง ซึ่งตั้งอยู่ตอนท้ายบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น

พระที่นั่งโรมานันดู เป็นที่ ดัดอกจิตใจ ของกษัตริราชทูต เป็นอันมาก
ดูแล้วดูเล่าจนแทบประหนึ่งว่า จะไม่ยอมออกไป จากพระที่นั่งโรม
นानัน.

ครั้นราชทูตออกจากพระที่นั่งโรมานันดูแล้วนั้นถึงเวลากลับเสีย
แล้ว แต่หากกลับนั้นหาได้กลับโดยกระบวนเรือเหมือนเมื่อก่อนมา
ไม่ กลับโดยขบวนรถหลวงซึ่งเจ้าพนักงานได้จัดไว้คอยรับที่ปลาย
ทางสวนหลวงนั้น ในที่นี้หากว่าท่านผู้อ่านอยากจะใคร่ทราบว่
ราชทูตได้แลเห็นของมากน้อยสักเท่าไร ข้าพเจ้าจะกล่าวเพียง
แต่ว่า เมื่อท่านราชทูตกลับมายังที่พักแล้วท่านได้เขียนรายงาน
สิ่งที่ท่านได้เห็นสำหรับนำไป กราบทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น
ท่านลงมือตั้งแต่หัวค่ำจนเกือบรุ่งจึงได้ลุกจากที่นั่งเขียนนั้น ว่า
เท่านี้แล้ว ท่านผู้อ่านคงอาจ เดา เอาเองได้ ว่าราชทูตได้ไป เห็นของ
แปลกตามาในวันนั้นมากน้อยสักเท่าไร จึงต้องนั่งเขียนรายงาน
อยู่ช้านานถึงเพียงนี้.

บทที่ ๓๗

ราชทูตไปเที่ยวดูสวน.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าจากวันที่ได้ไปเที่ยวตามลำคลองนั้น มงเซียร์-
เลอแปร์เจ้าพนักงานรักษาพระอุทยานก็ได้มารับราชทูต แล้วพา
ท่านไปดูสวนส้ม "โอริงเชอรี" ซึ่งเป็นสวนอยู่ในโรงกระจกคล้าย
สวนส้มที่พระตำหนักเดอคลาญนั้น โรงสวนส้มนี้นายช่างเอก

ซ่อมฆราวาสเป็นผู้สร้างฟังจะสำเร็จลงไม่สูญนานนัก แต่ก็มีชื่อเสียงปรากฏรู้กันทั่วทุกประเทศว่า เป็นสถานที่แปลกประหลาดใหญ่โตมโหฬารพิเศษกว่าโรงสวนชนิดเดียวกันมาก.

เมื่อราชทูตเที่ยวดูโรงสวนส้มโอรังเซอร์รี่แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูสวนไม่มีผลชนิดอื่นและสวนผัก "เลอปอตาเยร์" ซึ่งอยู่ติดกันกับโรงสวนส้มแต่ต่างชนิดกัน สิ่งที่ทำนราชทูตได้สังเกตเห็นด้วยความแปลกใจในสวนนี้ คือการจัดบรรดาไม้มีผลและต้นผักไว้เป็นชนิด ๆ เป็นพวก ๆ ไม่ปะปนกันเลยล้วนเป็นหมวดหมู่ น่าดู ที่ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าการราชทูตได้พิจารณาให้ดูพืชพันธุ์ผลไม้นี้ด้วยความเจาะจงอย่างไร จะขอบอกเพียงว่าสิ่งที่น่าดูอื่น ๆ ท่านเคยพิจารณาด้วยความตั้งใจอย่างไร สิ่งในสวนนี้ท่านก็ได้พิจารณาด้วยความตั้งใจอย่างนั้น.

วันที่ท่านราชทูตไปเที่ยวชมสวนนี้ เผอิญท่านเดอลาเคง-กันซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่เผ่าพิทักษ์รักษาสวนนั้น มาช่วยลงออกมาต้อนรับราชทูตไม่ได้ บุตรชายของท่านจึงได้ออกมาทำปฏิสันถารต้อนรับแทนบิดา และได้เอาผลไม้ต่างๆ มีลูกองุ่น "มีสกาด" เป็นต้นให้ท่านราชทูตและพวกขุนนางไทยลองชิมดู ท่านราชทูตและขุนนางไทยก็ได้ชวนกันชิมดูทุกคน แล้วต่างก็พากันออกปากชมผลองุ่นมีสกาดว่ามีไอหารอร่อยและหอมปากกันเป็นเสียงเดียวกันไปหมด.

ในวันนั้นนอกจากที่ได้ไปดูสวน คณะราชทูตก็ยังได้ไปดู

สถานที่สำหรับเล่นลูกบอลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งทอยด้วยมือคล้าย
เด็กเล่นโมรานั้น สถานที่นั้นมีต้นไม้ปลูกรายเป็นแถวไปสอง
ข้างคูราวกับเป็นซุ้ม ภายใต้มันเงาร่มสนิทเล่นได้สบายไม่ร้อน
ใกล้สถานที่เล่นลูกบอลไม้นั้นมีสระใหญ่อยู่สระหนึ่งยังไม่แล้ว จึง
ยังไม่มีชื่อตั้งว่าเป็นสระอะไร แต่ชาวสวนด้วยกันตั้งชื่อเรียกกัน
เองว่าสระสวิส เพราะใช้ปลูกอาสาวสวิสเป็นคนขุด.

พอคูสระสวิสเสร็จแล้วก็ได้พากันขึ้นไปดูบนยอดภูเขาติน
ย่อมๆ และไม่สูงนัก ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางสวน ถึงแม้ว่าภูเขาติน
นั้นจะเตี้ยก็จริง แต่เมื่อได้พากันขึ้นไปถึงยอดเขาแล้วก็ได้เห็น
บริเวณพระราชวังแวร์ซายส์ได้ถนัด ท่านอัครราชทูตจึงเอ่ยขึ้นว่า
“แล้วกันซิเรา เดิมทีเข้าใจว่าได้เห็นพระที่นั่งวังแวร์ซายส์เกือบๆ
ทั่วแล้ว พังจะรู้สึกเดี๋ยวนี้เองว่าสถานที่ซึ่งเราเที่ยวชมมากต่อ
มากแล้วนั้น ยังน้อยกว่าที่เรายังไม่ได้ไปเที่ยวชมอีกมากต่อมาก
ไม่รู้ก็เท่า ข้างใหญ่โตมะโหฬารจริง.”

ตำบลดูภูเขาตินนี้ มีนกไก่อีฟฟ้าสมมาก ถ้าวันใดไม่สำราญพระ
ทัย ก็เสด็จประพาสมาเที่ยวทรงยิง เล่นพอให้เป็น ที่สำราญพระทัย
เมื่อเล่าเหตุการณ์นี้ให้ท่านราชทูตฟัง ยังมีบุรุษผู้หนึ่งแสวงถาม
ขึ้นมา โดยหมายจะให้ราชทูตจนแค้นว่า “นี่แน่เจ้าคุณ ต่าง
ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไก่อีฟฟ้าตัว ๑ ที่พระ
องค์ทรงยิงด้วยพระหัตถ์ เจ้าคุณจะเอาไปทำอะไร? จะกินหรือ
ไม่กิน?” ที่แสวงถามดังนั้นก็เพราะธรรมดาไก่อีฟฟ้าที่ตายไปแล้วถ้า

ไม่กินก็ต้องทิ้ง เพราะบัดเดียวแม่ แต่จะทิ้งอย่างไรได้ด้วยเป็น
 ของพระราชทาน จะเป็นทางหมิ่นประมาทพระบรมเดชานุภาพ
 ไป ถ้าจะไม่ทิ้งก็ต้องกิน แต่จะกินอย่างไรได้ด้วยเป็นของสำหรับ
 พระองค์ทรงเสวย จะเป็นการละโมภเกินฐานะของตนผู้เป็นราช-
 ฎรไป รวมความก็ถามเพื่อจะให้ราชทูตจนแก้ปัญหา เพราะเห็น
 เป็นสองเงื่อนไขอยู่ แต่ที่ไหนได้เล่า พอลามจบประโยคลงท่าน
 ราชทูตก็ตอบทันทีว่า “อย่าว่าแต่จะกินเนื้อเลยท่าน ถึงกระตูก
 ก็จะไม่ทิ้ง เพราะชั้นชื่อว่าของพระราชทานแล้วไม่ยอมให้เสียเลย
 สักชิ้นเดียว” ที่ตรงนี้เล่นเอาคนถามเองจนแก้ถ้อยคำไปเอง ไม่
 รู้จะต่อประโยคราชทูตได้อย่างไร ได้แต่ตอบสรรเสริญราชทูตว่า
 “เจ้าคุณช่างมีไหวพริบเฉลียวฉลาดและความจงรักภักดีสัมมาคารวะ
 ต่ออำนาจราชศักดิ์จริง ๆ”

บทที่ ๓๘

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วัง
 แวร์ชายส์ เป็นครั้งที่ ๓.

รุ่งขึ้นในวันคำรบ ๓ ราชทูตได้ไปชมสวนอุทยานวังแวร์-
 ชายส์อีก ชั้นแรกท่านเข้าไปดูสวนเล็กก่อน สวนนี้ที่จริงก็ใหญ่
 โดระโหลฐานมากทีเดียว ไม่น่าจะเรียกว่าสวนเล็กเลย แต่เพราะ
 มันไม่ใหญ่โตเท่ากับสวนใหญ่ในบริเวณวังแวร์ชายส์นั้น จึงเรียก
 กันว่าสวนเล็ก.

ในสวนเล็กนี้มีแปลกเป็นพิเศษที่มีรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ตั้งอยู่ทุกมุมสวน รูปเหล่านี้จำลองตามแบบอิตาลี่บ้าง ตามแบบกรีกบ้าง สุดแต่ที่ท่านเสนาบดีเดอลูว์ส์ได้ยืมว่าที่ไหนมีรูปฝีมือดีของอาจารย์โบราณ ท่านก็สั่งให้ช่างไปจำลองแบบมาทำไว้ประดับวังแวร์ซายส์ ตกว่าจะเพาะแต่ในวังแวร์ซายส์แห่งเดียวเท่านั้นที่มีรูปโบราณและสมัยปัจจุบันทั่วไปในโลกพิภพ ประดับทุกชนิด อนึ่งนอกจากรูปหล่อซึ่งมีมากมายดังนั้นก็ยังมีรูปปั้นซึ่งทำด้วยศิลาอ่อนสลักกันไปกับรูปหล่อเหล่านี้เนื้ออีกอ่อนกว่านี้

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งเป็นของนำชมแล้ว ราชทูตยังได้แปลกใจในเรื่องน้ำอีกไม่น้อย คือสวนแวร์ซายส์ตั้งอยู่ท่าดอนซึ่งน้ำจะหาน้ำยากตามธรรมดา แต่อาศัยพระบารมีกลับเป็นตรงกันข้ามที่ดอนได้กลายเป็นที่บริบูรณ์ไปด้วยน้ำอย่างเดียวกับที่ลุ่มเหมือนกัน ธรรมดาที่ลุ่มนั้นย่อมมีน้ำพุจนมาจากที่ดินอย่างไรที่สวนแวร์ซายส์นั้นก็มีน้ำพุออกจากที่ดินอย่างนั้น บัดเดี๋ยวนี้ไหลออกจากแง่ศิลา บัดเดี๋ยวนี้พุออกจากพุ่มไม้ จนน้ำไหลย่อยไปตามกิ่งบ้าง ตามใบบ้าง บัดเดี๋ยวนี้ไหลออกมาจากปากของรูปที่ตั้งไว้ในสวนนั้นก็ต่าง ๆ นา ๆ ล้วนแต่ดูเหมือนกับเป็นมาเองตามธรรมดา ที่แท้ก็เป็นขานมาโดยฝีมือนายช่างประดิษฐ์ขึ้นทั้งนั้น คือเขาทำที่หน้าต่าง ๆ ล้วนแต่ให้เป็นรูปเหมือนต้นไม้บ้าง ทั้งสี่สรวรรณก็ทำให้เหมือนกับเป็นของจริง เมื่อคนที่ไม่เคยเห็นได้มาเห็นเขาจึงไม่รู้ว่า เป็นของประกอบกัน เข้าใจไป

เสียว่าเป็นอยู่อย่างนั้นเองตามธรรมชาติของโลก.

ในบรรดาน้ำที่ฟุ้งออกมาจากที่ต่าง ๆ นี้ มีรูปอีกแผนกหนึ่งซึ่งน่าจะกล่าวถึงบ้างสักนิดหน่อย เพราะเป็นเรื่องที่ใคร ๆ ได้ยินได้ทราบอยู่ทั่วกัน ก็คือในระวางฟุ้งไม้ต่าง ๆ ที่น้ำไหลนั้น มีรูปหมู่เป็นสัตว์บ้าง มนุษย์บ้าง นรสิงห์บ้าง เทพยดาบ้าง ตั้งอยู่เป็นหมวดหมู่กันตามแก่นิทานของท่านอาจารย์อิชป อันว่าบรรดาสัตว์ที่เปรียบกับความเป็นไปของมนุษย์ ซึ่งเป็นท้องนิทานของท่านอาจารย์อิชปนั้น ล้วนมีรูปปรากฏกำลังทำทำสมกับท้องเรื่องในนิทานนั้น ๆ และตามฐานของรูปที่สำคัญในหมู่หนึ่ง ๆ ก็มีอักษรจารึกบอกกิริยาอาการและความเป็นไป ตามท้องนิทานไว้ อีกด้วย สำหรับผู้ที่ยังไม่สู้เข้าใจความอุปมาอุปมัยจะได้เข้าใจเนื้อความดี.

เมื่อท่านราชทูตได้เห็นของแปลกประหลาดเหล่านั้น โดยที่ท่านเกรงว่าจะลืม ท่านให้เสมียนซึ่งติดตามมาด้วยจดเรื่องราวที่ได้เห็นมาเป็นลำดับเสมอ.

เย็นวันนั้นตอนเมื่อกลับจากเที่ยวดูสวนเจ้าพนักงานถามราชทูตว่า "อย่างไรเจ้าคุณราชทูต? พระราชอุทยานกับของที่มีอยู่ในนั้นเป็นที่ถูกใจเจ้าคุณหรือไม่? มีอะไรบ้างที่เจ้าคุณเห็นเป็นของน่าดูยิ่งกว่าสิ่งอื่น ในสิ่งที่ดูมาแล้วในวันนี้?" ท่านราชทูตก็ไม่ตอบเป็นแต่ก้มลงกำทรายจนมากำหนึ่ง แล้วชี้ให้เจ้าพนักงานผู้ถามนั้นดูว่า "นี่แน่ท่าน สิ่งที่น่าดูน่าชมในพระราชอุทยาน

แวย์ชายสี่มอยู่มากต่อมารวกับเม็ดทรายที่เรากำลังกำอยู่ในมือ
 เดียวนี้ และการที่เราจะตอบท่านว่าอะไรเป็นสิ่งที่น่าค้นหาชมมาก
 กว่าสิ่งอื่นนั้น เป็นการยากที่จะบอกได้เพราะว่าแต่ละสิ่งละอย่าง
 ก็ราวกับเม็ดทรายเม็ดหนึ่ง ๆ เมื่อกำรวมกันไว้ให้แน่นมาก ๆ เข้า
 แต่พอคว่ำมือลงก็พอดีไหลรั่วออกจากกระวานี้วนแทบหมดเกือบ
 ไม่เหลืออันใดกัณนั้น ฉะนั้นจึงว่าเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าสิ่ง
 หนึ่งมากกว่าสิ่งอื่น เพราะความจริงเราเห็นว่าประเสริฐสิ้นด้วยกัน
 ทุกสิ่งทุกอย่างทั้งนั้น."

บทที่ ๓๘

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วัง

แวย์ชายสี่เป็นครั้งที่ ๔.

ในวันที่ ๔ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายที่ราชทูตจะอยู่ดูวังแวย์ชายสี่นั้น
 เจ้าพนักงานได้พาท่านไปดูสวนที่ประชุมมุขมนตรีสภาก่อน สวน
 มุขมนตรีสภาเป็นทั้งงดงามยิ่งนัก แต่ไม่อาจจะบรรยายให้ผู้อ่าน
 รู้ได้ง่าย นอกจากจะเอารูปภาพมาคลี่ให้ดูซึ่งเป็นการเหลือวิสัย
 ที่จะกระทำได้.

ครั้นชมสวนมุขมนตรีสภาแล้วก็ได้พาราชทูตไปดูสระที่เรียก
 ว่าสระอังชลัด ซึ่งล้อมไปด้วยเขาสองแถวด้วยคูตระการตา แต่
 ก็ไม่แปลกเท่ากับสะพานสำหรับข้ามคลองซึ่งอยู่ในบริเวณสระนั้น
 เพราะสะพานเหล่านั้นล้วนทำเป็นสะพานหิน สะพานหกกันทั้งนั้น

แต่แทนที่จะหันไปซ้าย ข้าย มาขวา หรือหกชั้นไปแหงนคาง อยู่ข้างบน กลับหกหงายแล้วพับราบเสมอกับพื้นดินราวกับไม่มีสะพาน ดูน่าพิศวงจริงๆ.

อนึ่งหมูรูปที่ระดับสระนั้นล้วนทำเป็นรูปเต็ก ๆ ยื่น ๆ นุ่ง ๆ ทำท่าต่าง ๆ กัน และล้วนทำเป็นสีทองทั้งนั้น.

และที่กลางสระนั้น มีรูปอสุรยักษิตนหนึ่งเรียกว่ายักษ์อั้งซลัด ซึ่งเป็นยักษ์มีชื่อปรากฏมาแต่ครั้งโบราณ มีเรื่องราวกล่าวกันว่า วันหนึ่งมันพยายามจะขึ้นไปสวรรค์ให้จงได้ มันขนเอาศิลาก้อนใหญ่ ๆ ทับถมกันตั้งแต่โลกของมันจนถึงสวรรค์ แต่ลงปลายกลับได้ผลตรงกันข้าม คือเมื่อเกือบ ๆ จะแล้วเสร็จนั้น หมูก้อนศิลาเหล่านั้นได้พังทลายลงมา ทับยักษ์อั้งซลัดเองแทบปางตาย.

รูปยักษ์อั้งซลัดที่นายช่างได้ประดิษฐ์ขึ้นไว้นี้ มีอาการ กำลังนอนอ้าปากพ่นน้ำออกมาเป็นสายใหญ่ ๆ แลเห็นแต่ปลายแขน ปลายเท้าและศีรษะของมันเท่านั้น ส่วนร่างกายนั้นมุก่อนหิน ทับให้บี้แบนอยู่เกือบตาย ดูน่าเวทนาและแปลกพิลึก ขนาดหัวยักษ์นั้นใหญ่กว่าหัวคนธรรมดาตั้ง ๔-๕ เท่าจึงดูเห็นชนิดที่เดียว

เมื่อดูสระยักษ์อั้งซลัดแล้วราชทูตได้ไปดูของแปลกอีกหลายอย่าง แต่จะขอเล่าแต่เรื่องละคอนน้ำพุ ที่เรียกว่าละคอนน้ำพุ นั้น เป็นเพราะว่ารูปต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในนั้นแลดูเป็นเหมือนตัวละคอนกำลังรำทำท่าต่าง ๆ เหมือนพวกละคอน และรูปตัวละคอน

นั้นทุก ๆ รูปล้วนแต่เล่นน้ำทั้งนั้น ตัวพี่นมาทางปากบึง ตัว
นั้นเทจากเครื่องใดเครื่องหนึ่งบ้างต่าง ๆ นา ๆ ดูราวกับละคอน
น้ำแท้ ๆ.

ถัดจากละคอนน้ำราชทูตได้ไปคูหนองประดิษฐานซึ่งคูไม่ผิดกับ
หนองและบึงธรรมดาเลย แต่ที่จริงหนองและบึงธรรมดาจะมี
อยู่ในที่ใดตอนเช่นนี้ไม่ได้โดยุเอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จาก
หนองนี้ก็ได้ไปคูสวนสามพุเพราะมีน้ำพุในที่นั้น ๓ แห่ง แล้ว
ก็ได้ชมสระ ชมสวน ชมโคก และเดรชมตำหนักอื่น ๆ อะไร
ต่ออะไรอีกเหลือที่จะพรรณนาได้ ต้องได้แลเห็นด้วยตนเองจึง
จะเข้าใจโดยถ้วนทีเดียว วังดงามใหญ่โตมะโหฬารและเป็นอนเอก
อนันต์สักเท่าใด.

ตอนน้ราชทูตได้แสดงความขอบใจ ต่อเจ้าพนักงานผู้นำทาง
ไปและต่อเจ้าพนักงานผู้ดูแลสวนอุทยานนั้นว่า เป็นบุญแท้ ๆ
ที่ท่านได้พาเรามาดูสวนอุทยานนี้ เพราะนำดูจริง อนึ่งก็เป็นบุญ
อันใหญ่หลวงที่จะได้เป็น เจ้าพนักงานดูแลพิทักษ์รักษา สถานที่อัน
งดงามถึงเพียงนี้ แท้จริงนอกจากผู้ที่เป็นข้าราชการของพระบาท
สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้ว ไม่มีใคร ที่อื่นแล้ว ในโลก ซึ่งจะ
อาจได้ดำรงตำแหน่งเป็นคนดูแลรักษาของ ประณีตงดงามเช่นวัดฤ
เหล่านี้ ขอขอบใจเป็นอันมากที่ท่านได้เอื้อเฟื้อพาเราไปและ
ชี้แจงอธิบายทุกสิ่ง ซึ่งเกี่ยวกับวัดฤ และสถานที่ที่เราได้ มาแลเห็น
ขอท่านจงเจริญ ๆ เทอญ.

บทที่ ๔๐

ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มารีลี.

รุ่งขึ้นวันหน้า ราชทูตได้ไปดูหอน้ำประปาที่เมืองมารีลีซึ่งเป็นที่สำหรับทำการสูบน้ำจากแม่น้ำแซนส่งขึ้นไปตามท่อต่าง ๆ จนถึงพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ หอน้ำประปาสำหรับสมัยนั้นนับว่าเป็นงานอัจฉริยวิญญูซึ่งหาผู้มีได้ในทั่วโลกพิภพ ทั้งเป็นของงามน่าดูเป็นสิ่งอันประเสริฐ ซึ่งได้เกิดจากสติปัญญาของมนุษย์ หอน้ำประปาข้อต้นถ้าใครไม่รู้แล้วก็ไม่กล้าเชื่อว่าเป็นหอน้ำประปาเลย น้ำที่จะเข้าใจไปว่าเป็นพระราชสถานคล้ายกันกับวังแวร์ซายส์อีกแห่งหนึ่งนั่นเอง มีพระตำหนัก มีพระที่นั่ง มีสวนเลี้ยงสัตว์ มีสวนผัก สระน้ำเหมือนกับที่แวร์ซายส์เหมือนกัน แต่ละแห่ง ๆ มิใช่แก่งว่าดูพอสมกับที่จะใช้ต่างพระที่นั่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็ว่าได้ คงมีพระเจ้าแผ่นดินหลายประเทศซึ่งมีที่ประทับสูบน้ำประปาและบริเวณนี้ไม่ได้.

สิ่งประหลาดสำหรับราชทูตในห้องประปານี้ คือท่านได้แลเห็นสรรพเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ซึ่งท่านได้นำมาถวายแต่เมืองไทย เจ้าพนักงานเก็บรักษาไว้ในที่นี้แทบทุกอย่าง.

สิ่งที่ราชทูตได้ชมด้วยความพอใจนั้น คือรูปภาพของอาจารย์เดอแวร์เมอแลงซึ่งมีอยู่ในนั้นเป็นอันมาก ท่านชอบจนถึงกับออกปากว่า ถ้าท่านได้รูปภาพชนิดดังนี้สำหรับนำไปอวดที่เมืองไทยท่านจะชอบมิใช่น้อย.

นอกนั้นท่านยังได้แสดงความแปลกใจอีกข้อหนึ่ง ที่ตรง
ว่าสำนักนี้แม่จะมีโชที่เสด็จมาทรงประทับเนื่อง ๆ ก็ดี ก็ยังประดับ
ประดาให้วิจิตรงดงามและมีเครื่องราชูปโภค เครื่องใช้ไม้สอย
เหมือนในพระราชสำนักพร้อมทุกอย่าง ถ้าแม่ว่าเมื่อใดพระเจ้า
แผ่นดินจะเสด็จ มาประทับแรม พร้อมด้วยราชบริพารมากมาย สัก
เท่าใด ๆ อย่าว่าแต่จะต้องร่นรวายจัดหาที่ประทับและเครื่องเสวย
สำหรับพระเจ้าแผ่นดินแต่พระองค์เดียวเลย ที่พักที่กินที่นอน
สำหรับหมู่อำมาตย์ราชบริพารก็มีอยู่บริบูรณ์ เหมือนในพระราช
สำนักที่ทรงประทับอยู่ทุกวัน.

เมื่อได้เวลาแล้วท่านราชทูตได้รับเชิญจากท่านมอร์กัสเดอมง-
เชอเวรย ผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณที่จังหวัดพระที่
นั่งแซงต์แยร์แมงองแลย์ พระที่นั่งแซงต์แยร์แมงนี้ เริ่มสร้าง
ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์ที่ ๑ เป็นวังที่สวยงาม
กับพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์สิ้นทุกอย่างอยู่แล้ว แต่
กระนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ๆ พระราชทานเงินรายพิเศษสำหรับจะสร้างเพิ่มเติมและ
แก้ไขให้สวยงามยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก.

ข้อที่น่าสังเกตคือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ มีจำเพาะแต่พอ
พระทัยสร้างวัง และอะไรต่ออะไร ซึ่งนับว่าเป็นของคู่แผ่นดินและ
บุญบารมีของพระองค์เท่านั้น พระองค์ยังทรงสถาปนาปฎิสถาบัน
สถานที่โบราณต่าง ๆ ให้ถาวรมั่นคงและงดงามยิ่งกว่าเดิมอยู่

ทุกสถาน มิได้ทิ้งปล่อยปละละเลยไว้ให้ชำรุดทรุดโทรม โดย
ทรงถือปฏิญญาว่าจะมิใช่ของพระองค์ทรงสร้างเองหามิได้ พระ
องค์ทรงพระอุตสาหะบำรุงรักษาเหมือนกับว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของ
ของสร้างมาเอง ของเดิมมีอยู่อย่างไรก็ให้คงอยู่ไม่รื้อไม่ถอน
ไม่ทอนไม่ตัด มีแต่จะทรงจัดเพิ่มเติมทิวทัศน์อย่างกับเจ้าของ
เดิมยังอยู่ ๆ เสมอ เช่นที่วังแซงต์แยร์แมงนั้ พระองค์ทรงดำรัส
ให้เพิ่มเติมมุขขึ้นอีก ๕ มุข ทำให้พระราชสถานนั้นดูงามสม
ทรวดทรงเข้าอีก ที่วังแซงต์แยร์แมงนั้ราชทูตได้ดูหลังคาพระ
ราชวังด้วยความแปลกใจ เพราะหลังคานั้นมุงด้วยแผ่นศิลาสัน
ทั้งหลัง ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหนจึงเห็นเป็นของแปลก.

เมื่อคูวังเสร็จแล้ว ก็ได้กลับไปดูเครื่องสูบน้ำเดอมาร์ลิ่ง
สูบน้ำเข้าหอประปาสำหรับจำหน่ายไป ยังสวนอุทยาน วังแวร์ซายส์
เครื่องนี้ก็เป็นเครื่องแปลกกว่าจักรรย์ดังที่ได้ไว้แล้ว แต่สำหรับ
การก่อสร้างนับกันน้ำจากแม่น้ำที่นั่นได้ยืนยันว่าต้องตัดต้นไม้สันทั้งป่า
จึงได้ขุดเสาเพียงพอกแก่ความต้องการ.

วิธีสูบน้ำเป็นดังนี้ คืออาศัยเหตุที่หาเครื่องแรงให้พอสำหรับ
สูบน้ำจากแม่น้ำส่งขึ้นไปถึง เมืองแวร์ซายส์ไม่ได้ โดยเป็น หนทาง
สูงไกลจากแม่น้ำมาก ก็ใช้วิธีสูบน้ำเป็นระยะ ๆ กันไป ชั้นแรก
ก็สูบน้ำจากแม่น้ำขึ้นไปตามไหล่เนินพอดแรงสูบลงที่ไหน ก็มี
สระรับน้ำที่นั่นระยะหนึ่ง แล้วก็มีสูบใหม่ที่ตรงนั้นรับช่วงสูบ
น้ำจากสระนี้ส่งขึ้นไปอีกทอดหนึ่ง ก็มีสระอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่สูง

กว่าต่อไป และเก็บช่วงสบต่อ ๆ กันไปอีกเป็นทอด ๆ ดังนั้นจนกว่าจะถึงถึงใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนหน้าประปา แล้วจากนั้นต่อไปก็มีที่หน้าสำหรับจำหน่ายน้ำไปตามต้องการ ในทั่วพระราชสถานวังแวร์ซายส์ ๆ ซึ่งเป็นที่ตอนเลยกลายเป็นที่ ๆ บริบูรณ์ไปด้วยน้ำราวกับตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำกว่าได้ ทั้งนี้ก็เพราะบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ได้ทรงกระทำ และได้ทรงอุปถัมภ์จนเป็นผลสำเร็จ.

แท้จริงเท่าที่ได้ทรงจัดการในเรื่องน้ำประปาสำหรับเมืองแวร์ซายส์เท่านั้น ก็เป็นกรณีศึกษาอันปรีชาสามารถใหญ่หลวงในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพระองค์จะได้กระทำเพียงงานนี้ประการเดียวก็ยังพอนับได้ว่า ในรัชกาลของพระองค์มิได้ เป็นไปโดย ปราศจาก ประโยชน์ต่อแผ่นดิน เพราะหอประปานั้นย่อมเป็นไปเพื่อสิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลแก่ชาติเป็นมหัศจรรย์อยู่แล้ว แต่อาศัยเหตุที่พระองค์ได้ทรงกระทำพระราชกิจงานุกิจน้อยใหญ่เป็นอนเนกประการ กิจแห่งหอน้ำประปานั้นจึงเลยไม่สู้ มีใครเชิดชูและเชยชม เท่ากับ ที่ควรชมเท่าไรนัก แต่แท้จริงก็เป็นของน่าชมอย่างอัศจรรย์ใจจริงมีน้อยเลย.

ส่วนท่านอัครราชทูต ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้กล่าวมาแล้ว แต่กาลก่อนว่าท่านประกอบด้วยความเฉลียวฉลาด และ วิจารณ์ญาณ อย่างหาผู้เสมออยาก ก็ได้พิเคราะห์ดูเครื่องสูบน้ำประปาเดอมาร์ลัน

ด้วยความกำหนดจดจำอย่างละเอียดสุขุมยิ่ง ที่จริงการดูเครื่อง
ใหญ่โตดังนี้โดยละเอียดก็มีไขข้องง่ายเลย เพราะเครื่องที่โยง
ถึงกันและกันตั้งอยู่เป็นแผนก ๆ ห่างกันตั้งหลายสิบเส้น จะเที่ยว
เดินตรวจดูก็ต้องกินเวลาตั้งหลาย ๆ วันจึงจะเห็นทั่วถึงตลอดได้
เพราะเหตุฉะนั้นเจ้าพนักงานจึงได้จัดมาไว้คอยทำ และได้พากันขึ้นมา
เที่ยวดูเครื่องสูบนานนี้ตลอดตามเนินที่อยู่ในระวางแม่น้ำแซนและ
หอนาประปานัน,

เมื่อก่อนราชทูตไทยได้ตรวจดูเครื่องสูบน้ำเสร็จแล้วท่านได้
พูดสรรเสริญกันว่า “เครื่องอย่างนี้ดูเป็นของเทวดาทำมากกว่า
ของคนทำ ช่างนำชมสติปัญญาความสามารถของผู้คิดขึ้นมาจริง
แต่ถึงนายช่างผู้ต้นคิดนั้นจะมีปัญญาความสามารถสักเท่าใดก็ดี ก็
ต้อง อาศัย พระบรมราชูปถัมภ์ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
หาไม่เครื่องวิเศษนั้นคงไม่มีวันสำเร็จลงได้เป็นแน่ เครื่องนี้เรา
เข้าใจว่าสำเร็จได้เพราะกิตติศัพท์ สรรเสริญบารมี ของพระเจ้าแผ่นดิน
ซึ่งขจรไปในนานาประเทศ จนเป็นเหตุชักนำให้นายช่างผู้
วิเศษต่างเขตต์ต่างที่สำมาพากันมีความจงรักเจ้มาสมาวมิภักดิ์ ถวายฝัก
มือให้พระองค์ทรงใช้สอย และพระองค์ผู้ทรงญาณอันมหาประ-
เสริฐก็ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบตามควรแก่คุณานุรูป
และความจงรักภักดีทั่วกันหมด พระเกียรติยศเกียรติคุณยิ่งแผ่
ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ ทราบไปถึงไหนต่างก็มีจิตตั้งขึ้นชมยินดี
พากันมาช่วยทูลบำรุง แผ่นดิน ของ พระองค์ให้บริบูรณ์ ด้วยศิลป-

ศาสตร์ต่างๆ ฉะนั้น เราจึงได้กล่าวว่ เครื่องอสังขรณ์สำเร็จลงได้
เป็นต้นก็เพราะอาศัยพระบารมีของพระองค์เป็นต้นเดิม หาใช่
เพราะฝีมือและความสามารถของ นายช่าง ผู้ต้นคิด อย่างเดียวไม่
ด้วยว่าถ้ามีแต่คนคิดไม่มีผู้ทรงไว้ซึ่งกำลังช่วยอุปการะ ก็คงจะคิด
เสียเปล่านั่นเอง”

ในวันเดียวกันนั้น ท่านราชทูตยังได้ไปดูสวนเพาะปลูกซึ่ง
อยู่ในที่บริเวณที่เหล่านั้น ในสวนนั้นมีถึงสำหรับปลูกต้นไม้ถึงสอง
แสนแปดหมื่นถึง ล้านแต่เป็นต้นไม้ดอกทั้งสิ้น.

บทที่ ๔๑

ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย.

รุ่งขึ้นวันหลัง เจ้าพนักงานได้พาราจทูตไปเฝ้าสมเด็จพระ
เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาที่พระองค์กำลังเสวยพระกระยาหาร เมื่อ
คณะราชทูตเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่ง ถวายบังคมตามธรรมเนียม
เมืองไทยเสร็จแล้ว ต่างก็หมอบนึ่งพนมมือเหนือหน้าผากเฝ้า
เฉยอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ราชทูตเฝ้าหน้าชนม
พระองค์ ราชทูตจึงได้เฝ้าหน้าชนมพระบารมีตลอดเวลาที่ทรง
เสวยนั้น แต่การชมนั้นท่านกระทำด้วยแสดงความเคารพนับถือ
เป็นอย่างยิ่งตลอดเวลาที่ได้ขาด.

พระอากัปกิริยาของพระองค์เป็นที่ถูกใจของท่านราชทูตจน
ถึงกับนายระคนอันนับเข้าในคณะทูตซึ่งอยู่ในที่เฝ้าเวลานั้น ได้

ออกอุทานวาจา กล่าวกับท่านบาดหลวงเดอลีออน ซึ่งเป็นกลุ่มประ-
 จำอยู่นั้นว่า:- “คุณพ่อขอรับ นำเสียดายที่ผมพูดภาษาฝรั่งเศส
 ไม่เป็น ถ้าหากไม่ผมรู้สึกกล้าในใจขึ้นมาถึงกับอยากกราบบังคม
 ทูลโดยฉะเพาะตัว ด้วยมั่นใจว่าพระองค์คงพระราชทานอภัยโทษ
 มิได้ทรงถือพระองค์ เพราะผมเชื่อแน่ว่าถึงว่าผมจะมีความทง
 ในใจมากเท่าไร พระองค์ทรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาในพระทัย
 ที่จะยกอภัยโทษนั้นมากกว่านั้นดูจหยาดน้ำเปรียบกับมหาสมุทร
 ฉะนั้น.”

ขณะเมื่อกำลังเสวยพระกระยาหารนั้น พนักงานชาวประโคน
 ก็ บรรเลงเพลงดนตรี ออกเซงแซ่ จนพูดไม่ค่อยจะได้ยินเสียง กัน
 จึงมีรับสั่งให้ เจ้าพนักงานอธิบายให้ คณะทูตไทย ทราบว่าใน เวลา
 กำลังเสวยนี้ ไซ้โอกาสที่จะพูดกับราชทูต ขอให้ราชทูตรอคอย
 จนกว่าจะเสร็จการเสวย แล้วจึงจะทรงยินดีเชิญราชทูตให้ไป
 นั่งเฝ้าด้วยกัน.

ครั้นเสร็จการเสด็จลุกจากโต๊ะเสวยแล้วก็ทรงรับสั่งเชิญ
 ราชทูตให้เข้ามาเฝ้าฉะเพาะพระพักตร์ทีเดียว ท่านอัครราชทูต
 จึงนำเอาอักษรสาส์นของเจ้าพระยาวิษเณนทรชนทูลเกล้า ฯ ถวาย
 พลางทูลว่า:-

“พระราชอาชญา มีพื้นเกล้า ฯ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระ
 มหากรุณาโปรด อักษรสาส์นกับทั้งเครื่องบรรณาการอันเล็กน้อย
 นี้ เป็นของท่านเสนาบดีกรุงสยามซึ่งมีความจงรักภักดี มีบัญชา

ฝากมาให้ข้าพระพุทธเจ้านำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ข้าพระพุทธเจ้า
มีความหวังใจว่าพระองค์คงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับอักษรสาส์นกับบุคคล
บรรณาการของท่านเสนาบดีกรุงสยาม เพื่อเป็นเกียรติยศแก่
ท่านเสนาบดีและคณะราชทูตกรุงสยามสืบกาลนาน ขอเดชะ”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงฟังคำกราบ
บังคมทูลของราชทูตจบลงแล้ว ก็ทรงพอพระทัยทั้งในเชิงโวหาร
ทั้งในกิริยาท่าทางของราชทูตเป็นอันมาก รับสั่งตอบกับราชทูต
ว่า มีความยินดีเป็นอันมากทั้งในสิ่งที่เสนาบดีกรุงสยามส่งมา
ถวาย ทั้งในวีรถวายของราชทูตสยามด้วย รับสั่งเท่านั้นแล้วก็
เสด็จขึ้น.

ครั้นออกจากที่เฝ้าแล้วราชทูตต่างก็พากันพิศวงในพระมหา
กรุณาของพระองค์ สรรเสริญพระบารมีกับผู้ที่ไปด้วยกันว่า:- “พวก
เราก็นับว่ามีบุญมากอยู่จึงเข้าไปเฝ้าจะพោះพระพักตร์โดยใกล้ชิด
พระองค์ได้ หาไม่พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ซึ่งเปรียบ
ประหนึ่งว่ารัศมีพระอาทิตย์ก็จะแผ่ผลาญพวกเราให้เป็นภัสสมุติใน
ขณะนั้นเอง” แล้วเจ้าพนักงานพร้อมก็กับท่านอาจารย์เลอแบรง
ก็ได้พาราชทูตไปชมรูปภาพต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในห้องอันดั้นนั้น

แม้ว่าอัครราชทูตจะเห็นรูปในที่นั้นมีอยู่มากมายก็จริง ท่าน
ก็ไม่ค่อยจะสนุกใจดูเท่าไร ท่านมัวไปชมแต่พระบรมรูปของพระ
เจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งมีอยู่ในนั้นหลายรูป พอเดิรมาสักหน่อยก็
ถึงรูปภาพรูปหนึ่ง ซึ่งแสดงความกล้าหาญของสมเด็จพระเจ้า

หลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาเมื่อพระองค์เสด็จไปที่เมืองคังต์ ในประเทศเบลเยียม ท่านอาจารย์เลอแบรงได้อธิบายว่าการที่พระองค์ทรงตั้งเมืองคังต์อันเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีทั้งป้อมคูประตูหอรบพร้อมเสร็จได้นี้ ก็เพราะพระราชาโอบายอันสุขุมของพระองค์คือพระองค์ทรงจัดให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจะยกไปที่เมืองคังต์นี้ ยกไปมิให้ข้าศึกศรัทธูรู้ว่าตนมีความประสงค์ที่จะมาตีจำเพาะเมืองนั้น และทรงจัดให้ต่างกองต่างไปตั้งแอบแฝงคอยทำอยู่ในที่ต่าง ๆ ทุกทิศทุกด้านของเมืองนั้น และทรงห้ามมิให้ใครเข้าใกล้หรือทำทางรับรอนที่จะตีเมืองคังต์นั้นด้วยเป็นอันขาด.

ส่วนพระองค์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลแล้ว ก็หาได้เสด็จประทับใน ท้ามกลาง ทหารกองใด กองหนึ่ง ซึ่ง จะรุก เข้าไปที่เมืองคังต์นั้นไม่ ตรงกันข้าม พระองค์ทรงเสด็จเที่ยวประพาสไปในหนทางอันริมเขตต์แดนเมืองเยอรมนี กระทำดั่งว่าทรงเที่ยวสำราญพระหฤทัย ทั้งนี้เพอมิให้ข้าศึกศรัทธูทันทูคิดว่าคิดเตรียมบ้องกันบ้านเมืองไว้ และข้าพระองค์แสวงให้ประกาศข่าวเลื่องลือทั่วไป ว่าบัดนี้พระองค์ทรงเที่ยวประพาสบำเพ็ญยังเนื้อตามริมเขตต์แดนเมืองเยอรมนี.

ครั้นทรงเห็นว่าได้โอกาสแล้ว พระองค์ก็รับสั่งให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจัดให้ซุ่มรอคอยอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นรีบรุกกันบุกรุกเข้าไปในเมืองคังต์นั้นให้พร้อมกันทุก ๆ กอง ส่วนพระองค์ก็เสด็จทรงรถรับมาทึ่งกลางคืน และกลางวัน พอมาทันกองทัพ ก็เลย

เข้าเมือง เพราะฝ่ายข้างชาวเมืองคงดีไม่ทันรู้ตัวจึงมิได้จัดแจง
 บัองกันบ้านเมืองไว้ พระองค์จึงได้บ้านเมืองตามพระราชประสงค์
 เมื่อทราบดังนั้น ราชทูตจึงเอามือเข้าไปตรงพระบรมรูปแล้ว
 พูดขึ้นว่า “รูปพระองค์นี้ดูงามสง่าราวกับรูปเทวดาพระองค์ ๑ ก็
 ว่าได้ แต่ก็ควรอยู่แล้วเพราะว่าพระองค์ทรงดำเนินกรลศึกในการ
 ตีเมืองคงดีอย่างลึกซึ้งมโหฬาร ประดุจหนึ่ง เทวดา เสด็จ ลงมาตี
 เมืองเองทีเดียว” แล้วก็หันมาพูดกับท่านอาจารย์เลอแบรงซึ่ง
 เป็นผู้ที่ได้เขียนรูปนั้นว่า:- “เจ้านายของท่านสมควรเป็นบรมมหา
 ราชราชาเจ้าแห่งบรรดากษัตริย์ทั้งหลายในสมัยนั้นนี้ใด ส่วน
 ท่านก็สมควรได้รับเกียรติยศเป็นมหาเชฐกษัตริย์ ของพวกนายช่าง
 ฝีมืออย่างเอกอุทั้งหลายในสมัยนั้นนั้น.”

พอดูรูปภาพในห้องนั้นเสร็จแล้วราชทูตได้ไปชมตามห้องพระ
 โรงและห้องอื่นๆ อีกต่อไปเป็นลำดับ แต่ละห้องๆ นั้นล้วนมี
 ชื่อพิเศษเรียกตามรูปที่มีอยู่ในห้องนั้นๆ ทั้งสิ้น และโดยมาก
 รูปเหล่านั้นเป็นรูปแสดงโบราณคดีเป็นปางๆ เป็นตอนๆ และ
 ตอนไหนปางไหนอยู่ในห้องไหน ก็เรียกชื่อห้องนั้นตามรูปในปาง
 นั้น เช่นมีห้องปางพระอาทิตย์ ห้องพระจันทร์ ห้องพระอังคาร
 ห้องพระพุธ เป็นต้น.

แต่ละห้องๆ นั้น ถ้าจะนับว่ามีรูปที่น่าดูเท่าใด ราคาเท่าใด
 ก็จะต้องประมาณว่าแห่งละตั้งล้านๆ ฟรังก์ขึ้นไปทั้งนั้น หรือแห่ง
 ละค่าควรเมืองก็ว่าได้ เพราะบางรูปหาไม่ได้ในโลกนอกจากที่

ห้องนั้น จะอธิบายโดยละเอียดจำเพาะสิ่งจำเพาะห้องเป็นการ
เหลือกำลัง ขอสรุปเพียงว่า ราชทูตเที่ยวดูตลอดทุกห้องที่เจ้า
พนักงานเห็นควรจะไป และในที่ต่างๆ เหล่านั้นท่านราชทูต
ซึกใช้ไต่ถาม จนรู้พงสาวดารการ เป็นมาแห่งรูปเหล่านั้นว่า เปรียบ
ด้วยสิ่งใดบ้าง เป็นฝีมือใครทำบ้าง เป็นคนชาติอะไรบ้าง ฯลฯ

เครื่องประดับพระบัญชาฯ ประดับเตาไฟ ประดับโต๊ะตู้และ
อะไรต่ออะไรท่านดู, ท่านจับ, ท่านยกดูน้ำหนักทุกสิ่ง พระที่นั่ง
องค์นี้ พระที่นั่งองค์นั้น ทรวดทรงสัดส่วนเป็นอย่างไร มีรูป
ราชสีห์ นรสิงห์ เทพดาหรือหมู่เด็ก ๆ ตั้งที่ตรงไหนโดยอาการ
อย่างไร ท่านราชทูตตามจนรู้สิ้นทุกเรื่อง.

มาคราวหนึ่ง ราชทูตไปแล้วเห็นรูปภาพฝีมือนายช่างเอกชาว
อิตาเลียนชื่อราฟาแอนรูป ๑ เป็นรูปเทวดามิคาแอลชะนะมาร และ
อีกรูป ๑ เป็นรูปพระเยซูกับแม่พระและนักบุญโยแซฟรวมอยู่เป็น
หมู่ก็พอใจในสองรูปนั้นเป็นอันมาก เจ้าพนักงานเห็นท่านติด
ใจสองรูปนั้นมากฉะนั้นถามท่านว่า:- เจ้าคุณชอบอันไหนในสอง
รูปนี้? รูปแม่พระหรือรูปเทวดา? ราชทูตตอบว่า:- “เราชอบ
ด้วยกันทั้งสอง และเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าอันไหนเป็นที่
ชอบใจกว่ากัน เพราะว่ารูปทั้งสองนี้เป็นฝีมือนายช่างเดียวกัน
ทั้งคู่ ก็ต้องงามวิเศษด้วยกันทั้งคู่เหมือนกัน แต่เอาเถอะเมื่อท่าน
อยากทราบความเห็นของเราในเรื่องนี้เราก็ต้องตอบว่า รูปหมู่งาม
กว่ารูปเดี่ยว เพราะแผ่นที่มีรูปเดี่ยวก็จำเป็นต้องงามครั้งเดียว

แต่รูปหมูนั้นยังมีรูปมากอยู่ในหมูนั่นก็ต้องยิ่งงาม เพราะแต่ละรูปๆ นั้นก็ต้องงามรูปละครึ่งๆ ทุกๆ รูป ฉะนั้นเราจึงว่ารูปแม่พระมีภาพดีกว่ารูปเทวดา”

ดูไปดูมาดังนั้นเป็นนาน จนราชทูตต้องบอกกับ คนนำไปว่า “พอแล้วๆ ถึงแม่จะดูต่อไปตั้งปีคงไม่แล้ว” แล้วก็พากันไปชมบันไดใหญ่ซึ่งใครๆ ใด้แลเห็นแล้วเป็นต้องชมว่าไม่มีบันไดแก้ว บันไดทองที่ไหนจะงามสู้บันไดนี้ได้

บทที่ ๔๒

ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่ง

สมเด็จพระยุพราชเจ้า

วันก่อนที่จะไปเฝ้าพระชายาของสมเด็จพระยุพราชเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวก่อน แต่การไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวคราวนี้ข้าพเจ้าไม่ตั้งใจจะกล่าวอะไรนอกจากที่จะว่าเฝ้าอยู่นานกว่าคราวก่อน และทงฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ทงฝ่ายราชทูตไทยก็ดี ดูต่างพอพระทัยและพอใจซึ่งกันและกันยิ่งกว่าคราวเดิมอีก.

วันนี้ข้าพเจ้าตั้งใจจะเล่าสู่กันฟังถึงการที่ราชทูตไทยได้ไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้าซึ่งลงมาแต่คราวก่อน เพราะในเวลานั้นพระนางพึงประสูติพระโอรสใหม่ๆ จึงไม่เป็นโอกาส

การเฝ้าพระยุวราชินีหรือพระชายาของพระยุพราชินีได้ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับคราวที่เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ว่า

ราชทูตได้กระทำเกียรติยศแก่พระนางยิวราชินี อย่างเดียวกับที่เคย
กระทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทุกประการไม่มีผิด และแสดงความ
เคารพเท่า ๆ กัน.

ถึงการสนทนาปราศรัยกัน ในระหว่างสมเด็จพระนางยิวราชินี
และราชทูตไทยก็ได้ดำเนินไปในทางปรารถนาถึงพระราชธิดาของสม-
เด็จพระนารายณ์แห่งกรุงสยาม เป็นต้นว่าพระราชธิดานั้นได้ทรง
ทราบด้วยความโสมนัสยินดีอย่างยิ่งว่า พระนางเจ้ายิวราชินีฝรั่งเศส
นี้มีพระราชโอรสอยู่หลายพระองค์เป็นที่หวังต่อความสุขแห่งประ-
เทศฝรั่งเศสและประเทศสยามในอนาคตเป็นอันมาก ด้วยเหตุ
ว่าเมื่อบรรดาพระราชกุมารของพระนางเจ้านั้น ได้ เจริญวัย และซึ่ม
ทราบจากพระชนนี ว่า การมิตรไมตรีในระหว่างชาติ ต่อชาติ เป็น ของ
ประเสริฐเลิศล้ำเท่าใด สำหรับอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปไม่ต้องสง
สัยว่าพระราชกุมารเหล่านั้นจะไม่ทรงพระอุตสาหะในการที่จะ ทรง
ทนบำรุงมิตรภาพในระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส ให้ยิ่งสนิท
สนมขึ้นทุกที เพราะเมื่อพระองค์ท่านได้ทรงเสาวนาการแต่พระ
โอรสพระแม่เจ้าอยู่หัว ว่าการเป็นมิตรไมตรีเป็นบุญลาภอันมหา
ประเสริฐอยู่เนื่องๆ ดังนี้ พระองค์คงทรงเอาเยี่ยงอย่างคำสั่งสอน
แห่งพระมารดาเป็นแน่.

ว่าดังนี้แล้วท่านราชทูตก็ทูลถวายเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ
นาๆ ซึ่งพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระนารายณ์เจ้าได้ทรงจัดส่งมา
ถวายพลางทูลว่า:- “สิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงตัวอย่างแห่งสิ่งของ

ที่มีอยู่ในเมืองไทยเท่านั้น ถ้าพระแม่เจ้าอยู่หัวทรงสังเกตเห็น
พระราชโอรสองค์ใดทรงชอบพระทัยในสิ่งใด ขอได้ทรงพระ
กรุณาโปรดให้ทราบเกล้า ๆ จะได้จัดหามาถวายใหม่ มากน้อย
ตามแต่จะทรงปรารถนา”

ส่วนพระนางเจ้ายุวราชินีได้ยินบรรดาทูตไทยทูลว่า ดังนั้นก็
ทรงรับสั่งขอบใจพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และ
ว่าพระนางมีความยินดีเป็นอันมากที่จะอบรมนิสัยของพระโอรส
ทุกพระองค์ให้ต่างทรงนับถือ การ เป็นมิตรไมตรี กับ กรุงสยามตาม
พระราชประสงค์ของพระราชธิดาแห่งกรุงสยามนั้น แต่ในเวลา
นี้ยังไม่เต็มมือ เพราะว่าพระโอรสของพระองค์ยังเยาว์วัยมาก
มีอยู่แต่พระองค์เดียวเท่านั้นซึ่งพอรู้เดียงสาบ้าง ฉะนั้นจึงยังไม่
เป็นโอกาส แต่เมื่อทรงเจริญวัยพอสมควรแล้วพระองค์ยินดีที่
จะเพียรพยายามให้สำเร็จตามคำทูลของราชทูตทุกประการ” ว่า
เท่านั้นราชทูตก็กราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า.

บทที่ ๔๓

ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์

ที่ ๑๔.

เมื่อราชทูตสยามเข้ามาเมืองฝรั่งเศสในครั้งแรกทุกคนพากัน
เชื่อว่า อะไรร่ ๆ ที่งดงามที่สุดเป็นต้องมียู่ที่กรุงปารีสทั้งนั้น
ฉะนั้นราชทูตได้มั่นใจเสียก่อนเข้ามาถึงว่า ถึงเมื่อนั้นจะพบเห็นอะไร

ทั้งมอัสจรรยก็จะถือว่าเป็นแต่ของงามธรรมดา ครั้นมาแลเห็นด้วยตาจริงๆ เข้าสี, ต่างพากันตาลายไปตามกัน, เห็นเป็นอัสจรรยยิ่งเสียกว่าที่ได้นึกได้ฝันอีก เช่นเมื่อท่านเสนาบดีเดอเซญูเอแลได้เอาเครื่องสูงของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วเพชรพลอยอันหาค่ามิได้ออกมาให้ชมนั้น, ถึงได้เตรียมตามาแต่ก่อนที่จะได้ชมที่เมื่อดโตๆ นำบริสุทฺธิไสสะอาด, ครั้นมาแลเห็นเข้าก็ตกตลิ่งแปลกตายเป็นกว่าที่ได้นึกไปอีก.

ราชทูตที่ ๑ จึงกล่าวว่า:- “ในทิวบุรพทิศที่ได้เที่ยวดูมาแล้ว เช่นที่เมืองจีน, เมืองอินเดียและญี่ปุ่นเป็นต้น, จะหาเพชรเม็ดใหญ่ๆ ที่มีแวงามเท่ากับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้นเป็นไม่มีแล้ว ทั้งมีก็ไม่มากมายเท่านี้ด้วย ได้ยินแต่เขาถือว่าพระเจ้ามิงโคลมีเม็ดที่โตและงามยิ่งแต่ก็ยังไม่ได้เห็น จึงจะมาเปรียบกับเพชรเหล่านี้ไม่ได้, แต่เข้าใจว่ามีแต่จะแพ้เปรียบเสียโดยมาก ส่วนไข่มุกก้อนนั้นในเมืองอินเดียเคยเห็นทั้งมากกว่านี้อีก แต่ส่วนเพชรพลอยรัตนต่างๆ ไม่มีที่ไหนจะสู้เหล่านี้เลย แต่ก็ไม่น่าจะอัสจรรยใจเลย ด้วยว่าเมื่อใดเทพดาเชิญพระมหाराชาซึ่งทรงพระอภิเนหการเสมอเท่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ให้เสด็จลงมาสมภพในโลกแล้ว, เครื่องแก้วทองนพรัตน์ชัชวาลย์ทุกอย่างก็ย่อม ทรงบันดาลให้บังเกิดมา เป็นคู่ พระบารมีของพระองค์ด้วย”

ฉลองพระองค์ที่พระองค์ทรงสวมเมื่อราชทูตไปเฝ้านั้น ราช

หุตได้ชมดูในคราวนี้, ท่านจึงได้แลเห็นว่าฉลองพระองค์นี้หาค่า
มิได้, ด้วยว่านอกจากทองและเพชรนิลจินดาซึ่งมีโดยธรรมดา
ท่านได้นับ เพชรเม็ดใหญ่โต ซึ่ง ประดับฉลองพระองค์นั้นมีอยู่ ถึง
๑๐ เม็ด ถึงจะตราฉลองพระองค์ ๆ นั้นสักกล้าน ๆ ก็ได้ เพราะ
เป็นสิ่งประมาณราคามีถูก.

นี่ว่าแต่เพชรพลอยจำเพาะของพระราชองค์เดียว, ถ้าท่าน
ราชหุตได้เห็นของบรรดาเจ้านายมีพระยุพราชนี้เป็นต้นจะพิสวงสัก
เท่าไร, ด้วยเขาลือกันว่าไม่มีผู้ใดในโลกที่จะร่ำรวยด้วยเครื่อง
เพชรพลอยเท่ากับสมเด็จพระยุพราช และซ้ำในเร็ว ๆ นี้พระองค์
ยังได้ทรงรับเพชรพลอยที่เป็นมรดกของพระมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์
ลงไว้อีกเป็นอันมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยก
พระราชทานให้สมเด็จพระยุพราชทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เครื่องไข่มุกด์
พระองค์ทรงเก็บไว้เป็นส่วนพระองค์เอง แต่อย่างไรก็ดี เท่า
ที่ท่านได้ออกมาให้ราชหุตชมคราวนี้ก็นับว่าพอที่จะทำให้ท่านราชหุต
ได้รู้สึกพิสวงมิใช่น้อยอยู่แล้ว.

บทที่ ๔๔

ราชหุตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของ
พระเจ้าแผ่นดิน.

ในเวลาที่ราชหุตยังอยู่ที่แวร์ซายส์นั้น วันหนึ่งเจ้าพนักงาน
ได้พาไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัข ซึ่งใช้ในการไล่เนอ. เมื่อพระองค์

ทรงเสด็จไปเที่ยวประพาสป่า. ชั้นแรกที่ราชทูตเข้าไปถึงก็ไม่
เชื่อว่าแม่ทัพสำหรับเลี้ยงสุนัขเลย. โพลไปเข้าใจว่าเป็นตำหนัก
อีกหลังหนึ่งต่างหาก เพราะสร้างอย่างประณีตบรรจงอย่างกับวัง
เจ้านายก็ว่าได้ เป็นตึกใหญ่หลายชั้นหลายหลังและมีสวนและ
สนามเช่นสวนและสนามหลวงล้อมอยู่โดยรอบ, ตกว่าเมื่อดูภายนอก
ก็ไม่มีใครอาจบอกได้ว่าเป็นพระราชวังหรือเป็นอะไร แต่เข้าใจ
ใจว่าเป็นวังเสียมาก.

ในวันที่ราชทูตไปดูสุนัขหลวงนั้น เจ้าพนักงานแผนกนั้นก็ได้
พาท่านไปดูจนทั่ว แต่น่าเสียดายท่านมิได้มีโอกาสแลเห็นจำนวน
สุนัขนั้นเต็มบริบูรณ์ตามที่มิอยู่จริงโดยปกติธรรมดา เพราะเจ้า
พนักงานได้พาตามเสด็จเจ้านายบางพระองค์เข้าไปเที่ยวป่าเสียเป็น
อันมาก, แต่กระนั้นเพียงที่เหลืออยู่ก็เพียงพอที่จะให้ราชทูตเข้าใจ
ได้ดี ๆ ว่าการเป็นไปอย่างไร. ครั้นเที่ยวดูจนรอบแล้วเจ้าพนักงาน
ได้เชิญท่านราชทูตนั่งเก้าอี้ที่สนามในที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วท่าน
จึงได้ปล่อยสุนัขตั้งสองหรือสามร้อยที่ยังเหลืออยู่นั้นออกจากห้อง
ที่ขัง แล้วเอาเนื้อสัตว์สด ๆ มาเลี้ยงสุนัขเหล่านั้นต่อหน้าราชทูต.

เมื่อดูเสร็จแล้วท่านราชทูตกล่าวว่า:—“แท้จริง แต่ลำพัง
ความคิดของคน ๆ เดียวก็เหลือกำลังที่จะนึกฝันว่าภายใน บริเวณ
แวร์ซายส์มีเข้าของแปลกประหลาดสักก็อย่าง”

พอดูศาลาเลี้ยงสุนัขแล้วก็ได้พาไปดูศาลาเลี้ยงม้าหลวงต่อ
ไป เพราะเป็นที่ ๆ น่าดูเหมือนกัน. แต่ที่ตรงนั้นราชทูตก็เสียใจ

กาสอีกเหมือนกัน คือราชทูตไม่ได้ดูพันธุ์ม้าทุกม้าทุกชนิดที่เลี้ยงอยู่ในนั้น เพราะในเวลานั้นมีเจ้านายหลายพระองค์ได้เอาไปใช้ไล่เนื้อเสีย, แต่ที่เหลือก็ยังพอที่จะให้ทำนราชทูตเข้าใจคิดในการเลี้ยงม้าผสมม้าว่าดำเนินการเป็นอย่างไร.

ชนิดม้าที่ทำนราชทูตพอใจมากเป็นต้นคือม้าดำเชอสะเปญ, กับม้าเชอบรังเดอบูร์ค ซึ่งเจ้าประเทศบรังเดอบูร์คถวายล้วนเป็นม้าสี่เท้าๆ เหมือนกันหมดทุกตัว. นอกนั้นราชทูตยังได้ชมอีกหลายชนิด เป็นพันธุ์ม้าฝรั่งเสสบ้าง, พันธุ์ม้าอังกฤษบ้าง.

ในโอกาสที่ราชทูตไทยได้ไปดูกรมอัสวราชัน เจ้าพนักงานได้แต่งม้าเหล่านั้นเหมือนกับที่เคยแต่งในเวลาที่มีงานหลวง คือม้าขี้แตงเครื่องขาวเครื่องแดงละเพาะที่หัวเท่านั้น, ส่วนม้าเทียมแต่งเครื่องขาวเครื่องแดงทั้งหัวทั้งหางด้วย. พอดูม้าเสร็จแล้วก็ไปดูเครื่องอานม้าเบาะเมาะและเครื่องเคราม้าต่างๆ พร้อมทั้งอาวุธซึ่งเป็นเครื่องมือของคนขี่ม้า อันล้วนแล้วไปด้วยเงินด้วยทองทั้งนั้น.

ในกรมอัสวราชัน ราชทูตได้แสดงความพอใจใน ๓ สิ่งซึ่งเป็นข้อใหญ่ คือ ๑. ทำนได้ชมระเบียบว่าสะอาดสะอาดอันเรียบร้อยดีเป็นอย่างยิ่ง, ๒. ได้ชมว่าเป็นที่สง่าผ่าเผยและใหญ่โตมะโหฬารยิ่ง, ๓. ได้ชมว่าพระองค์มีกรมม้ามามากมายเหลือที่จะพรรณนาได้.

ครั้นแล้วเจ้าพนักงานได้พาไปดูม้าพระที่นั่งต้น ซึ่งเป็นราชพาหนะจำเพาะพระองค์.. ในโรงม้านั้นมีตู้เก็บเครื่องทรงล้วนทำด้วยไม้งาฝีมืออย่างเอก มีเงินมีทอง, มีผ้ากำมะหยี่และอะไรๆ

ประดับอย่างงดงามยิ่ง. ในตู้เหล่านั้นมีสรรพเครื่องอลงกตทั้งหลายซึ่งพระองค์ทรงประดับในเวลาทรงม้าต้น, เช่นฉลองพระบาท, พระแสงปืนโก้, พระแสงขรรค์ ฯลฯ ทั้งเครื่องทรงของเจ้านายฝ่ายในเมื่อจะเสด็จประพาสป่าในการไล่เนื้อด้วยเป็นต้น.

ตุกรมอัครราชเสด็จแล้ว ราชทูตก็กลับเข้ากรุงปารีสมหานครแต่ในระวางทางเมื่อได้ผ่านหน้าวังในกรมดึกเดอซาร์ตร์, ท่านราชทูตได้แสดงความประสงค์ที่จะเข้าไปคู่อีกวาระหนึ่ง, แต่ในเวลา นั้นเสด็จในกรมไม่อยู่ มีแต่คนเฝ้า ๆ จึงได้ต้อนรับราชทูตเป็นอย่างดี, ได้เปิดคนนำประปาซึ่งมีอยู่ในวังนั้นเหมือนกับในวันมีงาน, และราชทูตก็ได้ดูด้วยความพอใจเป็นอันมาก. ถึงได้เคยเห็นมาแล้วคราวหนึ่งเมื่อคราวไปเฝ้านั้นท่านก็ยังได้แสดงว่าคราวนี้ท่านพอใจยิ่งกว่าคราวแรกอีก และหากว่าวันยังมิได้คำสั่งนำที่ราชทูตจะอยู่คู่อีกเป็นนาน, แต่อาศัยเหตุที่คำสั่งแล้วดูได้หน่อยเดี๋ยวก็พากันกลับเข้ากรุงปารีส.

บทที่ ๔๕

ราชทูตไปรับประทานอาหารที่
พระอารามมงต์หลุยส์.

รุ่งขึ้นวันหลังพวกราชทูตได้ไปที่พระอารามของคณะนักบวชเยซิวิตที่มงต์หลุยส์ คือที่ภูเขาสองของพระเจ้าหลุยส์. พอเดิรเที่ยวดูอะไรต่ออะไรในบริเวณของพระอารามนั้นแล้ว, ท่านบาดหลวง

เดอลาแซสซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะและเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย ก็ได้เชิญท่านราชทูตให้รับประทานอาหารที่วัดนั้น, ราชทูตก็อนุโลมตาม.

การเลี้ยงที่พระอารามของคุณพ่อเยซิวัดนี้ จัดอย่างประณีต สมด้วยเกียรติยศแห่งราชทูตของพระมหाराชาแท้ ๆ ตลอดเวลาที่นั่งรับประทานอาหารนั้น ได้มีนักเรียนนักบวชและนักร้องนักดนตรีอื่น ๆ ทำเพลงร้องและเพลงแดร, เพลงขอลงตลอดเวลา, นับว่าเป็นการรื่นเริงช้งนาน ๆ จะมีในวัดสักครั้ง.

ในบรรดาพระสงฆ์สามเณรซึ่งมีสมณศักดิ์ในประชุมการเลี้ยงวันนั้น ท่านบาทหลวงเดอลาแซสพระอาจารย์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับท่าน สังฆราช เมืองโบเวส์ ก็นั่งเป็นประธาน อยู่ในที่นั้นด้วย. ราชทูตได้แสดงความพอใจในพวกบาทหลวงเยซิวัดเหล่านั้นว่าชำนาญในการปฏิสนธารต่อนับแขกผู้ไปมาหาสู่ให้อยู่สบายใจดีเป็นอย่างยิ่ง. นอกนั้นราชทูตยังได้แสดงว่าตำบลที่ตั้งแห่งพระอารามนั้นเป็นทำเลเหมาะสม, โดยที่สูงกว่าพื้นที่รอบนอกทุก ๆ ด้าน, ไม่ว่าจะข้างทิศใดก็แลเห็นบริเวณพระอารามได้ไกล ๆ โดยสะดวก. แห่งวังนอกจากเวลาที่นั่งรับประทานอาหารนั้น ราชทูตได้แต่แลดูรอบ ๆ อยู่เสมอ และข้อน่าชมคือไม่ว่าที่ไหนซึ่งท่านเคยได้ไปมาแต่ก่อนนั้น ท่านเห็นเข้าที่ไรมาจากทิศใด, ท่านก็จำได้โดยแม่นยำไม่มีผิดเลย ซึ่งเป็นพะยานให้เห็นว่าราชทูตช่างจำแม่นยำจริงมิใช่เล่น เพราะที่ ๆ ท่านได้ไปเที่ยวมาก่อนแล้วมิใช่บ่อยแห่ง

เมื่อไร, มีหลายสิบแห่งทีเดียว, แต่กระนั้นท่านยังทรงจำดีจน
อาจเล่าให้ฟังได้ว่า มีสิ่งนั้น เป็นดังนี้

ครั้นลุยกุญแจและเทียวดูเข้าของอันมีอยู่ในวิหารนั้นแล้ว
ก็เป็นเวลาบ่าย ๕ นาฬิกาแล้ว ราชทูตจึงได้อำลาพวกคุณเพื่อบาด
หลวงเหล่านั้นว่า:— “ที่คุณพ่อจัดรับรองคราวนี้ทำให้ใหญ่โตเหลือ
ขนาดนัก” แต่คุณพ่อเดอลาแซสตอบทันทีว่า:— “เท่าที่ทำสำหรับ
ราชทูตคราวนี้ แม้จะมากมายสักพันสักแสนก็ยังไม่เทียบถึงซึ่งพระ
เจ้ากรุงสยาม กระทำสำหรับบรรดาคุณพ่อบาดหลวงทั้งหลายซึ่งอยู่
ประจำในเมืองไทย ฉะนั้น เจ้าคุณอย่าว่าเราทำการใหญ่โตเกินขนาด
อะไรเลย ว่าตามจริงก็ไม่เพียงพอเสียอีกซ้ำ” พูดไปพูดมาทั้งสอง
ฝ่ายก็เกิดความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกันอย่างสนิทสนมทีเดียว.

บทที่ ๔๖

ราชทูตไปดูวัดแซงต์เมเดอริก.

ตอนเมื่อกลับจาก สำนัก เขชวิต นั้น ราชทูตได้ เวะ เข้าไปที่
โบสถ์แซงต์เมเดอริก ซึ่งเป็นวัดมีชื่อว่า มีหีบเพลงอยู่ในนั้นทั้ง
ใหญ่ทั้งเสนาะอย่างที่น่าพิศวงในทั่วประเทศ ทั้งประจวบกับคราวที่
ผู้เป็นครูเอกในทางดนตรีกำลังบรรเลงอยู่ที่นั่นด้วย.

เมื่อเข้าไปในโบสถ์ พอได้ยินเสียงหีบเพลงนั้นไม่ต้อง
บอก ใคร ๆ ได้แลเห็นท่านราชทูตก็รู้สึกอยู่ว่าลูกใจของท่านเป็น
แน่ อยากจะใคร่อยู่ฟังอีกนาน แต่เกิดรำคาญเรื่องราษฎรมีมาก

มายก่าลังประชุมทำกิจวัตรอยู่ในเวลานั้นด้วย แต่เมื่อรู้ว่าราชทูตสยามมาถึงต่างก็กรูเกรียวกันมามองจนอย่างเหลือทน ราชทูตก็จำเป็นต้องถอยออกมานอกวัด เพราะเสียงเกรียวกราวโกลาหลนั้น เป็นอุปสรรคห้ามมิให้ฟังเพลงอีกต่อไป. เพราะการฟังเพลงย่อมต้องการความวิเวกเงียบสงัดเป็นธรรมดา จึงจะเกิดความศรัทธาหรือเพลินใจ.

ครั้นกลับเข้าบ้านแล้ววันนั้น เจ้าพนักงานใต้เตรียมอาหารเย็นสำหรับเลี้ยงราชทูตตามธรรมเนียม, แต่อาศัยที่ราชทูตได้รับประทานอาหารกลางวันฟังเล็กมาไม่นาน ต่างก็งอแงมึนหน้าอยู่ด้วยกันทั้งนั้น, ต่างท่านจึงได้แสดงความประสงค์ที่จะไม่รับประทานอาหารในเย็นวันนั้นอีก. แต่ต่อมาราชทูตได้ทราบว่าได้มีผู้ใหญ่หลายท่านได้ขออนุญาตจากเจ้าพนักงาน เพื่อมาดูราชทูตในเวลารับประทานอาหาร อย่างที่เคยเป็นธรรมเนียมมา สำหรับผู้ใหญ่ชั้นสูงและทั้งเจ้าพนักงานใต้เชื่อเชิญให้ท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นรอรูปร่างรับประทานอาหารกับท่านราชทูต เพื่อเป็นเกียรติยศด้วยกันทั้งสองฝ่าย, ท่านอัครราชทูตจึงว่า:— “ถึงแม้เรายังอึ้งมูอยู่ก็จริง เราก็นึกดีจะนั่งรับประทานอาหารด้วยกันกับแขกผู้ใหญ่ ซึ่งมาหามิให้ท่านเหล่านั้นมาเก้อเสียใจเพราะเราฝ่ายเดียว” ว่าแล้วท่านราชทูตและขุนนางไทยทั้งปวงก็เข้ามานั่งโต๊ะตามธรรมเนียม เลยเป็นโอกาสให้ท่านผู้ใหญ่เป็นอันมากที่มาในงานเย็นวันนั้นไม่ต้องง้อกลับไป แต่ที่ท่านราชทูตทำดังนี้ ก็เพราะท่านเป็นผู้เอื้อเฟื้อต่อชนบธรรมเนียม

ของแขกผู้มาหาขีงกว่า ธรรมเนียมหรือความ สะดวกสบายฝ่ายตน เพราะสังเกตุตลอดเวลาที่ท่านอยู่ที่โต๊ะ ท่านเป็นแต่นั่งคุยพอ เป็นกิริยามิได้รับประทานอาหารอะไรเลย

บทที่ ๔๗

ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ.

เมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าบรรดาเจ้านายชายหญิงเสร็จแล้ว ท่านก็ได้เริ่มไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายคน และส่วนขุนนาง ข้าราชการ เป็น อันมาก เหล่านั้น ต่างก็ได้ ผลิต เปลี่ยน เวียนมา เยี่ยมเยียนตอบตามธรรมเนียม.

ในบรรดาท่านที่ราชทูตได้ออกไปเยี่ยมเป็นทางราชการ ที่ควร จะระบุชื่อนั้น คือมาดามลาแปรงแซซ์ เดอการ์ญัง และมาดาม เดอซัลลี ซึ่งเป็นสตรีมีชื่อเสียงในเชิงจรรยาวิชาความรู้อันเป็น ลักษณะของนารีครบบริบูรณ์ หาสตรีอื่นเสมอได้ยากในสมัยนั้น.

ส่วนผู้ที่มาเยี่ยมเยียนตอบนั้นแล้ว มีมากต่อมากจนนับไม่ ถ้วน จนภายหลังเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตต้องกำชับสั่งคน เฝ้าประตูที่พักอาศัยอยู่นั้นว่า "อย่าให้ใครเข้ามาต่อไป. ถ้าจะมี คนมามากต่อมากอย่างนี้ ท่านราชทูตไม่มีเวลาพักผ่อนเลย, ชั้น ที่สุดจะกินเข้าแต่ลำพังก็ไม่ได้ ต้องมีผู้มารบกวนอยู่เสมอ! อย่าเลย! แต้นไปห้ามอย่าให้ใครเข้ามา"

ครั้นออกคำสั่ง ดั่งนี้ไม่นาน ก็มีภรรยา ข้าราชการผู้ใหญ่หลาย

คนมาเยี่ยมราชทูตขณะเมื่อกำลังรับประทานอาหารเย็น. คนเฝ้า
 ประตูจะไม่ให้เข้า แต่เพ็ญท่านอัครราชทูตทราบก็ถามว่า “ใคร
 มาหรือ?” ก็ได้รับคำตอบว่า “เป็นภรรยาข้าราชการ” ท่านอัคร
 ราชทูตจึงซักว่า:— “ก็ข้าราชการตำแหน่งไหนบ้างเล่า” ก็ได้รับคำ
 ตอบว่า:- “เป็นภรรยานายจอมพลคน ๑, ภรรยาขุนนางชื่อเลอ
 มาร์กีส เดอ เครัก คน ๑ และอีกคน ๑ เป็นภรรยาข้าราชการหัว
 เมืองชื่อ เดอ ลาวาร์แดง” แต่พอท่านราชทูตได้ยินชื่อ เดอ ลาวาร์
 แดง นั้นจำได้ว่าเมื่อคราวท่านเดินผ่านทางมณฑลเบรอตตาญจะเข้ามา
 กรุงปารีสนั้น ท่านและคณะทุกเคยได้รับความเอื้อเฟื้อทุกอย่าง
 จากท่านเดอ ลาวาร์แดงข้าหลวงผู้สำเร็จราชการในมณฑลนั้น ท่าน
 เดอ ลาวาร์แดงคงเป็นภรรยาข้าราชการผู้นั้นละมัง ท่านจึงตอบว่า:- “ถ้าเป็น
 มาตาม เดอ ลาวาร์แดงแล้วเป็นไม่มีห้าม ไม่ว่าเวลาไหนเวลาใด
 หมด อยากเข้ามาหาเมื่อไรก็เชิญท่านมาเถิด เพราะว่าถึงเราจะ
 ประณินับตีท่านดีสักเท่าไร คงไม่เท่ากับที่สามี ของนางได้ต้อนรับเรา
 เมื่อได้ผ่านมณฑลเบรอตตาญนั้นมา ส่วนท่านที่เป็นภรรยาของ
 ท่านจอมพลนั้นเล่าสามีของนางอยากจะเข้าบ้อมค่ายของศัตรูเมื่อ
 ไรก็เข้าไต่เมื่อนั้น ไม่มีใครจะต้านทานได้สักคน ก็เมื่อเป็นดังนี้
 แล้ว ควรภรรยาจะเข้าไหนเข้าไต่ตามชอบใจเหมือนกัน จึงจะคู่
 วาสนากัน” พอว่าเท่านั้นแล้วสตรีเหล่านั้นก็ได้รับอนุญาตเข้ามา
 สนทนาปราศรัยชมเชยราชทูตได้ตามความปรารถนา . คืนวันนั้น
 ราชทูตรับประทานอาหารค้อยสบายหน่อย เพราะนอกจากไม่

มีผู้คนมามองดูมากนักแล้ว ยังมีภรรยาข้าราชการหลายนางนั่ง
วิสาสะอยู่ด้วย ล้วนแต่เป็นขวัญตาเครื่องบำรุงใจชวนกินเพลิดเพลิน
เพลินจนตลอดเวลา หาเป็นเครื่องรำคาญไม่.

ในบรรดาผู้ที่ออกมาเยี่ยมเยียนนั้นยังมีอีกสองท่านซึ่งควรจะ
ระบุชื่อไว้ในที่นี้ คือ เสียดีกเดอลาเฟอียัดขุนนางผู้ใหญ่ในราช
สำนัก และมงเซียร์โอแบร์ต์ขุนนางผู้เบิกหูในวันที่ได้ไปเฝ้า
สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระนามย่อว่า "มงเซียร์" ส่วน
ท่านดึกเดอลาเฟอียัดคนนั้น ท่านมาแสดงความพอใจต่อราชทูต
ในการที่ท่านราชทูตได้ต้อนรับ บุตรชาย และภรรยา ของท่าน เป็น
อย่างดี เมื่อเขาเข้ามาเยี่ยมราชทูตแต่ลำพังสองคนเมื่อก่อน และ
ท่านว่าที่ท่านเองมิได้มาพร้อมกันในวันนั้น เป็นเพราะมีหน้าที่
ราชการต้องตามเสด็จอยู่เสมอ จึงมาไม่ได้ เช่นคราวนี้ท่าน รีบมาหา
โดยเร็วด่วนไม่มีเวลาอยู่ได้นาน เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้า
หลุยส์ที่ ๑๔ กับพระบรมวงศานุวงศ์จะแปรสถานออกจากกรุงปารีส
ไปประทับแรมณพระตำหนักฟงแต้นโบล และท่านก็ต้องติดตาม
ไปด้วย ท่านจึงมาขอบใจและลาท่านราชทูตก่อนหน้าที่จะไป
ฟงแต้นโบลนั้น.

ฝ่ายมงเซียร์โอแบร์ต์นั้นเล่า ท่านมากโดยที่ท่านได้รับเชิญ
ให้มาหาแต่ครั้งราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช และตลอด
เวลาที่ได้สนทนากับท่านราชทูตก็ล้วนแต่ปรารภถึงองค์สมเด็จพระ
อนุชาซึ่งในเวลานั้นกำลังทรงพระประชวรอยู่ ท่านราชทูต

จึงเรียนนางเซียร์โอแบร์ตว่า “เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งซึ่งเจ้านายชั้นสูงสุด เช่นพระอนุชาธิราชนี้ มา ทรง พระประจวบไม่ ทรงสำราญ พระสรีรกาย ทำไฉนจึงจะให้พระโรคหายเด็ดขาดเสียได้โดยเร็ว” แล้วท่านก็พูดต่อไปว่า “เมื่อเราจะมาจากเมืองไทยนั้น เราได้เลือกสรรเอาหยูกยาของเมืองเรามาบ้างเล็กน้อย ถ้าพระองค์ จะทรงพอพระทัยปรารถนาจะทดลอง เสวยคุบบ้างบางที จะเป็นผลดี หากพระองค์ทรงรับเราจะถือเป็นบุญของเราแท้ ๆ คือเรา ได้เอาริงนกนางแอ่นซึ่งเป็นของชุกกำลังอย่างวิเศษ และซึ่งเข้าใจว่าเป็นของหายากในเมืองฝรั่งเศสนี้ ถ้าแม้พระองค์จะใคร่ทดลองเราก็นิดเดียวทุกเมื่อ และที่เราบังอาจถึงกับกล้าขอถวายไอศถเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มีใจเหลือหลง ถือเสียว่าเป็นของอันมีค่าคู่ควรกับพระบารมีของพระองค์หา มิได้ แท้จริงเรารู้สึกว่าเป็นของมีบั้ควรที่จะถวาย แต่อาศัยที่เรารู้สึกว่าความสำราญอันเป็นเหตุให้เจริญพระชนมายุ ของพระองค์เป็นสิ่ง อันประเสริฐยิ่ง ซึ่งควรเราทั้งหลายจะช่วยกันบำรุงให้ภโยกภาพยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งใดทั้งหมด เราจึงกล้าขอทูลถวายพระไอศถไทยนี้ให้พระองค์ ทรงทดลองเสวย”

บทที่ ๔๘

ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ.

ข้าพเจ้าเคยได้บอกหลายหนมาแล้วว่า ราชทูตเป็นคนมีนิสัยขี้ขลาด รู้สึกอยากเห็นของแปลก ทุกสิ่ง ซึ่งมีอยู่ใน เมืองฝรั่งเศส

ครั้นมาวันหนึ่งราชทูตได้ยืมว่า มงเซียร์ยูเบง ข่างถมของหลวงเป็น
คนมีชื่อเสียงในทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ท่านจึงแสดงความประสงค์
อยากจะรู้จักกับท่านมงเซียร์ยูเบงบ้าง, มงเซียร์ยูเบงทราบความ
ประสงค์อันนี้ ก็ยินดีจะแสดงการทดลอง และชี้แจง อธิบายวิทยา-
ศาสตร์ต่าง ๆ ให้ราชทูตเข้าใจ.

ครั้นมาถึงวันกำหนดมงเซียร์ยูเบงให้นำเครื่องต่าง ๆ ที่จะ
ต้องใช้ในการอธิบายวิทยาความรู้ของท่านไปยังสถานที่อยู่ของราช-
ทูตที่เดียว เพื่อมิให้ท่านราชทูตลำบากในการไปหาเลย วิชา
ความรู้เบื้องต้นที่ท่านอธิบายให้ราชทูตดูนั้น คือแสดงให้เห็น
น้ำหนักของอากาศ ท่านได้เอาปลายหลอดงอ ๆ ที่เขาเรียก "ซีฟง"
จุ่มลงไปในน้ำ เมื่อจุ่มปลายข้างหนึ่งลงไปใต้น้ำและสูบลมออก
จากหลอดแล้วน้ำหนักของอากาศภายนอกหลอดก็ดันน้ำให้เข้าไป
ในหลอดสูงกว่าระดับน้ำที่จุ่มลงข้างล่างหลายฟุต นี่เป็นข้อพิสูจน์
ให้รู้เห็นง่ายว่าลมอากาศมีน้ำหนักจริง หาไม้ที่ไหนน้ำจะขึ้นไป
สู่หลอดนั้นได้เล่า ?

ถัดจากการทดลองวิธีหลอด "ซีฟง" นี้แล้ว มงเซียร์ยูเบง
ได้เอาหลอดแก้วอีกสองหลอด, หลอดหนึ่งท่านสูบลมออกหมด
แต่อีกหลอดหนึ่งนั้นท่านไม่สูบออกเลย แล้วท่านเอาใบสำลี
สอดใส่เข้าไปในหลอดทั้งสองนั้น ณ ทันใดนั้นสำลีในหลอดที่
สูบลมออกแล้วก็ตกลงมายังก้นหลอดรวดเร็ว รวกับเป็น ก้อนหิน
หรือก้อนเหล็กที่หนัก ๆ แต่ส่วนใบสำลีในหลอดที่ยังมีลมอากาศ

ปกติอยู่ที่ค่อย ๆ ตกลงไปค่อย ๆ ตกลงไปอย่างช้า ๆ เพราะลมในหลอดนั้นเห็นวรั้งโยสำลี้มิให้ตกลงมายังกันได้โดยเร็ว.

ต่อมาท่านฮูเบงได้เอาน้ำใส่ลงในหลอดแก้วปลายคั้นซึ่งสุบลมออกแล้ว พอท่านคว่ำหลอดนั้นลงน้ำที่อยู่ในหลอดก็ตกลงมากระทบปลายหลอดแตกกระจายไปหมดในที่ เพราะสู้น้ำหนักของน้ำที่ตกลงมาแรง ๆ ไม่ได้ ถ้าหากว่าได้มีลมเป็นปกติอยู่ในหลอดนั้น ลมนั้นคงเห็นวรั้งโยสำลี้มิให้ตกลงมาแต่ช้า ๆ ปลายหลอดคงไม่แตกกระจายเป็นแน่.

แต่นั้นไปท่านฮูเบงได้ทดลองพองแก้วให้ราชทูตดู คือแสดงให้เห็นว่าพองแก้วบาง ๆ นั้น ซึ่ง ตามธรรมดา แต่เพียงบดด้วยนิ้วก็ละเอียดเป็นผงทันทีไม่มีชิ้นเหลือเลย จะจับก็ได้ไม่ต้องกลัวจะบาดมือเพราะเป็นผงละเอียดเสียแล้ว แต่ถ้ามีน้ำอัดเต็มอยู่ในพองแล้วก็กลับแข็งเท่ากับเหล็กก้อนหนึ่งถึงจะทุบด้วยมือแรง ๆ ก็ไม่แตก เพราะแรงน้ำข้างในพองรับอยู่แน่น ท่านราชทูตได้แสดงความพอใจในวิธีทดลองนี้เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับขอทุบเอง, บ้างก็แตกและไม่แตกคู่เคียงกันกับเมื่อมวงเซียร์ฮูเบงตัวเอง, บ้างเหมือนกัน.

ครั้นแล้วมวงเซียร์ฮูเบงก็ทำการทดลองด้วยปรอทให้ท่านราชทูตดูต่อไป ก็ยังทำความเข้าใจของท่านราชทูตในเรื่องลมอากาศมีน้ำหนักและมีแรงคั้นนั้นให้ยิ่งกระจ่างชัดขึ้นเป็นอันมาก.

ในวันที่ มวงเซียร์ฮูเบง มาทำการทดลองให้ท่านราชทูตดูนั้น

เพ็ญ มาตามแปร้โรด์ ภรรยา ของ นายช่างหลอมแก้ว ที่โรง หลอม
 แก้วและเครื่องลายครามต่าง ๆ ที่เมืองออร์เลอองส์ ได้มาพร้อมกัน
 กับมงเซียร์ซูเบงที่สถานทูตนั้นด้วย และท่านอัครราชทูตเมื่อ
 ได้แลเห็นนางคนนั้นท่านก็จำได้ทันที เพราะตอนเมื่อท่านได้
 ผ่านเมืองออร์เลอองส์ก่อนและเจ้าเมืองออร์เลอองส์ได้พาท่านไปชม
 โรงลายคราม และโรงหลอมเครื่องแก้วซึ่งสามี่ของนางแปร้โรด์
 นั้นเป็นเจ้าของ ฉะนั้นบัดนี้ท่านอัครราชทูตจึงได้ทักทายนาง
 แปร้โรด์ว่า “อดีแล้ว ท่านพานางลายครามมาด้วย ดีจริง”
 ขณะนั้นพวกในที่ประชุมต่างก็แปลกใจไม่น้อย ในคำทักทายของ
 ท่านอัครราชทูต เพราะต่างคนต่างยังไม่รู้ว่าท่านราชทูตเคยไปดู
 โรงลายครามออร์เลอองส์ของนางแปร้โรด์มาแล้ว ท่านอัครราชทูต
 เห็นความดีอันอัศจรรย์ของท่านเหล่านั้นท่านจึงตัดสงสัยว่า “ท่าน
 อย่างพิสดารสิ่งที่เราเรียกชื่อนางคนนั้นว่านางลายคราม แท้จริงเรา
 เรียกท่าน ดังนี้ เพราะเรารู้ยู่คิบัติว่า ท่าน มาแต่โรงลายคราม เมือง
 ออร์เลอองส์ เรายังจำได้” เมื่อหายสงสัยในการที่ราชทูตทักคน
 แม่นดังนั้นแล้ว ต่างก็ได้สนทนาปราศรัยถึงเรื่องเครื่องแก้วเครื่อง
 ลายครามต่อไป.

ส่วนท่านอุปทูตซึ่งข้าพเจ้าเคยบอกแล้วหลายหนเหมือนกัน
 ว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา ในระยะเวลาสนทนานั้นท่านก็เปรียบ
 เทียบความเป็นไปในเมืองฝรั่งเศสกับเมืองจีนซึ่งท่านเคยไปมาแต่

ก่อนว่า “ฝ่ายข้างพวกจีนนั้นเมื่อรับรองทูตานุทูตแห่งต่างประเทศ
 ท่านก็รับรองเป็นอย่างดีสมเกียรติยศแห่งราชทูตของประเทศใหญ่
 ทุกประการ แต่ถึงกระนั้นเขายังเป็นรองพวกฝรั่งเศสมาก ส่วน
 วิถีเลี้ยงนั้นข้างฝ่ายจีนจัดอาหารมากอย่างกว่าพวกฝรั่งเศสจริง แต่
 การแต่งบ้านแต่งเรือนที่พัก ของราชทูตด้วย เครื่องแก้ว เครื่องลาย
 ครามและอื่น ๆ ซึ่งเขาเป็นผู้สั่งซื้อในทางนั้นมาแต่ไหนแต่ไรก็ดี
 เขายังสู้ชาวฝรั่งเศสไม่ได้ เหตุที่เป็นดังนี้ ไม่มีปัญหาอะไรคงเป็น
 เพราะฝีมือช่างของชาวเมืองจีนสู้ฝีมือ ของชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ได้
 นั้นเอง ด้วยว่าถ้าเขามีของดีมากมายเพียงไรเขาก็ต้องการรอด
 ให้คนต่างประเทศดูเป็นแน่”

THAMMASAT UNIVERSITY
 สำนักหอสมุด

ท้าวศรีสุนทรนาฏ (แก้ว พนมวัน ฅนยุธยา)

ท,จ. รัตน,ว,ป,ร. ๓.